

מ.א. מטה יהודה

המוסד לביטוח לאומי

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים

תדריך לאנשי מקצוע

התמודדות עם קונפליקטים משפחתיים
במגזר הכפרי על רקע סוגיית ההעברה
הבין דורית של הנחלה (המשק)

המחלקה
לשירותי
רווחה
וקהילה

אגף חברה וקהילה

המוסד לביטוח לאומי

האגף לפיתוח שירותים
הקרן למפעלים מיוחדים

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים

האגף לשירותים חברתיים
ואישיים
השרות לפרט ולמשפחה
השרות לזקן
השרות לעבודה קהילתית

התמודדות עם קונפליקטים משפחתיים והתעללות בזקנים במגזר הכפרי על רקע סוגיית ההעברה הבין דורית של הנחלה (המשק)

תדריך לאנשי מקצוע

ועדת היגוי מלווה לכתיבת התדריך:

משרד הרווחה

- ציפי נחשון – מפקחת ארצית על טיפול באלימות במשפחה
- ברוך שוגרמן – מנהל השירות לעבודה קהילתית
- פאני יוז – סגנית מנהלת השירות לזקן
- ניצה רונן – מפקחת מחוזית, השירות לזקן

מועצה אזורית לב השרון

- ורדה וולצוביץ' – רכזת הפרויקט

מועצה אזורית מטה יהודה

- שולמית בן אהרון – מנהלת אגף חברה וקהילה
- יעל ברונס – רכזת הפרויקט

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

- ד"ר איילת ברג-ורמן - מחקר מלווה

כתיבה ותכלול בפועל:

- ציפי נחשון – מפקחת ארצית לטיפול באלימות במשפחה
- כרמלה קורש אבלגון – סגנית מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים
- שולמית בן אהרון – מנהלת אגף חברה וקהילה
- ד"ר איילת ברג-ורמן - עורכת מחקר מלווה
- יעל ברונס – רכזת הפרויקט
- ורדה וולצוביץ' – רכזת הפרויקט

עריכה והפקה:

- שולמית בן אהרון
- כרמלה קורש אבלגון
- משה שמואלי

עריכה לשונית:

- יהודית מאיר

הודפס בדפוס "לאור" 2011,

© כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים

1	דברי פתיחה.....	5
2	מבוא.....	13
3	הרציונל לפיתוח המודל במגזר הכפרי.....	15
4	הסיבות להיווצרות קונפליקטים משפחתיים ייחודיים במגזר הכפרי.....	17
5	הרקע המשפטי להעברת הנחלה.....	20
6	המודל הניסיוני שהוצע להפעלת התכנית במועצות האזורית לב השרון ומטה יהודה.....	24
7	שלבי התארגנות להפעלת התכנית וליישומה במועצה האזורית.....	27
8	דרכי ההתערבות.....	32
	1. התערבות פרטנית.....	32
	2. התערבות קבוצתית.....	37
	3. התערבות קהילתית.....	41
9	סיכום פעולת המודל.....	45
	1. ייחודיות המודל.....	45
	2. תשתית חיונית להפעלת המודל.....	46
	3. כלי התערבות אפקטיביים בהפעלת המודל.....	47
	4. המלצות להמשך יישום מיטבי של המודל.....	49
10	נספחים.....	51

1. תמצית מחקר הערכה.....52
2. העברה בן דורית במושבי עובדים.....56
3. מי אתה בן ממשיך ? הרצאה מס' 2.....60
4. היבט משפטי של סוגיית "הבן הממשיך".....63
5. דינה של מתנה על תנאי : חיוב מותלה או עצמאי ?.....65
6. בית המשפט ביטל מינוי "בת ממשיכה" שגרה שלושים שנה בבית מגורים שבנתה בנחלת ההורים.....67
7. כלי למיפוי משאבי הקהילה.....70
8. סדנה לצוות העובדים : מניעת אלימות במשפחה על רקע העברה בין דורית במושבים ע"י מיומנות הגישור.....73
9. טופס אינטייק.....76
10. טופס הערכה תקופתית.....81
11. טופס ריכוז פעילויות קהילתיות ביחידה לייעוץ הגנה וטיפול בזקנים ומשפחות (העברה בין דורית).....83
12. קורס למתנדבי הסברה בנושא : העברה בן דורית.....84
13. תאור תהליך טיפולי, הצגת מקרה (מועצה אזורית מטה יהודה).....87
14. תיאור תהליך טיפולי (מועצה האזורית לב השרון).....89
15. קבוצת תיאטרון טיפולית שהתקיימה במטה יהודה.....99
16. יום עיון בנושא מניעת התעללות בקשישים על רקע העברה בין דורית.....101
17. תכנית קורס למתנדבי הסברה בנושא העברה בן דורית.....103
11. רשימת מקורות.....105

דבר מנהלי השירותים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים

החוברת שלפנינו הנה פרי עבודה משותפת וייחודית של נותני שירותים וגורמים מקצועיים שחברו יחד כדי להתמודד עם סוגיית הבן הממשיך המאפיינת את המגזר הכפרי. סוגיה זו, או כפי שהיא נקראת "ההעברה הבין דורית", גורמת לעתים קרובות כאב וסבל רב, אך לא זכתה עד כה לטיפול ראוי.

המצב שבו אב המשפחה נאלץ להחליט על העברת הנחלה לאחד מילדיו גורם לכעסים, למחלוקות ולפילוגים במשפחות. הסבל שנגרם לזקנים ולבני המשפחה לא קיבל מענה ממשי, עד שנרתמו לכך אנשי המקצוע המעורבים ו"עשו מעשה". כך נבנה ונוצר מודל העבודה ולאחריו תדריך העבודה, מתוך אמונה ותקווה כי לאחר הדרכה והכשרה מתאימים יובילו אלה להתמודדות בריאה ונכונה יותר עם הסוגייה הכאובה.

הפרויקט הניסיוני שבוצע בהצלחה בשתי מועצות אזוריות הוכיח כי המודל ישים. בימים אלה אנו מרחיבים את הפרויקט למועצות אזוריות נוספות.

יבורכו כל השותפים והעושים במלאכה, ובמיוחד ה"משוגעים לדבר" שהתעקשו ודרשו והצליחו, ותצלח דרך כולם ביישום המודל.

יעל הרמל	ברוך שוגרמן	מרים בר גיורא
מנהלת השירות לרווחת הפרט והמשפחה	מנהל השירות לעבודה קהילתית	מנהלת השירות לזקן

דבר סגנית מנהלת השירות לזקן במשרד הרווחה

והשירותים החברתיים

התדריך שלפניכם, המיועד לעובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים במועצות האזוריות, הוא פרי עבודתם של עובדי הרווחה במועצה האזורית מטה יהודה ובמועצה האזורית לב השרון. שתי המועצות הללו נבחרו להשתתף בפרוייקט ניסיוני לטיפול בבעיות של התעללות והזנחה כלפי זקנים ובקונפליקטים משפחתיים על רקע העברת הנחלה לבן ממשיך. הפרוייקט מומן על ידי המוסד לביטוח לאומי, משרד הרווחה והמועצות האזוריות, ולווה על ידי ועדת היגוי ארצית.

בתדריך זה מוצגים הנושאים האלה: תיאור הבעיות, פירוט הפעולות לאיתור ולזיהוי התופעה, הצעת דרכי התערבות למניעה, לטיפול ולגיוס שותפים לתפקיד. התדריך מלווה בדוגמאות מהניסיון שהצטבר. מדריך זה, טרם הדפסתו, נשלח לכמה מועצות אזוריות שלא השתתפו בפרוייקט להערות לגבי התוכן, הצורה ומידת יישומו. מטרתו של התדריך היא לשמש את כל אנשי המקצוע הנוגעים בדבר, באיתור הבעיה ובצמצומה עד כמה שניתן. יש להיעזר בנספחים שבתדריך.

מחובתנו להדגיש שהתמודדות עם סוגיית "הבן הממשיך" על כל השלכותיה איננה בתחום אחריותם הבלעדית של העובדים הסוציאליים. האיתור, הזיהוי והטיפול, מחייבים ראייה מערכתית ושיתוף פעולה בין ארגוני, בין משרדי, ובין כל עובדי המחלקה לשירותים חברתיים. כמו כן יש לעסוק בהעלאת המודעות לבעיה בקהילה, ובחשיבות איתורה באופן שוטף, ולא חד פעמי.

אנו מודים לשותפים בהפעלת הפרוייקט: הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, למפקחי השירותים: בשירות לרווחת הפרט והמשפחה, בשירות לזקן ובשירות לעבודה קהילתית, לעובדי הרווחה במועצות האזוריות לב השרון ומטה יהודה, ולכל שאר השותפים.

בכבוד רב,

פאני יוז

ס/מנהלת השירות לזקן,

פקידת סעד ראשית לחוק הגנה על חוסים

דבר המפקחת הארצית לטיפול באלימות במשפחה

במשרד הרווחה והשירותים החברתיים

אני שמחה וגאה להציג בפניכם את התדריך להתמודדות עם קונפליקטים משפחתיים ועם התעללות בזקנים במגזר הכפרי.

תחילתו של הרעיון בהיותי בת מושב שנחשפה למידע אודות קונפליקטים משפחתיים המתרחשים על רקע העברת המשק החקלאי לבן או לבת ממשיכים. עם חשיפת מידע זה, ועוד לפני היותי מפקחת ארצית לטיפול באלימות במשפחה, פניתי לראש המועצה שאני מתגוררת בה, וביקשתי את התייחסותו והתערבותו בנושא ייחודי זה.

פנייתי זו נפלה על אוזניים קשובות, וכך החל הקשר עם מר משה שמואלי – מנהל המחלקה לשירותים חברתיים במועצה האזורית "לב השרון", אשר גם הוא זיהה במקביל את הצורך בבניית התערבות מיוחדת בנושא.

לימים, בהיותי מפקחת ארצית לטיפול באלימות במשפחה, שמתי על סדר היום סוגיה זו, ומעגל החשיבה התרחב למחלקה לשירותים חברתיים במועצה האזורית מטה יהודה – בראשותה של הגב' שולמית בן אהרון.

לצורך כך פנינו לקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, והיא אישרה את השתתפותה בסיוע לתכנית כפיילוט ניסיוני בשתי המועצות האזוריות.

יש לציין כי השירות לפרט ולמשפחה במשרד הרווחה התגייס ליישום התכנית מתחילתה על ידי הקצאת תקנים למרכזי התכנית.

בנימה אישית ברצוני לציין כי עבורי זו הייתה מעין סגירת מעגל ללימודי בבית הספר לעבודה סוציאלית במגמת מינהל קהילתי כפרי באוניברסיטת חיפה.

אני שמחה לאפשרות שנפלה בחלקי ליטול חלק בפיתוח שירות חשוב זה למושבים.

המיוחד בתדריך זה הוא היותו תולדה של למידה ופיתוח משותף של אנשי שדה, פיקוח ואקדמיה. הפקת התדריך היא תוצאה של שיתוף פעולה בין כמה שירותים במשרד הרווחה: השירות לרווחת הפרט והמשפחה, השירות לזקן והשירות לעבודה קהילתית.

בהזדמנות זו אני מבקשת להודות לכל מי שלקח חלק ביישום המודל החדשני, למנהלי המחלקות במועצות האזוריות מטה יהודה ולב השרון - שולמית בן אהרון ומשה שמואלי,

לעובדות היקרות שהובילו חדשנות מקצועית זו - יעל ברונס וורדה וולצוביץ, ובהמשך הצטרפה אליהן יעל נמט. תודה למפקחות ניצה רונן מהשירות לזקן ואורלי אוסטרמן מהשירות לרווחת הפרט והמשפחה. תודה לד"ר איילת ברג-ורמן שליוותה את פיתוח המודל מההיבט המחקרי .

על סף סיום עבודתי כמפקחת ארצית בתחום הטיפול באלימות במשפחה וכניסתי לתפקיד של מנהלת השירות למתבגרים, צעירות וצעירים, אני מבקשת לשלוח תודה מיוחדת לעמיתי, מר בן ציון כרם, שבמסגרת תפקידו כסגן מנהל השירות לזקן נרתם לשותפות המקצועית וליווה את פיתוח המודל עד לפרישתו לגמלאות.

כל שנותר לי הוא לברך אתכם בהמשך עבודה מקצועית, מגוונת ופורייה, ביצירת מענים למשפחות, לזקנים וליחידים הן בפתרון בעיות והן במזעור נזקיהן.

בברכה חמה,

ציפי נחשון-גליק

מפקחת ארצית לטיפול באלימות במשפחה

דבר סגנית מנהלת המחלקה למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי

הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי תומכת ומסייעת בפיתוח שירותים חברתיים חדשניים. הקרן משתתפת במימון השלב הראשוני של ההקמה ובביסוס השירות, ומלווה את התהליך במחקר הערכה מקיף. מטרתיה העיקריות של הקרן הן פיתוח שירות חדש בקהילה, שינוי או שיפור של שירות רווחה קיים, וכן התאמה של שירות רווחה קיים לאוכלוסייה אחרת.

הקרן הציבה בסדר עדיפויות גבוה את הסיוע לפיתוח תכניות ניסיוניות בתחום של טיפול בנפגעים מאלימות ומניעתה במשפחה ובחברה. יוזמות רבות של הקרן בתחום זה החלו כבר בשנות השמונים של המאה הקודמת, בסיוע לפיתוח שירותים לנשים ולילדים שסבלו מאלימות. התכניות שפותחו בעיקר בשיתוף משרד הרווחה ועמותות מקצועיות הפכו לחלק בלתי נפרד מסל השירותים לאוכלוסייה זו.

הקרן הייתה בין הגופים הראשונים שהחלו בפיתוח שירות הגנה וטיפול בקשישים הסובלים מהתעללות, מהזנחה ומניצול כלכלי. בשנת 1998 פותח מודל ראשון בעיר הרצלייה, שביסס את השותפות והחיבור ברמה המקומית והארצית בין תחום האלימות לתחום הזקנה. בשנת 2004 פותח "מודל הכוכב" בעיר חיפה, שבמסגרתו הוקמה יחידה במרכז העירוני לטיפול באלימות, אשר מקיימת עם ראשי הצוותים והעובד הסוציאלי המומחה לטיפול באלימות כלפי זקנים בכל לשכה קשרי עבודה מקצועיים, הדרכה והנחיה, זאת בשיתוף עם עמותה עירונית למען הזקן בחיפה.

התכנית למניעת אלימות כלפי זקנים במגזר הכפרי על רקע סוגיית "הבן הממשיך" ולטיפול בנפגעים מאלימות על רקע זה פותחה כמפעל מיוחד בין השנים 2004-2008 ופעלה בשתי מועצות אזוריות. הצורך לפתח מענים ייחודיים למגזר הכפרי עלתה מהשטח, ובין יוזמיה העיקריים היו משה שמואלי, ציפי נחשון ובהמשך שולמית בן אהרון. בנוסף למרכיבים המניעתיים קהילתיים בתכנית, שכללו הסברה, ימי עיון והרצאות והכשרת מתנדבים בקהילה, פותחו גם מרכיבים טיפוליים ייחודיים באמצעות כלי התערבות של גישור וטיפול משפחתי ופרטני.

מחקר הערכה מלווה של התכנית פורסם כבר בשנת 2008 (מספר 123 בסדרת מפעלים מיוחדים), ומומן על ידי המוסד לביטוח לאומי, אשר מימן גם את הפקת התדריך לאנשי המקצוע. בנוסף לידע האמפירי שהוצג בדוח המחקרי הייתה חשיבות בכתיבת תדריך שיהווה כלי מעשי בעבודה המקצועית של העובדים הסוציאליים במחלקות הרווחה במועצות האזוריות הפרוסות ברחבי הארץ. כתיבת התדריך התארכה מעל למתוכנן, במיוחד בשל העובדה כי כל השותפים נרתמו למאמץ זה בנוסף על תפקידיהם במערכת. בשנה האחרונה התגייס צוות מצומצם בראשותה של גבי שולמית בן אהרון והוביל את ההפקה וההוצאה לאור של התדריך.

התדריך מאפשר לימוד מעמיק ומקצועי של בעיה חברתית קשה ומורכבת על רקע העברה בין דורית במגזר הכפרי. הבעיה מתבטאת בין השאר בקונפליקטים משפחתיים רב דוריים ובהתעללות בזקנים. אנו מקווים כי הוא יאפשר הטמעה של המודל שפותח בשתי המועצות האזוריות שהשתתפו בתכנית הניסיונית, ויצטרף למאגר הידע המקצועי בתחום חשוב זה. אנו מבקשים להודות לכל הגורמים שהיו מעורבים בהפקתו על הלמידה ההדדית וסיעור המוחות, שבלעדיהם לא הייתה מתאפשרת ההוצאה לאור והפקת התדריך.

כרמלה קורש- אבלגון
סגנית מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים

דבר מנהלי המחלקות במועצות האזוריות לב השרון

ומטה יהודה

עברנו כברת דרך ארוכה מאז עלו לראשונה הצרכים, הרעיונות והיוזמות להתמודדות עם סוגיית "הבן הממשיך", או "העברה בין-דורית", אשר טומנת בחובה קונפליקטים רבים המחייבים לספק מערך משולב של הגנה, טיפול ומניעת אלימות כלפי זקנים ומשפחות על רקע העברת המשק החקלאי לאחד מילדיהם ולסייע בשמירה על שלום המשפחה. אנו שמחים שניתן לברך על המוגמר, אחרי כארבע שנות פעילות ניסויית בתחום זה, שבמסגרתה הופק תדריך זה לעובדים סוציאליים במועצות האזוריות, המתאר כיצד להתמודד עם סוגיה מורכבת וכאובה זו.

במהלך עבודתנו במשך השנים נחשפנו לסכסוכים ולבעיות מורכבות וכאובות של זקנים ובני משפחותיהם, שבעקבותיהם נוצרו שסעים במשפחה שגרמו סבל רב לכל המעורבים: הורים, בנים, נכדים, כלות וחתנים. מכאן ההחלטה שלא לעמוד מנגד. החלטנו ליזום התערבות מקצועית על מנת לצמצם את נזקי התופעה ולסייע בידי זקנים ומשפחות להגיע להסדרים ולפטרונות לחיות בשלום.

המלצתנו למחלקה לשירותי רווחה במועצה האזורית, הרוצה להתמודד עם הסוגיה באופן מקצועי ומיומן, תוך מתן שירות נגיש לתושבים, היא להכשיר עובדים סוציאליים ולתת בידיהם כלים מתאימים להתמודדות עם הסוגייה. יש לאפשר לעובדים חשיפה ולמידה לנושאים של התעללות בזקנים, אלימות במשפחה, קונפליקטים משפחתיים, ולהכשיר את הצוות במיומנויות גישור, ייעוץ והדרכה, וכן לספק מידע ורקע משפטי של סוגיית "הבן הממשיך" והצוואות.

למידה זו של העובדים הסוציאליים חשובה כדי לאפשר להם לבצע מגוון תפקידים: ייזום ערבי הסברה ביישובים, יצירת קשרים עם שותפי תפקיד קיימים, יצירה ובניית תפקידים חדשים, פיתוח שירות ייעוץ, הקמה והפעלה של קבוצות טיפול ותמיכה בקרב משפחות וזקנים.

יש לציין כי בסיום כתיבת התדריך פסק בג"צ בהחלטה מספר 1027/04 שתי החלטות חשובות בנוגע להחלטות מספר 979 ו 1101 של מנהל מקרקעי ישראל. החלטות אלו מהוות פריצת דרך בכל הנוגע להגדרת זכויות החקלאי על הקרקע ומשמעותן תובא בפרק החמישי של תדריך זה.

ברצוננו להודות לקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי שהכירה בתכנית וסייעה לה כמפעל מיוחד, לשירות לרווחת הפרט והמשפחה, לשירות לזקן ולשירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, אשר נענו לבקשתנו לעזור ולסייע לנו להתמודד עם סוגיה סבוכה זו, שאינה נלמדת בהכשרתנו כעובדים סוציאליים - סוגיה אשר מיוחדת למגזר הכפרי במדינת ישראל.

תודתנו לגופים אלה, אשר תמכו תקציבית ואף אפשרו ביצוע מחקר מלווה שבוצע על ידי מכון מאירס-ברוקדייל להבנת הסוגיה ולפיתוח המודל.

ברצוננו להודות במיוחד ולהביע את הערכתנו למר שושן עמרם ז"ל, אשר הנחה אותנו בהתנדבות בטרם הופעלה התכנית ובמהלכה, ואשר לצערנו הלך לעולמו בטרם עת במהלך תקופת הניסוי.

מר שושן ז"ל תרם מזמנו, ממומחיותו ומניסיונו הרב ללא לאות, בצנעה ובדרך ארץ האופיינית לו. שמחנו לעבוד איתו ולהיעזר בו באמצעות סדנאות שהעביר לאנשי מקצוע, לפעילים ולתושבים בנושא ההעברה הבין דורית במושבים.

יהיה זכרו ברוך.

לבסוף, אנו מודים לראשי המועצות האזוריות: מר מאירקה ויזל במועצה האזורית מטה יהודה ומר יצחק (שייע) ישועה במועצה האזורית לב השרון (כיום מנכ"ל המועצות האזוריות). כמו כן אנו מודים לצוות העובדים הסוציאליים במחלקות שנתמו ל"מסע", ראו בו אתגר מקצועי ותרמו להצלחתו.

אנו מקווים שתדריך זה יהווה לפיד המאיר את הדרך להגן על הזקנים ולסייע למשפחות.

אתם חברינו – מנהלי מחלקות ועובדים סוציאליים במועצות האזוריות תוכלו להמשיך לפתח ולהתאים את המודל המוצע כאן לאוכלוסייה שאתם משרתים.

משה שמואלי

שולמית (שולה) בן אהרון

מנהל המחלקה לשירותי רווחה

מנהלת אגף חברה וקהילה

מועצה אזורית לב השרון

מועצה אזורית מטה יהודה

2. מבוא

בעשור האחרון אנו נדרשים שוב ושוב לתופעות של התעללות בזקנים על רקע קונפליקטים משפחתיים. המטפלים בנושא מנסים למצוא דרכים ומענים לצמצום תופעות אלה ולהקטנת נזקיהן.

תהליך ההזדקנות מאופיין בפרישה מהעבודה, בהתרופפות קשרים חברתיים ובאובדנם של אנשים קרובים (בני זוג, אחים, ואחרים). כל אלה גורמים לירידה תפקודית ולפגיעה במצב הכלכלי. יחד עם זאת תוחלת החיים עולה, ובעקבות זאת הופכת איכות החיים של הזקנים לסוגיה חשובה וקריטית לגבי אורח חייהם.

בשנים האחרונות, נערכו כמה מחקרים וסקרים לאמידת היקף תופעת ההתעללות בזקנים ולהבנתה, הן ברמה המקומית והן ברמה הארצית.

הסקר האחרון בקרב זקנים הגרים בקהילה, שנערך על ידי איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין (2005), מציין כי 18.4% מהם היו חשופים לסוג פגיעה אחד או יותר (אלימות פיזית ומינית, התעללות מילולית, הגבלת חופש תנועה וניצול כלכלי), במהלך שנים עשר החודשים שקדמו לביצוע הסקר.

שיעורי האלימות הפיזית והמינית היו נמוכים (2%) בהשוואה לשיעורי ההתעללות המילולית הכוללת צעקות, השפלות ואיומים (8%). על ניצול כלכלי דיווחו 6.6% מהנבדקים.

כמו כן, נמצא כי זקנים בעלי השכלה נמוכה, הסובלים מבריאות לקויה, החשים בדידות והזנחה, ונשואים חשופים יותר להתעללות מילולית. קבוצות אוכלוסייה בסיכון לאלימות פיזית הן נשים זקנות (בעיקר מן המגזר הערבי). קבוצה זו מתאפיינת בבני זוג בעלי בעיות כרוניות, נכות פיזית, דמנציה ובעיות נפשיות. מאפיינים נוספים הם המצאות ילדיהם בהליכי גירושין, התמכרויות למניהן הבאות בשילוב עם מגורים עם ההורים. ההתעללות פוגעת בשלומם הפיזי והנפשי של הזקן, באיכות חייו, ברווחתו ואף עלולה לסכן את חייו. במקרים רבים, ההתעללות מתרחשת על ידי בן משפחה, ובנסיבות שבהן הזקן תלוי במטפלו העיקרי (אינס קניג, אלון ובן דוד, 2007).

הסקר זיהה שני דפוסים בסיסיים של פוגעים בזקנים:

1. **בני זוג** - מאופיינים בשכיחות גבוהה של בעיות בריאות כרוניות, נכות פיזית, דמנציה ובעיות נפשיות.

2. **צאצאי הזקנים** - עם רקע של מגורים משותפים, אבטלה, בעיות נפשיות, התמכרויות למיניהן; נמצאים בהליכי גירושין או פרדה.

בדומה להתעללות כלפי נשים, גם ההתעללות כלפי זקנים קשה לזיהוי ולאיתור, שכן מדובר בתופעה המלווה בהרבה רגשות של בושה, פחד, חוסר אונים, תלות וקושי של הקרבנות להשלים עם היותם נפגעים על ידי בני משפחתם, "בשר מבשרם".

החל מסוף שנות התשעים של המאה הקודמת פותחו תכניות והתערבויות שונות לטיפול בזקנים במגזר העירוני. התכניות התייחסו לסוגיות המאפיינות מגזר זה. תכניות אלה החלו לפעול בערים הרצליה, חיפה, עפולה ובת ים בסיוע משרד הרווחה, המוסד לביטוח לאומי, אש"ל והרשויות המקומיות.

בחלקן של הרשויות, השירות למניעת אלימות בקשישים ממוקם בשירותי הרווחה המקומיים ובחלקן, במרכזים האזוריים לאלימות במשפחה.

במועצות האזוריות הכוללת את המגזר הכפרי אנו רואים גורם נוסף להפרת האיזון במשפחה הנוצר על רקע סוגיית "ההעברה הבין דורית" של הנחלה, קרי המשק. במקרים רבים מביא הדבר לקונפליקטים משפחתיים עמוקים ולמקרים קשים של התעללות כלפי הזקנים המייסדים וכלפי בני משפחה אחרים. הזקנים חשופים לפגיעה בנפשם, בגופם, ובמצבם הכלכלי, גם בשלב שהם עדיין עצמאיים בתפקודם ואינם תלויים בצאצאיהם. קונפליקטים אלה גורמים לקרע במשפחה המשפיע לרעה על כל בני המשפחה המורחבת.

על רקע בעיות וצרכים אלה, חשוב היה לפתח תפיסה ותכנית פעולה לטיפול ייחודי במגזר הכפרי. לשם כך הופעלו תכניות ניסיוניות (מטרותיהן מפורטות בפרק 5 בתדריך) בשתי מועצות אזוריות – לב השרון ומטה יהודה, שמטרתן העיקרית לסייע לזקן להישאר בביתו ולהמשיך לחיות בכבוד תוך שמירה על איכות חייו בתקופה שבה כוחותיו הפיזיים ו/או הנפשיים נחלשו, כמו כן מכוונת התכנית למיתון הקונפליקטים במשפחה כדי לאפשר איכות חיים סבירה לכל בני המשפחה.

השירותים הקיימים למען הזקנים והמשפחות במועצות האזוריות הללו נועדו לספק לזקן ולמשפחתו הגנה, וכן להציע דרכים למניעת אלימות, ליעוץ ולטיפול במקרים של סכסוך משפחתי, מפני פגיעה וקונפליקט אפשריים לזקן ולמשפחתו.

בתדריך זה מוצגת תכנית הפעולה הכוללת משנה סדורה בנושא ההעברה הבין דורית ומודל עבודה ליישומה.

3. הרציונל לפיתוח המודל במגזר הכפרי

בעשור האחרון אנו עדים להחרפת הקונפליקטים המשפחתיים במשק החקלאי, המגיעים לעתים עד כדי פגיעה והזנחה של ההורים הזקנים ואף היווצרות נתק עמוק בין בני המשפחה המורחבת. תופעה זו הולכת ומחמירה על רקע סוגיית "ההעברה הבין דורית".

בשנות השלושים של המאה העשרים הוקמו מושבים במדינת ישראל. מטרת ההתיישבות היו יישוב הארץ, קליטת עלייה, יצירת פיזור דמוגרפי וביטחוני, וכמו כן דאגה לייצור מזון לתושבי הארץ ובהמשך גם לייצוא.

המשק התבסס על גידולי חקלאות מגוונים. המטרתה הייתה פיתוח המשק החקלאי, והוא היווה עבור המתישבים שילוב של מקום מגורים ומקור פרנסה עיקרית.

חיי החקלאות במושבים הגבירו את הקשר הרגשי בין המתיישבים לנחלתם, והידקו את הקשר לאדמה ולסביבה. קרקע לאום הועברה לידיהם כדי שיהיו שומריה (שושן, 2001), וכל חייהם נסבו סביב טיפוח האדמה ודאגה להמשכיות המשפחה בנחלה.

הירידה בתפקודם של בעלי הנחלה עקב זקנתם, יחד עם רצונם להמשיך לחיות בנחלה ולהשאירה ברשות המשפחה חייבו אותם לקבל החלטה חשובה בדבר העברת זכויות הנחלה לדור ההמשך.

על פי חוקי המדינה, העברת הזכויות על הנחלה מדור לדור מחייבת העברתם ליורש אחד בלבד. זאת בניגוד לצו הירושה, שעל פיו רשאים הורים לרשום כמה יורשים בצו הירושה. מצב זה יוצר חוסר שוויון בין היורשים. פעמים רבות מתפתחים על רקע זה סכסוכים וקונפליקטים משפחתיים חריפים ומורכבים, המגיעים לעתים עד כדי אלימות ומצבי סיכון כלפי ההורים הזקנים.

בספרות הישראלית ואף בספרות העולמית אין עיסוק בבעיה זו ובדרכי הטיפול בה, משום שהמושב וההתנהלות בו הנם פרי פיתוח ישראלי צעיר, ולא נצבר בו ניסיון עד כה. על כן קיים צורך הכרחי בהפעלת תכנית התערבות לשם פיתוח תפיסה טיפולית.

תדריך זה מבוסס על הניסיון שנצבר מתכנית שפותחה והופעלה במועצות האזוריות מטה יהודה ולב השרון, בליווי מחקר והערכה (ברג-ורמן וברודסקי, 2008). המודל הופעל בשיתוף משרד הרווחה והשירותים החברתיים והמוסד לביטוח לאומי (ראה נספח מס' 1).

ממחקר הערכה של תכניות להגנה על קשישים בשתי המועצות האזוריות עלה כי 86% מהפוגעים הם צאצאיהם, הסובלים בעיקר מבעיות כלכליות או מאבטלה. עוד נמצא במחקר כי קרוב למחצית מהמטופלים בתכנית חוו ניצול כלכלי ו/או הזנחה, אחוזים אלה גבוהים בהשוואה לתכניות דומות במגזר העירוני (37% ו-1%, בהתאמה) (ברג-ורמן וברודסקי, 2007; ברג-ורמן, 2009)

4. הסיבות להיווצרות קונפליקטים משפחתיים

ייחודיים במגזר הכפרי

במגזר הכפרי קיימים כמה גורמים ייחודיים, בנוסף על אלה שבמגזר העירוני, המשפיעים על נושא ההתעללות וההזנחה כלפי זקנים. להלן הגורמים:

1. **ההליך החוקי** - על פי החוק הקיים לגבי העברת המשק לדור הבא, מחויבים ההורים "לבחור" ילד אחד אשר ימשיך את מפעל חייהם במשק. מציאות זו מעוררת בעיה במשפחות שבהן יש יותר מילד אחד, בעיה המחמירה ככל שמספר הילדים גדול יותר.

2. **צורך בקבלת החלטה על העברה בין דורית** - המציאות במושבים הנה שהורים אשר פיתחו במהלך חייהם משק ובאופן טבעי רוצים להבטיח את המשך מפעל חייהם זה, נאלצים לסמן את הבן המתאים להמשיך את מפעלם בעודם פעילים במשק. בגין החלטה זו קורה לעתים שההורים מזדקנים במציאות של סכסוך משפחתי, סכסוך המחמיר עם השנים ואף גורר עמו אלימות הנמשכת שנים רבות ועלולה לעבור לדורות הבאים.

3. **סיוע של בני משפחה רבים בעבודה במשק** - הטיפול במשק החקלאי נעשה בדרך כלל בידי כל בני המשפחה. לעתים נוצר מצב שצעירים חזרו למשק בתום שירותם הצבאי והשקיעו זמן רב בעזרה להורים ובהפעלת המשק. לעתים השקעה זו גרמה להם לוותר על התפתחות מקצועית מחוץ למשק. מתח וסכסוכים נוצרו על רקע בחירת ההורים בבן ממשיך אחר, ולא בבן שסייע בעבודת המשק. מצב זה מוביל לתסכול ולכעס מצד הבן החוזר על כך שדרכו האישית והמקצועית מתחילה מחוץ למשק באיחור של שנים.

4. **ביצוע העברת הזכויות** - זהו הליך ביורוקראטי מורכב, האורך זמן רב. מצב זה יוצר קונפליקטים ממושכים. לאחר החלטת ההורים על זהות הבן שיקבל את המשק, עליו בשלב הראשון להתקבל כחבר, להיות מאושר על ידי הסוכנות היהודית המשכירה את הנחלה ולהירשם במינהל כבעל הזכויות בנחלה. במצב זה, כל עוד לא עוגנו הזכויות בחוק ובחווה לדורות תוך היוון של כל הנחלה או חלקים ממנה, ימשיכו המוסדות לראות בבן כשוכר או "בר רשות", ולא כבעל זכויות קניין.

5. תהליך זה של רישום וחתימה על חוזה נמשך לעתים חודשים ואף שנים, ובמצב הפיך זה בני המשפחה "המנושלים" מרגישים מקופחים ומפעילים לחצים בלתי

פוסקים על ההורים כדי לגרום לשינוי החלטתם. כך נוצרים מתחים וקונפליקטים רבים בין הילדים להוריהם ובין האחים, עד כדי איומים על ההורים והזנחתם (ראה נספח 2).

6. **ניצול משאבי המשק - לעתים בנים שאינם מיועדים להיות בניו ממשיכים** מבקשים להיעזר כלכלית בהורים על ידי ניצול משאבי המשק. כתוצאה מכך הם הופכים בפועל לגורמים מעכבים ומסבכים בעת קבלת ההחלטה על הבן הממשיך. הם מסרבים להתפנות או מערימים קשיים הגורמים לקונפליקטים ולסכסוכים משפחתיים שבהם שותפים הזקנים וכלל המשפחה המורחבת. לעתים בני משפחה נקלעים למצבי מצוקה, כמו חוסר פרנסה, גירושין, חולי וכדומה. בני משפחה אלה שהיו מסודרים מחוץ למשק חוזרים להתגורר בבית ההורים או באחד ממבני העזר, ומתחילים לנצל את ההורים ולהפעיל לחץ סמוי וגלוי לגבי בחירת "הבן הממשיך". לחצים אלה כוללים גם ניצול כלכלי של הזקנים למחייתם של בני המשפחה.

7. **סיוע לבני משפחה מוגבלים - במשפחות שבהן בניו המוגבלים בתפקוד קיימת** תופעה של הישארותם במשק בשני אופנים:

- הבן המוגבל מקבל את המשק - לעתים הבן אינו מסוגל לטפל בעצמו, ובוודאי לא בהורים ובמשק, ולכן אחד מבני המשפחה נוטל עליו חסות ובהמשך משתלט על המשק.

- **הבן המוגבל נשאר לגור במשק -** כאשר ההורים מעבירים את המשק לאחד הבנים ובן מוגבל מתגורר עם ההורים בבית, הרי שלאחר פטירתם הבן הממשיך נאלץ להמשיך ולטפל באחיו המוגבל במקום הוריו.

8. **תלות בבן הממשיך -** אי מילוי התחייבות הבן הממשיך לטפל בהוריו ולדאוג לצורכיהם, יחד עם העובדה כי האחים האחרים מסרבים לקחת חלק באחריות ולטפל בהוריהם מאחר שלא זכו בירושה, מובילים למציאות שבה הזקנים אינם מטופלים על ידי אף אחד מבני המשפחה.

9. **ריחוק גיאוגרפי -** הזקנים המתגוררים במושבים נמצאים לרוב מרוחקים ממערך השירותים החברתיים, הרפואיים והאחרים. לזקנים קושי פיזי להגיע למוקדי הסיוע, ואלה הופכים עבורם לבלתי נגישים. דבר זה מגביר את תלותם הן בבני המשפחה, שלעתים הם המתעללים, והן ובאנשי המקצוע שאינם מספיק זמינים. תלות זו כשלעצמה יכולה להגביר את הסיכון להתעללות (Cupitt, 1997).

10. **ירידת החשיבות הכלכלית של החקלאות** - עם השנים החקלאות אינה מהווה עוד מקור פרנסה עיקרי, ודבר זה פוגע במצב הכלכלי של הזקן ומגביר את הזדקקותו לתמיכה כלכלית של בני המשפחה.

11. **הערך הכלכלי של המשק** - כאשר למשק יש ערך כלכלי גבוה גוברת תחושת הקיפוח של הבנים שאינם יורשים. הם מרגישים מקופחים ותובעים זכויות על המשק, או פיצוי על העברת המשק ליורש אחד בלבד.

12. **עלייה בערך הקרקע** - בשנים האחרונות, במקביל לירידת החשיבות הכלכלית של החקלאות כמקור פרנסה, חלה עלייה באטרקטיביות הנחלה ללא קשר לחקלאות. כך נוצר מצב שהעניין בנחלה גדל, גם מצד הבנים שאינם רואים עצמם כחקלאים. הפגיעה בהורים מתבטאת בלחצים ובמניפולציות שמפעילים הבנים על הוריהם במטרה לזכות בזכויות על המשק, כמו גם מצבי הזנחה ונתק מצד בנים ונכדים שלא זכו בנחלה.

כל הגורמים שמנינו גורמים לפגיעה במערכות היחסים בתוך המשפחה, גם בקרב משפחות אשר תפקדו באורח חיים נורמטיבי לאורך שנים. הצורך להחליט על ההעברה הבין דורית של הנחלה, כפי שהוא משתקף בממצאים המחקריים, והמציאות הייחודית של המגזר הכפרי מחייבים את הגופים הרלוונטיים, ובעיקר את העובד הסוציאלי, לפעול במקצועיות רבה. על העובד הסוציאלי לבחון את רמות האלימות במשפחה ואת ההתערבות הנדרשת כדי להיטיב את מצבם של קרבנות הזקנים והמשפחות.

5. הרקע המשפטי להעברת הנחלה

על פי רוב, מינהל מקרקעי ישראל (להלן: ממ"י) הוא הבעלים של הנחלות במושבים. ממ"י משכיר את הנחלה לאגודת המושב ישירות או דרך הסוכנות היהודית לארץ ישראל, בדרך של חוזה תלת שנתי מתחדש.

ברוב המקרים, לחבר המושב אין זכות קניין על הנחלה, מעמדו הוא "בר רשות" בנחלתו, ובמקרה הטוב הוא חתום על חוזה חכירה מול ממ"י על חלקה אחת בלבד. במושבים שבהם הסוכנות היא צד בחוזה, חתומים המתדיישים על חוזה מיוחד עם הסוכנות, הנקרא "חוזה משולש" (ממ"י – הסוכנות היהודית – אגודת המושב). (ראה נספח 3).

הזכויות על הנחלה ניתנות להעברה מאדם לאדם באחת מתוך חמש דרכים אפשריות, וזאת בתנאי שניתנת לכך הסכמה מהגופים האלה:

- מינהל מקרקעי ישראל
- ועד האגודה במושב
- הסוכנות היהודית לארץ ישראל (במקרה של "חוזה משולש")

להלן האפשרויות להעברת נחלה (ראה נספחים 4-6):

1. מכירה רגילה - מכירת הזכויות על הנחלה לאדם מחוץ למשפחה, היכולה להתבצע בתנאים האלה:

- המוכר יעזוב פיזית את הנחלה.
- הקונים (בני הזוג) יהיו רשומים כחברים באגודה החקלאית במושב.
- הקונים יקבלו את הסכמת ממ"י ויירשמו בהערת אזהרה בממ"י.
- ישולמו כל המסים על פי החוק: דמי הסכמת ממ"י, מס רווחי הון, מס שבח (42% מערך הנחלה).

2. העברה על ידי צוואה - ההורים בעלי הזכויות על הנחלה עורכים בחייהם צוואה כחוק (חתומה על ידי עורך דין ו/או שני עדים) ומפרידים בצוואה בין הנחלה לשאר הנכסים, כאשר לנחלה יש להתייחס כחטיבה אחת ולא ניתן לפצלה.

ברוח חוק הירושה ובאמצעות הסכם המשבצת, הנחלה כולה מצווה מההורה שנפטר להורה שעדיין בחיים. בהמשך, ההורה הנותר מוריש את הנחלה על פי החלטתו, לבן אחד או לכמה מבניו.

אם הורשה הנחלה לבן אחד (לרוב בכדי להבטיח את שימור המורשת המשפחתית במשק), ניתן לממש את הצוואה ללא צורך בתשלום המסים. אם הנחלה מצווה לעבור בירושה לכמה יורשים, חייבים להגיע לבית המשפט, והשופט על פי סעיף 114 לחוק הירושה מחויב לפעול עד תום למימוש צוואת ההורים. בפועל, השופט יטיל על אחד הבנים לפצות את שאר אחיו בתמורה לקבלת הזכויות על הנחלה. אם אין באפשרות הבן לפצות את אחיו, יעביר השופט את הוראת הפיצוי לבן אחר, עד שיימצא יורש שיוכל לפצות את שאר היורשים.

אם אין יורש בעל יכולת פיצוי, רק אז רשאי השופט לצוות על היורשים למכור את הנחלה ולחלק ביניהם את הרווחים מהמכירה.

מבחינת המיסוי, רשויות המס מתייחסות אל הרווחים מהמכירה, כמו גם אל כספי הפיצויים שמעביר הבן שירש את הזכויות על הנחלה לשאר היורשים, כאל כספי ירושה הפטורים ממס (כך זה במרבית מחוזות המס, פרט למחוז חדרה).

3. **העברה על ידי צו ירושה** - ההורים בעלי הנחלה מחליטים שלא להחליט, ובחרים להשאיר לעצמם את הזכויות על המשק אשר בבעלותם עד מותם, בלי לקבוע את עתיד הנחלה. במקרה כזה ממ"י פועל ברוח "צו הירושה" ("ברוח" משום שצו ירושה מתקיים כלפי קניין, והנחלה אינה קניין ההורים), ופונה לבית המשפט בבקשה להפעיל צו ירושה: בית המשפט מפרסם מודעה בעיתון ומזמין את כל מי שרואה את עצמו כיוורש להגיב.

בית המשפט קובע מי מבין כל הטוענים לירושה המשיבים למודעה זכאי לה על פי סעיף 114 לחוק הירושה. בית המשפט מפעיל הוראות להעביר את הזכויות על הנחלה לאחד היורשים בתנאי שיפצה את האחרים. אם הוא אינו יכול או אינו רוצה לפצות, מוציא בית המשפט את הנחלה למכירה, וקובע איך יחולקו הרווחים בין היורשים. בית המשפט מבסס את קביעותיו לגבי חלוקת כספי הפיצויים או הרווחים בין היורשים על פי שיקול דעתו, תוך התחשבות גם בצורכיהם של היורשים (למשל: אם אחד היורשים הוא נכה, יהיה חלקו היחסי גדול יותר).

4. העברה על ידי מכירה רגילה ללא תמורה - תהליך המתרחש כאשר ההורים שהנם בעלי הנחלה מבקשים בחייהם לבחור להעביר את זכותם על הנחלה לאחד הבנים.

על ההורים להגיע למינהל מקרקעי ישראל מצוידים בהסכמת ועד האגודה ולבקש להעביר את זכויותיהם לבן ולאשתו. הביטוי לכך הוא חוזה שנעשה בין ההורים לבן ואשתו ובו מוסדרים תנאי העברת הזכויות.

העברה זו נקראת "מכירה", משום שהבן ואשתו משלמים מס רכישה בגובה 1.66% מערך הנחלה. מלבד תשלום זה, אין הבן משלם תמורה כספית כלשהי להורים.

במקרה זה, ההורים אינם מחויבים לעזוב פיזית את הנחלה, והם רשאים לגור בה עד סוף חייהם. הורים אלה גם נשארים חברים באגודה.

5. העברה על ידי "בן ממשיך" - דרך זו של העברת הנחלה מההורים לבן היא הקשה והמוזרה ביותר. נוהל זה התגבש כדי שהורים יוכלו להבטיח את המשך פעילות המשק, גם לעת זקנה כשהם חשים ירידה בכוחותיהם.

התהליך מתבצע כך: ההורים בוחרים באחד הבנים ומציעים לו לבנות בית למשפחתו ולעבוד איתם או במקומם במשק ההורים. באופן זה הם מביעים ומצהירים על כוונתם ועל רצונם שבנם ואשתו יהיו בעלי הזכויות על הנחלה לאחר מותם.

במצב זה, הבן ואשתו משקיעים מכספם וממרצם בפיתוח הנחלה, כשלמעשה כל עוד ההורים חיים, אין להם כל זכות על הנחלה: הם אמנם חברים באגודה, אך כפופים באופן מוחלט לרצון ההורים, וההורים יכולים לשנות את החלטתם בכל רגע נתון.

נוהל זה בוקר קשות בבית המשפט העליון בשנת 1998 (בפס"ד אזולאי נגד אזולאי עמ' 103/89 בבית משפט העליון מיום 21/1/91). השופט שמגר קבע שירושה עתידית אינה חוקית. מכיוון שהנחלה אינה קניינם של ההורים, הם אינם יכולים להבטיח זכויות עליה בעתיד.

בשנת 1995, נקבע בפסק דין ביניים בבית המשפט העליון שבן ממשיך יקבל עליו את הזכויות על הנחלה אם מתקיימים התנאים האלה:

- יש חוזה בין ההורים לבין "בני הזוג הממשיכים".

- "בני הזוג הממשיכים" התקבלו לחברות באגודה השיתופית.
  - "בני הזוג הממשיכים" נקלטו בסוכנות היהודית ורשומים בתא חוזים בסוכנות היהודית (רק במושבי סוכנות).
  - קיימת הערת אזהרה במינהל מקרקעי ישראל ברישום הנחלה כי בני הזוג הממשיך מוכרים כבעלי זכויות. בעלי זכויות (כלומר לא היחידים), או: בעלי הזכויות – הבלעדיים?
- על פי תקדים זה, אם מתקיימים כל ארבעת התנאים, ההעברה נחשבת כמתנה לבני הזוג והם מוכרים כבעלי זכויות בנחלה.

6. יש לציין כי עם סיום כתיבת התדריך, ניתן פסק דין על ידי בית המשפט העליון בהרכב של שבעה שופטים בעתירה שהגישו האגודה לצדק חברתי וגופים נוספים בנושא זכויות הקרקע במושבים ובקיבוצים (בג"ץ 1027/04). פסק הדין ניתן בתאריך 9.6.2011, ובו השופטת עדנה ארבל מסדירה את זכויות הבנייה הקבועות **בהחלטות 979 ו-1101** של מנהל מקרקעי ישראל בדבר הסדרת זכויות הבנייה והשימוש בחלקת המגורים בנחלה החקלאית. בפסיקה זו נפתחת האפשרות לאשר בנייה של יחידת מגורים נוספת בשטח של לפחות 160 מ"ר, וזאת בדרך של פיצול הנחלה. להערכת מומחים בתחום, עדיין ארוכה הדרך מבחינה אדמיניסטרטיבית, מנהלית וכספית ליישום פסיקה זו הלכה למעשה. עם זאת, לאחר תשע שנים של דיונים ועתירות בבית המשפט, הפסיקה החדשה מעגנת את הזכויות לבנייה בנחלה ולפיצול הנחלה. על העובדים הסוציאליים והמטפלים העוסקים בהיבט המשפטי של העברת הנחלה להביא בחשבון פסיקה זו, ולבחון את השלכותיה על התדריך שלפנינו.

6. המודל הניסיוני שהוצע להפעלת התכנית במועצות

האזריות לב השרון ומטה יהודה

לאור מורכבותה של סוגיית ההעברה הבין דורית, אשר שלובים בה היבטים חוקיים, משפחתיים ורגשיים, פותח מודל ליעוץ, למניעה, להגנה ולטיפול בזקנים ובמשפחות בשירותי הרווחה בלב השרון ובמטה יהודה.

המודל פותח בשיתוף השירות לרווחת הפרט והמשפחה והשירות לזקן במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובתמיכת הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי.

המודל מציע דרכים למניעת אלימות כלפי זקנים, וכן מתן טיפול וסיוע לזקנים ולמשפחות בפתרון הקונפליקטים שנוצרים על רקע סוגיית ההעברה הבין דורית, וזאת במטרה לשפר את איכות חייהם של הזקנים בעודם גרים במושבים, תוך שמירה על זכויותיהם ועל כבודם.

1. מטרת התכנית :

- מניעת התעללות בזקנים על רקע ההעברה הבין דורית.
- צמצום ומניעה של סכסוכים משפחתיים על רקע ההעברה הבין דורית.
- העלאת המודעות לסוגיית ההעברה הבין דורית, ועירוב הקהילה, מוסדותיה ומנהיגיה בבעיות העולות על רקע זה.

2. יעדי התכנית :

- גיבוש דרכי התערבות אופרטיביות להתמודדות עם הקונפליקט הבין דורי והשלכותיו.
- מתן מידע עדכני ורציף בנושא ההעברה הבין דורית.
- פיתוח מודעות לבעיה ושיווק כלי התערבות לפתרונה.
- ייעוץ פרטני לזקנים ולמשפחות.
- איתור זקנים ומשפחות הסובלים מסכסוך הקשור בקונפליקט הבין דורי וטיפול בהם.
- הפחתה משמעותית של מספר הסכסוכים המשפחתיים ומזעור נזקיהם.

3. אוכלוסיית היעד

אוכלוסיית היעד בתכנית המוצגת כאן נחלקת לשניים :

א. זקנים ומשפחות המעורבים בסוגיה וזקוקים לסיוע:

- בעלי נחלות ובני משפחותיהם בכלל.
- בעלי נחלות במושבים החשופים לסכנה של הקצנת הסכסוך במערכת היחסים במשפחה, על רקע החלטה קיימת או החלטה עתידית על העברת המשק.
- זקנים ובעלי משפחות שבמערכת היחסים המשפחתית שלהם ניתן לזהות: התנכרות וסכסוכים, אלימות פיזית, נפשית ומילולית כלפי ההורה הזקן, הזנחה, ניצול כלכלי, הרחקה של הדור הצעיר (נכדים, בנים) מסביבת ההורה הזקן כאקט של "הענשה".

ב. שותפי תפקיד ביישוב ובמועצה האזורית:

- קופות החולים, חברות הסיעוד, מועדוני קשישים, מרכזי יום לזקן, תנועות מיישבות, ביטוח לאומי לכל אגפיו, ייעוץ משפטי ועוד.
- עובדים סוציאליים רב תחומיים במושבים.
- מנהיגות פורמאלית ולא פורמאלית ביישובים – מזכירי יישובים, חברי ועד, פעילים ועוד.
- בעלי תפקידים ברשות המקומית: ראש המועצה, גזבר, מחלקת גבייה, מזכיר המועצה ועוד.

4. שינויים צפויים בעקבות הפעלת התכנית:

- מניעת הקצנה במערכות היחסים הבין דוריות במשפחות על ידי הענקת סיוע, הדרכה וייעוץ למשפחות העומדות בפני החלטה על "בן ממשיך".
- שינוי דפוסי התנהגות אצל המשפחות שכבר קיבלו החלטה, תוך עיבוד החלקים הרגשיים והבנת האספקטים המשפטיים של סוגיית "הבן הממשיך".
- הפחתה משמעותית של סכסוכים משפחתיים ומקרי התעללות שונים בקרב משפחות וזקנים.
- עלייה במספר העברות בין דוריות נטולות קונפליקטים מלכתחילה.

- שיפור כלי ההתערבות וגיוונם אצל העובדים הסוציאליים ואנשי המקצוע.
- העלאת המודעות ושיפור הקשר בין בעלי התפקידים המטפלים בזקן ובמשפחתו בקהילה, למען שלומו הבריאותי והנפשי של הזקן וכתוצאה מכך הפחתה במספר המקרים של ניצול והזנחה של זקנים וצמצום האלימות המתבטא בירידת מספר תסקירי האלימות המוגשים לבית המשפט.

עקרונות המודל:

- עבודה בגישה מערכתית בפרט במשפחה ובקהילה
- עבודה עם שותפי תפקיד ועם צוותים רב מקצועיים
- התערבות מכוונת להשגת תוצאות בצמצום הנזקים וההשלכות של ההעברה הבין דורית במושבים

7. שלבי התארגנות להפעלת התכנית וליישומה

במועצה האזורית

ההתארגנות ליישום המודל נעשתה בכמה שלבים והיא כוללת מרכיבים חשובים:

1. **איסוף נתונים לגבי הצרכים והבעיות בקהילה:** הנתונים דרושים לשם בחינת הפוטנציאל להפעלת התכנית במועצה האזורית, והם מרוכזים על ידי העובדים הסוציאליים ביישובים בהנחיית מנהל המחלקה / אגף הרווחה. הנתונים מתייחסים להיקף התופעה, למאפייניה ולצורכי המטופלים הפוטנציאליים ביישובים. נתונים אלה מהווים תשתית לתכנון, ובהמשך להפעלת התכנית ביישוב ובמועצה כולה.

2. **מיפוי משאבי הקהילה / נכסים בקהילה:** גישת משאבי / נכסי הקהילה רלוונטית מאוד לתכנית המוצעת כאן. גישה זו מאפשרת לעובד הסוציאלי הקהילתי או לרכז התכנית לבחון את סך כל המשאבים שיכולים לסייע בהתמודדות עם הבעיות והצרכים. הגישה דוגלת בהקדמת מיפוי המשאבים למיפוי הצרכים על מנת לפעול ב"ראש פתוח" בכל הנוגע להתאמת המשאבים לצרכים. כמו כן היא שמה דגש על היכולת של הקהילה למלא תפקיד פעיל בפתרון בעיותיה. הגישה גם ממקדת את ההזדמנויות לאיגום ולפיתוח משאבים מקומיים.

על פי הגישה יש לבחון את המשאבים הקיימים בארבעה תחומים עיקריים, שבעזרתם ניתן לאתר נכסים ומשאבים שיסייעו למתן מענים לצרכים ולבעיות (דוגמה למפת משאבי קהילה רלוונטית לתכנית, ראה נספח 7):

- **בתחום הפרסונאלי** - איתור חברי מושבים בעלי ידע וניסיון בנושא שיוכלו לתרום לתכנית.
- **בתחום ההתארגנות האזרחית-קהילתית** - היעזרות בהתארגנויות קיימות כגון תנועת נוער היכולה לסייע בהפצת מידע בנושא; מתנדבים בתחום גישור קהילתי.
- **בתחום מיפוי מוסדות מקומיים** – שימוש במוסדות כגון בית ספר או מתנ"ס היכולים לספק מקום לתיאטרון, ואולי אף לספק כוח אדם מיומן בנושא..
- **בתחום הסביבה הפיזית של המושב** - ניצול המרחב הסביבתי לצורך השפעה על פתרונות שונים בנוגע לסכסוכים הבין דוריים בנחלה, כמו הרחבה, הימצאות מבני עזר ומבנים חקלאיים וכדומה.

על העובד הסוציאלי להרכיב את מפת המשאבים ולהסתייע בה בכל שלב של התכנית כדי לאתר משאבים ומענים לחלקים השונים של התכנית. יש לעדכן את המפה מידי שנה על מנת שתהיה רלוונטית ותכלול את השינויים המתרחשים בקהילה.

3. גיוס קובעי המדיניות להתמודד עם הסוגיה: פעילות זו תיעשה בשני רבדים:

- **ברשות המקומית:** יש לקיים מפגשי הסברה כדי להציג את הבעיה לשם העלאת המודעות לנושא וקבלת הסכמה לפיתוח המודל. המפגשים יתקיימו עם ראש המועצה, הצוות הבכיר, הנהלת המועצה, מליאת המועצה והנהלות המושבים.
- **באגף לרווחה ושירותים אישיים:** יש לבצע מהלכים ליצירת אקלים מערכתי התומך בתכנית בקרב כלל העובדים הסוציאליים במחלקה / באגף הרווחה, כולל המדריכים. על כל הצוות לפעול להעלאת הנושא לסדר היום של המחלקה / האגף. על התהליכים להיעשות בשיתוף עם כל צוות העובדים הבכירים ומנהל האגף / המחלקה. יש לעודד מעורבות של כל הצוות המקצועי במחלקה / באגף ולקיים דיון על המשמעות של הפעלת התכנית והשלכותיה על כלל עבודתם.

4. **הקמת ועדת היגוי מקומית:** תפקידה של ועדת ההיגוי לקבוע מדיניות, לאגם משאבים ולקבוע תכנית אסטרטגית לפעילות בנושא. הוועדה תהיה מורכבת מנציגי הגופים הרלוונטיים לנושא בכל יישוב, ותהווה ביטוי למחויבות השותפים.

5. **הקמת צוות רב מקצועי:** העיקרון של עבודה באופן רב תחומי חיוני להצלחת הטיפול בקרבנות התעללות ובבני משפחותיהם (Quinn & Tomita, 1986). הצוות הרב מקצועי ישמש כפורום חשיבה לדיון ולפתרון בעיות ובמקרים קשים, לשיתוף במידע מקצועי וכן לאיגום משאבים.

בצוות הרב מקצועי ישתתפו נציגים מגופים רלוונטיים בקהילה כגון: שירותי בריאות כללית ובריאות הנפש, משטרה, ביטוח לאומי, חברות סיעוד וכדומה.

הצוות ידון במקרים בעייתיים, ותרומתו העיקרית היא בתיאום הטיפול וביכולת לדון ולהתייעץ במקרים מתוך התייחסות רחבה ומנקודות מבט שונות.

6. **הכשרת עובדי צוות המחלקה / האגף לשירותי רווחה ושירותים אישיים:** הכשרה זו כוללת חשיפה לנושא ההתעללות כלפי קשישים, אלימות במשפחה, קונפליקטים משפחתיים, ידע בתחום ניהול משא ומתן וגישור, מיפוי משאבי הקהילה.

בנוסף על כך יש לדאוג למעקב סטטיסטי אצל כל עובד לגבי סוגי התערבויות הקשורות לנושא, ולבניית מנגנון לעבודה משותפת של כל הצוות הבכיר, כולל מנהל המחלקה / האגף (דוגמה לפירוט הכשרת הצוות, ראה נספח 8).

7. תיעוד והערכת ההתערבות: יש חשיבות רבה לתיעוד ולמעקב אחר ההתערבות. לשם כך פותחו טפסים במהלך הפעלת הפיילוט, והשימוש בהם הוא חלק מהעבודה השגרתית.

- **טופס אינטייק** – מרכז פרטים אישיים על מאפייני הקרבן, הפוגע, ההתעללות ותכנית הטיפול. הטופס ממלא על ידי העובד הסוציאלי. חצי שנה לאחר הפנייה לתכנית על העובד הסוציאלי למלא טופס הערכה תקופתית (ראה נספח 9).
- **טופס הערכה תקופתית** כולל פרטים על ההתערבויות שנעשו באותה תקופה עם הקרבן, הפוגע או בני משפחה, על השינוי במצב ההתעללות ועל תכנית הטיפול לחודשים הקרובים (ראה נספח 10).
- **טופס ריכוז פעילות קהילתית** משקף את הפעילויות הקבוצתיות והקהילתיות שבוצעו (ראה נספח 11).

8. הקמת יחידה לטיפול, לייעוץ ולמניעת אלימות: המודל הארגוני מאופיין ביחידה מובחנת, אשר בראשה עומד עובד סוציאלי, שהוא מרכז התכנית. היחידה מהווה חלק אינטגרלי מהאגף/ המחלקה לשירותי רווחה במועצה האזורית. על היחידה לפעול בשיתוף פעולה עם העובדים הסוציאליים הרב תחומיים / היישוביים אשר יש להם קשר הדוק עם התושבים ועם המשפחות והזקנים שבטיפולם. כמו כן יש לקיים קשר רציף עם שותפי תפקיד נוספים בקהילה תוך ליווי ופיקוח של משרד הרווחה.

בהפעלת המודל המוצע יש חשיבות רבה לשיתוף הפעולה ולחלוקת העבודה בין העובד הסוציאלי – המרכז את התכנית לבין העובד הסוציאלי היישובי או הקהילתי.

להלן הגדרות התפקידים של העובדים הסוציאליים:

1. תפקידי מרכז/ת התכנית:

- סיוע למנהל האגף / מחלקה בקביעת תכניות עבודה בתחום מניעת אלימות כלפי קשישים ויישוב סכסוכים משפחתיים.
- אחראי לריכוז מידע וידע נצבר במערכות השונות ולהבאתם להנהלת האגף / המחלקה לשם הגברת המודעות, למידה ובניית תכניות מניעה ותכניות פיתוח למיומנויות טיפוליות של עובדים סוציאליים המטפלים במשפחה או בזקן.

- אחראי לפיתוח ולהכנה של תכניות למניעת אלימות וטיפול בזקן, במשפחה ובקהילה.
- אחראי למעקב אחר ביצוע תכניות, אחראי לריכוז דיווחים ופניות, ניתוחם והגשת מסקנות למנהל/ת האגף / המחלקה.
- ייזום פעולות שיווק, הסברה, פרסום וגיוס משאבים.
- יצירת קשרי עבודה ושותפויות עם שירותים משיקים ושותפי תפקיד כמו: בריאות, רווחה, שיכון, משרד החקלאות, תנועות מיישבות, בתי משפט, מנהיגות מקומית.
- הפעלת הצוות הרב מקצועי.
- קיום התערבויות בקרב אוכלוסיית הזקנים ומשפחותיהם.
- איגום משאבי אנוש וידע מקצועי רלוונטי.
- פיתוח דרכי התמודדות ייחודיות עם הבעיה ברמת הפרט והקהילה.

מומלץ לבחור מרכז בעל הנתונים האלה :

ניסיון, מינוי של פקיד סעד, כושר ארגון, יכולת ניהול ופיתוח של קשרי עבודה עם הכפופים לו ועם שותפי תפקיד, בעל ראייה מערכתית וקהילתית.

2. תפקידי העובד הסוציאלי היישובי:

- אבחון, טיפול ו/או הפניית זקנים עם חשד להתעללות ליחידה למניעת אלימות בזקן.
- יצירה וטיפול של קשרי עבודה עם גורמים רלוונטיים ביישוב.
- יצירה וטיפול של קשרי עבודה עם עמיתים במחלקה ברמות של ידוע וייעוץ.
- קבלת הדרכה מראש הצוות או ממרכז התכנית על פי סוגי התערבויותיו הפרטניות, הקבוצתית והקהילתית.
- טיפול, תיווך, גישור וסגור.
- הפעלת קבוצות ביישוב / במועצה.
- שותפות בתכנון ובהפעלת פעילויות בקהילה.
- מעקב אחר התערבות שבוצעה ביישוב.

3. תפקידי העובד הסוציאלי הקהילתי (במחלקות שבהן פועל עובד קהילתי):

- מיפוי משאבי הקהילה במועצה וביישובים הרלוונטיים לתכנית.
- מיפוי הביטויים הייחודיים של התופעה ברמת היישובים והמועצה.
- סיוע בגיבוש תכניות מניעה ברמת הקהילה והפעלתן.
- סיוע בפעולות שיווק, הסברה, פרסום וגיוס משאבים.
- הובלת גיוס המשאבים הקהילתיים.
- קידום מעורבות המנהיגות המקומית בנושא בכלל ובתכנית בפרט.
- סיוע בהתערבויות קהילתיות בקרב אוכלוסיית הזקנים והמשפחות.
- פיתוח דרכי התמודדות ייחודיות לבעיה ברמת הקהילה.
- קידום ההידברות והגישור הקהילתי הרלוונטיים לתכנית.
- הפעלת התיאטרון הקהילתי או כלים קהילתיים יצירתיים נוספים.
- סיוע בהפעלת מתנדבים בנושא כולל הכשרתם.
- סיוע בהנחלת הגישה הקהילתית לעובדים הסוציאליים במחלקה.

חלוקת התפקידים בין המרכז, העובד הסוציאלי היישובי והעובד הסוציאלי הקהילתי תוגדר ותגובש בהתאם לגודל ולמבנה הארגוני של המחלקה / האגף, והאם היחידה להגנה על זקנים ולמניעת אלימות כלפיהם היא מקומית או אזורית.

לסיכום הפרק, השלבים להתארגנות, להפעלה וליישום התכנית הם: איסוף נתונים, מיפוי משאבי הקהילה, גיוס קובעי המדיניות, הכשרת עובדי המחלקה / האגף, תיעוד והערכה, הקמת יחידה לטיפול באלימות ליעוץ במקרים של אלימות ולמניעתה - הגדרת תפקידיהם של המרכז, העובדים הסוציאליים היישובים והקהילתיים ואיוש תפקידים אלה.

8. דרכי התערבות

בשל מורכבות הבעיה, המאופיינת בבסיס משפטי סבוך, דינמי ומשתנה, חווים בעלי הנחלות קונפליקטים תוך אישיים ובינאישיים המלווים ברגשות קשים כמו: פחד, אשמה, כעס וחוסר אונים.

המיוחד בשירות המוצע הוא מתן דגש על פיתוח מענה משולב הן לצרכים המשפטיים והן לצרכים הרגשיים של זקנים ומשפחות, תוך הסתמכות על מערך השירותים הקיימים בקהילה. סל השירותים הניתן במסגרת השירות מבוסס על שלושה מרכיבים עיקריים: מניעה, הגנה וטיפול תומך. סל זה כולל את המרכיבים האלה:

- מתן מידע בנושא "העברה בין דורית"
- ייעוץ פרטני לבעלי נחלות (ראה נספח 12)
- גישור במשפחה
- תיווך לאנשי מקצוע אחרים
- קבוצות תמיכה (לזקנים, להורים, לבנים ממשיכים, לנשים ועוד)
- טיפול אישי ומשפחתי
- הפניה לסל השירותים לזקנים
- סדנאות למנהיגות פורמלית ובלתי פורמלית

הטיפול כולל התערבויות ברמה פרטנית, קבוצתית וקהילתית והוא משלב מגוון התערבויות כדי לאפשר מענה הולם לצרכים המאותרים.

1. התערבות פרטנית

התערבות פרטנית נעשית בכמה דרכים.

א. שיחות טיפול ברמה הפרטנית, הזוגית והמשפחתית - השיחה הטיפולית מהווה הזדמנות מיוחדת להתמקד בתהליך המורכב של קבלת ההחלטה, וליוויו באופן מקצועי, המאפשר פיתוח תובנה באווירה נטולת לחצים, תוך דאגה לשמירה על זכויות הזקנים (דוגמה לכך, ראה נספח 13).

יש להיזהר מקבלת החלטה במקום ההורים בעלי הנחלה, או נקיטת עמדה במקומם.

שיחות פרטניות וזוגיות מתקיימות עם בעלי נחלות המתקשים לקבל החלטה בדבר הורשת הזכויות על הנחלה. הסיבות העיקריות לקושי הן :

- חילוקי דעות בין בני הזוג לגבי הבן הממשיך
- חוסר ידע וחוסר מודעות להשלכות העתידיות שיהיו להחלטתם
- חשש מסיכון לחייהם בעקבות ההחלטה

בשלב זה יש להקפיד לשוחח רק עם ההורים, ללא מעורבות של הילדים או בני זוגם

מסר זה כשלעצמו מהווה העצמה להורים בעלי הנחלה, שכן הוא ממחיש את היותם בעלי הזכויות הבלעדיות על הנחלה ומדגיש את זכותם ואחריותם הבלעדית לקבל את ההחלטה. לעתים די במסר זה לקידום כדי לקדם את ההסכמה בין בני הזוג.

ב. הידברות בין דורית - הנחיית ההידברות הבין דורית נעשית על ידי זוג מנחים : עובד סוציאלי מהיחידה והעובד הסוציאלי המושבי. ההנחיה נשענת על עקרונות ומיומנויות הגישור, לאחר שנלמדו ותורגלו על ידי צוות המחלקה / אגף.

במפגשים הבין דוריים משתתפים בני המשפחה הגרעינית (הורים וילדים ללא בני זוג), כולל אלה שאינם גרים בנחלה אך משפיעים על מערכת היחסים במשפחה.

תהליך ההידברות הבין דורית, בדומה לתהליך הגישור, מתקיים כדי לקרב את הצדדים המעורבים לסיום הסכסוך או הקונפליקט והוא מורכב מכמה שלבים :

- הכנה – איסוף מידע
- פתיחה – לשם יצירת מסגרת לתהליך, אווירה מתאימה ותיאום ציפיות של כל המעורבים
- הקשבה – לביסוס תקשורת וזיהוי צרכים דרושה הקשבה הדדית ומאוזנת
- הגדרה מחודשת של הקונפליקטים לשם יצירת בסיס מוסכם למשא ומתן
- משא ומתן – שבמהלכו כל צד מביא את טיעונו המחודשים ונחשף לטיעוניהם האחרים

התהליך מודגם באמצעות משפחה שטופלה במסגרת הפעלת התכנית (ראה נספח 14).

רצוי שתהליך ההידברות יתקיים לאחר שההורים ליבנו את הנושא בינם לבין עצמם, התגברו על חילוקי הדעות בניהם (אם היו), אספו מידע עדכני רלוונטי וגיבשו החלטה. רק לאחר מכן ניתן להתקדם לשלב ההידברות עם הילדים.

ג. **ייעוץ אישי ומשפחתי** - לייעוץ חלק חשוב ומשמעותי בפתרון הקונפליקט המשפחתי ועוד יותר במניעתו. הייעוץ מתייחס לרמת הידע המשפטי והכלכלי הרלוונטי להעברה הבין דורית המצוי בידי בעלי המשק. ידע כזה הנמצא בידי המשפחה, ובעיקר בידי הזקן או הזקנה, מאפשר קבלת החלטות מפוכחות ומונע שגיאות העלולות להתברר כהרות גורל. משום כך משולבים בתהליך יועצי הסברה מתנדבים אשר מהווים מקור ידע מהימן, עדכני ואובייקטיבי עבור בעלי המשק.

יועץ ההסברה המתנדב מופעל על ידי רכז התכנית, בהתאם לשלב שבו נמצאת המשפחה. בדרך כלל, היועץ נפגש עם המשפחה יחד עם הרכז בשלבי ההתערבות הראשוניים. השיחה עמו מהווה נקודת מוצא להמשך ההתערבות. השיחה מצביעה על קשיים שעלולים להתפתח ועל פתרונות אפשריים במסגרת החוק. בכך עוזר היועץ להבהיר את תמונת המצב האמיתית של הזקנים בעלי המשק, ובעיקר את מעמדם במשק בהשוואה לבני המשפחה האחרים. בנוסף על כך היועץ מהווה מקור ידע זמין ושוטף עבור רכז התכנית. הוא החוליה המקשרת בין העובד הסוציאלי ונותני השירותים לבין הזקנים בעלי הנחלה.

חשוב!

יש להיזהר מלהציג את יועץ ההסברה המתנדב כדמות מקצועית, להבהיר כי הוא מספק ידע ראשוני בלבד, ולהדגיש את היותו מתנדב.

ד. **חקיקה לשם הגנה על קשישים** - במישור החוקי קיימים חוקים להגנה על זקנים. ההגנה באה לידי ביטוי בעיקר בהתערבות פרטנית הכוללת גם פעילות בצל החוק ועל פי החוק. הפעלת החוקים שיפורטו להלן מאפשרת הגנה על זקנים בעלי נחלות בעבר או

בהווה, שחלקם חסרי ישע או תלויים בילדיהם בתפקודם היומיומי. זקנים אלה עלולים להיפגע מילדיהם האחרים, משום שלא נבחרו על ידם כיורשי הנחלה.

להלן החוקים:

- **חוק הגנה על חוסים** (התשכ"ו-1966) – חוק זה מאפשר לעובד סוציאלי להגנה על חוסים לפנות לבית המשפט בבקשה לתת הוראה להתערבות טיפולית, רפואית או נפשית, כאשר זקן חוסה עלול להיפגע "פגיעה חמורה מהיעדר טיפול ראוי".
  - **חוק העונשין**, תיקון 26 (התש"ן-1989), פגיעה בחסרי ישע – חוק זה מגדיר מיהו חסר ישע ומפרט סוגי התעללות, וכן מגדיר את המושג "חובת הדיווח", לגבי זקנים שהם קרבנות של התעללות פיזית ונפשית בבית ובמעון. החוק מפרט את הענישה למי שלא דיווח לעובד סוציאלי להגנה על חוסים או למשטרה על פגיעה בחסר ישע.
- עובד סוציאלי להגנה על חוסים שוקל אם לדווח למשטרה או פונה לבקש פטור מוועדת הפטור הקבועה בחוק.
- **חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות** (התשכ"ב-1962) – חוק זה מאפשר לעובד סוציאלי להגנה על חוסים לפעול להגנת הזקן באמצעות בקשה למינוי אפוטרופוס שיוכל לנהל את ענייניו הכספיים ו/או הטיפול האישי והרפואי של זקן המתקשה בניהול ענייניו בעצמו. כמו כן חוק זה מסייע בתהליך הטיפול בזקן, להפסקת הפגיעה בו, וכן למניעת התעללות וניצול כלכלי.
  - **חוק למניעת אלימות במשפחה** (התשנ"א-1991) – חוק זה מאפשר התערבות טיפולית להגנה על זקנים שהם קרבנות של אלימות. החוק מאפשר הרחקת התוקף מהבית, במקום הוצאת הקרבן מביתו. חוק זה כולל גם את חובת יידוע המטופל כי באפשרותו לפנות לתחנת משטרה, למחלקה לשירותים חברתיים או למרכז למניעה וטיפול באלימות במשפחה לשם קבלת סיוע. החוק מאפשר גם פנייה ישירה לבית המשפט על ידי עובד סוציאלי להגנה על חוסים, במקרים שזקן חוסה עלול להיפגע פגיעה חמורה מהעדר טיפול.
  - **חוק למניעת הטרדה מאיימת** (התשס"א-2001) – חוק זה מרחיב את סמכויות בית המשפט להוציא צווי הגנה וטיפול גם במקרים של הטרדה מאיימת. החוק מרחיב את מעגל הזכאים לפנות לבית המשפט כמו "אדם מטעמו של הנפגע", ובכך יש נגיעה לזקנים עריריים או מוגבלים בתפקודם, הזקוקים לנציג מטעמם שיפעל בשמם למען הגנתם.

- **חוק זכויות נפגעי עברה** (התשס"א-2001) – חוק זה מעניק לנפגעי עברה שורה של זכויות בהליך הפלילי. מטרתו לקבוע את זכויותיו של נפגע עברה ולהגן על כבודו כאדם. נפגע עברה מוגדר כאדם שנפגע במישרין מעברה וכן כבן משפחה של מי שהעברה גרמה למותו. בחוק זה קיימת סדרה של זכויות אשר יועברו לבן הזוג, לילדים, להורים, לאחים (לפי סדר זה) של הנפגע או לנפגע עצמו.

- **חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו** (התשנ"ב-1992) - נועד להגן על זכויות האדם העיקריות במדינת ישראל. סעיפיו העיקריים של החוק עוסקים באיסור פגיעה בחיי אדם, בגופו, בכבודו, בחירותו ובקניינו.

- **חוק ביטוח סיעוד** (התשמ"ח-1988) – גמלת סיעוד ניתנת לזכאים בגיל פרישה שגרים בבית ונזקקים לעזרת אדם אחר בביצוע פעולות יומיומיות וכן לזקנים הנזקקים להשגחה בבית למען בטיחותם ובטיחות הסובבים אותם. הגמלה כוללת: עזרה של מטפל בבית המבוטח, טיפול במרכז יום לזקן, אספקת מוצרי ספיגה חד פעמיים, משדר מצוקה ושירותי מכבסה.

ה. העובד הסוציאלי כמטפל וכמתווך לקבלת שירותים אישיים בקהילה מתוך סל השירותים הקיים - הסל המוצע הנו רחב, ומספק מענה לצרכים המשתנים של זקנים ומשפחות, תוך דגש על מיידיות, זמינות ונגישות. שימוש בסל השירותים התומכים יכול להרחיב את רשת התמיכה החברתית, למזער את החיכוכים במערכות היחסים במשפחה, לספק השגחה נוספת על הקרוב, לתת מענה לחלק מהצרכים הבריאותיים, התזונתיים וההיגייניים של הזקן, לסייע לפוגע ועוד.

להלן פירוט סל השירותים הניתן כיום בקהילה:

- **טיפול סוציאלי** במחלקות לשירותים חברתיים, ובעת הצורך שיתוף עובד סוציאלי להגנה על חוסים בהליך הטיפולי. העובדים הסוציאליים מיומנים במתודות של עבודה פרטנית, קבוצתית, משפחתית וקהילתית.

- **טיפול אישי ועזרה בבית** באמצעות גמלת סיעוד או על ידי סיוע מהמחלקה / מאגף הרווחה, במטרה להקל על תפקוד הזקן, וכן השגחה על ידי גורם חיצוני שנכנס לביתו של הזקן.

- **ארוחות** – ישנה אפשרות לאספקת ארוחות לביתו של זקן שאינו מסוגל לדאוג לעצמו ולספק צורך בסיסי וקיומי זה.

- **שירותי התנדבות** המסייעים בהתמודדות עם הבדידות המאפיינת גילאים אלה. המתנדבים מהווים גורם המעניק תמיכה חברתית.

- **מועדון חברתי** - כלי אשר מסייע לזקן לצאת מהבדידות, ותורם לשמירה על איכות חייו מההיבט החברתי. הימצאות הזקן בחברה מסייעת באיתור זקן בסיכון.
- **מרכז יום** (לתשושי גוף ונפש) מציע לזקן מסגרת חברתית טיפולית, שמאפשרת התרחקות מהפוגע למשך כמה שעות ביום, תוך סיפוק הצרכים הבסיסיים והחברתיים של הזקן – מזון, רחצה, כביסה, חברה וכדומה. הצוות המקצועי במרכז היום אמון לעזור לזקן להתמודד עם מצוקות שונות שנובעות מחשיפתו להתעללות בתוך ביתו, ולסייע לזקן במימוצי זכויותיו מול הארגונים הקיימים בארץ.
- **מתן ייעוץ משפטי ואבחון פסיכו-גריאטרי** לשם סיוע במימוש זכויותיו של הזקן, בשמירה על כבודו, ובהגנה עליו.
- **קהילה / שכונה תומכת** – שירות המאפשר לזקנים ליהנות מביטחון אישי וממגוון שירותים בבתיהם, בסביבה הטבעית שלהם. התכנית מספקת שירותי אב/אם קהילה, לחצן מצוקה למענה חירום, רופא ופינוי באמבולנס 24 שעות ביממה, מועדון חברתי. השירות מקל על המשפחה בסיפוק הצרכים הנ"ל.
- **נופשון** – מסגרת שמוצעת לזקן להגנה מיידית מפני התוקף, על ידי הוצאתו מהבית למסגרת מובנית ובה אנשי מקצוע ומטפלים לתקופה זמנית לשם הקלת המצוקה ולצורך התארגנות מחדש. בשלב זה, העובד סוציאלי בונה תכנית טיפול כלל מערכתית.
- **בית אבות** – הפניית זקן לבית אבות תיעשה רק לאחר שמוצו כל השירותים בקהילה, ולצורך הגנה על הזקן והרחקתו מהפוגע, וזאת בהסכמתו או במסגרת חוק ההגנה על חוסים.
- **טיפול סוציאלי המותאם לבני המשפחה הפוגעים והנפגעים** (שאינם זקנים) על ידי הפניה ליחידות טיפול מובחנות כמו: תחנה לטיפול זוגי ומשפחתי, יחידה להתמכרויות, מרכז לטיפול באלימות במשפחה והפניה לשירותי הרווחה הקיימים בארץ.

2. התערבות קבוצתית

התערבות קבוצתית מאפשרת התמודדות עם מגוון רחב של סוגיות אישיות ובין אישיות. זוהי מסגרת טיפולית הממוקמת במפגש בין עולמו הפנימי של האדם לבין קשריו הבין אישיים.

מבחינה רגשית הקבוצה מאפשרת חוויה אינטנסיבית וחזקה, אשר מסייעת לזהות דפוסי התנהגות, לראות תהליכים ולחקור אותם תוך כדי התרחשותם. הקבוצה דומה לטיפול

האישי בכך שהיא מאפשרת התבוננות, חקירה והבנה של תהליכים מודעים ולא מודעים, ומסייעת להשגת שינוי והתפתחות.

הקבוצה הנה כלי טיפולי נוסף התורם לטיפול האישי, ויש לה חיים משל עצמה. בקבוצה מתרחשים כל אותם התהליכים שבעטיים פונה האדם לקבלת עזרה, שכן הדינמיקה הקבוצתית "מאלצת" את האדם לפגוש את עולמו הפנימי, ואף לראות כיצד הוא משתקף בעיני חברי הקבוצה. המפגש והעימות עם נקודות ראות שונות מתרחש "כאן ועכשיו" ("here and now") של המפגש הקבוצתי, וכך ההליך הופך גורם רב עצמה להתפתחות הפרט.

יתרון נוסף של הקבוצה הוא שכל חבר קבוצה נמצא בה לא רק כמטופל, אלא גם כשותף לטיפול בשאר הקבוצה. חברי הקבוצה יכולים להעלות כל נושא המעסיק אותם, ולכן מגוון הנושאים שהקבוצה עוסקת בהם רחב ביותר.

בבניית הקבוצה יש לשים לב לכך שהקבוצה תהיה הומוגנית דיה, כדי שלמשתתפים יהיה בסיס משותף לעבודה, אך גם הטרוגנית דיה, כדי לאפשר למשתתף מפגש עם נקודות ראות שונות משלו לגבי התכנים, הנושאים והקונפליקטים שמעסיקים אותו.

על מנת להתאים כל פונה לקבוצה המתאימה לו, נערכת פגישת היכרות מקדימה, ואחריה פגישה עם מנחי הקבוצה.

קיימים סוגים שונים של קבוצות כגון:

- קבוצת תמיכה דינמית
- קבוצת תיאטרון טיפולי

האוכלוסיות לעבודה קבוצתית במודל זה יהיו: הזקנים, בעלי הנחלות, "בנים ממשיכים", בנים "דחויים" וכדומה.

הדוגמאות שלהלן ממחישות עבודה קבוצתית שמטרתה תמיכה, וקבוצת תיאטרון המשמשת כקבוצה טיפולית.

קבוצת תמיכה דינמית

א. מטרותיה העיקריות:

- מניעת היווצרות קונפליקטים והתעללויות על ידי מתן מידע וכלים להתמודדות עם מצבי ניצול, אלימות ולחצים במערכת המשפחתית המורחבת, על רקע העברת הנחלה
- תמיכה רגשית על ידי מתן אפשרות לביטוי מצוקות אישיות, תחושת שותפות והתמודדות עם בעיות דומות באופן המאפשר התייעצות ונכונות לטפל בבעיות
- העצמת חברי הקבוצה

ב. קריטריונים לקבלת חברים לקבוצה:

- יכולת ורבליית
- ללא בעיות קשות של שמיעה וראייה

ג. מתכונת הקבוצה:

- כ – 20 משתתפים בקבוצה
- כ – 15 מפגשים לכל קבוצה

ד. תהליך העבודה הקבוצתית:

- הקבוצה תוגדר מראש כקבוצה דינמית, ויושם דגש על נושא הסודיות והקניית תחושה של מקום בטוח.
- מומלץ ליצור תהליך שבמהלכו המשתתפים המרבים לספר סיפורי חיים כואבים יוכלו לזהות בסיפוריהם גם חלקים שמחים ואופטימיים וכן כוחות הטמונים בהם.
- מומלץ לשלב סדנאות ללימוד ההיבט המשפטי והסבר כללי בנושא ירושות, צוואות, העברת נחלה.

קבוצת תיאטרון טיפולית

תיאטרון הנו כלי ייחודי המאפשר עיסוק, חשיפה וטיפול בבעיות כואבות, אישיות, משפחתיות וקהילתיות, באופן שאינו מאיים וחושף מדי. המשתתפים לא נדרשים לניסיון קודם או לכישורים מיוחדים (ראה נספח 15).

א. מטרות הקבוצה:

- עיבוד כעסים וקונפליקטים משפחתיים
- חיזוק הביטחון העצמי של המשתתפים בקבוצה
- הקלת הבעיות המטרידות את הקשישים והמעורבים בסכסוך המשפחתי

ב. יעדי הקבוצה:

- לאפשר טיפול באמצעות כלי שאינו נתפס ככלי טיפולי וסטיגמתי על ידי הציבור – התיאטרון
- לסייע בחשיפת מצבים מורכבים ומביכים על ידי כניסה לתפקיד של "האחר"
- לאפשר יצירת פתיחות ואקלים נוח בהעלאת סכסוכים משפחתיים שממילא טעונים רגשית, תוך שימוש בשפות אחדות – גוף, מלל, תחפושת
- לספק הזדמנות להעלאת סיטואציות משפחתיות חיוביות

ג. דרכים אופרטיביות להקמת הקבוצה ולהפעלתה:

- מציאת מנחה או מדריך מקצועי בעל כישורים מתאימים בכל הנוגע לתיאטרון, הפעלת קבוצה, קשיי זקנה
- איתור, שיווק וגיבוש הקבוצה באמצעות פרסום בכלי תקשורת מקומיים, במועדוני זקנים ובאמצעות העובדים הסוציאליים ביישובים
- מפגש היכרות פתוח למעוניינים
- ביצוע ראיונות אישיים לבחירת המועמדים

ד. מתכונת הקבוצה:

- עבודה על סיפורי חיים ותכנים אישיים המועלים על ידי המשתתפים

- מפגשים בני שעותיים עד שלוש שעות אחת לשבוע או אחת לשבועיים במשך שישה חודשי הפעלה

ה. תוצרי הקבוצה:

- נשים שלא היו מיומנות בסיפור "דברים טובים" למדו לראות ולשוחח ביניהן על החלקים הטובים שבחייהן.
- נוצרה רשת תמיכה והופק דף קשר הכולל שמות, מספרי טלפון, כתובות ותמונה (למתקשות בקריאה) על מנת שיוכלו לקיים ביניהן קשר.
- המשתתפות יודעות שיכולות להיעזר ברשויות, לחשוף פגיעה כלשהי ולבקש סיוע.
- נושא האלימות, ההתעללות והניצול שלא דובר בו קודם (ברמה האישית), קיבל לגיטימציה לשיח ולטיפול.
- המשתתפות דיווחו על הקלה רגשית כתוצאה מהתהליך שעברו בקבוצה.

קבוצת תיאטרון טיפולית יכולה להפוך לתיאטרון קהילתי כאשר יש ליווי מתאים ולאחר הסכמת המשתתפים.

הכוונה היא להפוך את הנרטיב האישי של החבר לנרטיב של כלל הקהילה במושב, במטרה לסייע בהתמודדות עם סוגיית ההעברה הבין דורית ולקדמה.

3. התערבות קהילתית

כדי להבטיח צמצום תופעת האלימות ומציאת מענים הולמים מוקדם ככל האפשר, יש לבצע התערבות קהילתית לצורכי מניעה והגברת המודעות בקרב כלל האוכלוסייה.

ההתערבות הקהילתית תיעשה בכמה אופנים:

א. ערבי הסברה וימי עיון המיועדים לאנשי מקצוע, לשותפי תפקיד בקהילה ולכלל הקהילה על דורותיה, בכל מושבי המועצה. לכך כמה מטרות:

- העברת תכנים: מתן מידע עדכני על נהלים ומידע משפטי בנושאים כגון צוואות, ירושות, העברת זכויות על הנחלה ושיווק השירות החדש (דוגמה לדברי פתיחה ביום עיון, ראה נספח 16).
  - העלאת המודעות לשם מזעור קונפליקטים, העצמת הזקנים ומניעת ההתעללות.
  - פרסום התכנית בעיתונות המקומית, באתר המועצה, בעלונים וכו'.
- ב. הפעלת תיאטרון קהילתי מאפשרת להפעיל את התכנית בשני מישורים:
- במישור הטיפולי – הפעלת קבוצה טיפולית (כמוזכר לעיל) ובמקביל מתן התייחסות טיפולית לפרט.
  - במישור הקהילתי - להעברת מסרים בקהילה. כלומר, שימוש בכלים דרמטיים להמחשת מורכבות הסוגיה והשלכותיה על המרקם המשפחתי ועל מצבו של הזקן בתוכה.
- תוצר הקמת התיאטרון הנו העלאת הצגה בפני תושבי המועצה האזורית, שמאפשרת תובנות ושיח על הנושא בקרב מגוון אוכלוסיות:
- מטופלים, שהנם חברי קבוצת התיאטרון, מקבלים אפשרות חווייתית ולא מאיימת לעסוק בבעייתם המורכבת, הרגישה והמלווה בבושה ובכעס.
  - תושבים מן היישוב (שאינם מטופלים במסגרת התכנית), המשתתפים בקבוצת התיאטרון, מקבלים ההזדמנות להיחשף לבעיה חברתית כאובה המלווה משפחות בסביבתם הקרובה. הדבר מאפשר למידה על המורכבות והעומק של הקונפליקטים. התיאטרון מאפשר הגברת מודעות לנושא והעברת המסר לכלל האוכלוסייה.
  - חברי הקהילות במושבים - הצפייה בהצגה גורמת להסרת מעטה השתיקה מעל הבעיה, והפיכתה לבעיה שניתן לדבר עליה בקול רם.

פעילות התיאטרון מלווה בדיון מונחה עם הקהל,

המעודד פנייה ישירה לקבלת סיוע מהשירות, ובהגברת

ההכרה בבעיה מסוג זה.

ג. עבודה עם שותפי תפקיד הנה קריטית לפיתוח התכנית ולסיוע לזקנים, ועל כן יש ליצור שותפות עם בעלי תפקידים שונים כמו: צוות המרפאות, המשטרה, המנהיגות הפורמאלית במושבים, חברות הסיעוד, מרכזי היום, רכזות מועדוני הזקנים, מליאת המועצה, מדריכי הנוער, ביטוח לאומי (שירות הייעוץ לזקן).

הפעילות הנדרשת כוללת קיום ישיבות צוות בין מקצועיות לשם גיוס והפעלה של הנציגויות בשירותים שאותם הם מייצגים לצורך קבלת החלטות לקידום האינטרסים של הזקנים.

כמו כן יש לקיים סדנאות לשותפי תפקיד לצורך העלאת מודעות לנושא ההתעללות בזקנים בכלל וסוגיית "הבן הממשיך" בפרט. בסדנאות ניתנת הזדמנות למשתתפים להעלות מקרים להדגמה, ובאמצעותם להמחיש את העבודה על פי המודל. יש להדגיש את חשיבות האיתור המוקדם של הזקנים הסובלים מאלימות ומסכסוכים משפחתיים.

שיטות העבודה בסדנאות:

- ניתוח מקרים
- שימוש בסרטים תיעודיים דוגמת הסרט "הבן שלי" והנחיית דיון בנושא
- הפצת עלוני מידע ומענה לשאלות

תוצאות צפויות:

- הידוק הקשרים הקיימים עם שותפי התפקיד, יצירת שותפויות חדשות, העמקת המודעות לנושא, עלייה בהתייעצויות טלפוניות ובפגישות והפניות לשירות.

ד. יועצי הסברה מתנדבים - לצורך הפצת מידע עדכני, הנגשתו ומתן ייעוץ ראשוני לאוכלוסיית הזקנים בסיכון ולמשפחות בקונפליקט יש להכשיר קבוצת מתנדבים בעלי רקע מנהיגותי בקהילה ובעלי ידע בסיסי בסוגייה זו.

הקמת מערך מתנדבים מחייבת:

- הכשרת המתנדבים - ניתן להיעזר בדוגמת הקורס שנבנה במיוחד לצורך זה (ראה נספח 17 המדגים תכנית הכשרה ושאלות להתייחסות).
- הדרכה, השתלמויות, מפגשי עיון לצורך העשרה, עדכון וקישור למוקדי ידע קבועים וזמינים שיהוו עבור המתנדבים משענת וגיבוי מקצועי.

- יש להמשיך לטפח את המתנדבים ולתגמלם. כך נמנעת שחיקתם ונאמרת התודה על פועלם.

הפעלת המתנדבים מתבצעת במישור הקהילתי ובמישור הפרטני

- במישור הקהילתי: השתתפות המתנדבים בפאנל בערבי ההסברה שבהם דנים בסוגיית "הבן הממשיך".
- במישור הפרטני: שילוב המתנדב בשיחות פרטניות בהתאם להכוונת העובד הסוציאלי, במקרים שיש מקום לייעוץ ולהסברה שאינם מקצועיים, אך מספקים בסיס של ידע בתהליך ההתמודדות עם הסוגיה ותומכים בדרכי ההתערבות הננקטות על ידי שירותי הרווחה.
- זמינותם של המתנדבים והיכרותם את חברי המושב מאפשרת לתושבים לפנות אליהם באופן ישיר או באמצעות פנייה של הנהלת המושב.

9. סיכום פעולת המודל

1. ייחודיות המודל:

א. יצירת כתובת ברורה לפנייה לקבלת עזרה - בכל מועצה אזורית חשוב שיהיה גורם המטפל בסוגיית העברת הנחלה, אשר יהיה אחראי על מתן הגנה לזקנים, פתרון קונפליקטים משפחתיים ומזעור נזקים.

ב. דגש על מניעה והסברה - במודל ניתן דגש רב על הסברה ברמה הקהילתית לשם העלאת המודעות בנושא ולמניעת קונפליקטים.

ג. סוגיית העברת הנחלה לדור הבא - קיימת בולטות של המרכיב הכלכלי, אשר, מתבטא בשכיחות הגבוהה יחסית של ניצול כלכלי של דור הבנים את אבותיהם.

ד. מתן מענה לצורכי השטח במידע משפטי ראשוני – המודל עונה על הצורך הרב בקבלת מידע משפטי רלוונטי ובמידע משפטי פרטני לקשישים שכבר החליטו על העברת הנחלה, ולהורים העומדים בפני ההחלטה לשם מניעת סכסוכים עתידיים.

ה. מעורבות המשפחה על דורותיה - מרכיב ייחודי נוסף של המודל הוא המקום הנרחב שניתן להתערבות המשפחתית לצורך שיפור וגישור במערכות יחסים שכבר התדרדרו עקב סוגיית "הבן הממשיך".

המודל שפותח תורם לשדרוג תהליכי העבודה בנושא הגנה על זקנים ומניעת התעללות בהם וכן מזעור קונפליקטים משפחתיים. כמו כן המודל מאפשר שימוש בפעולות וביוזמות נוספות, מסייע בהעלאת המודעות בקרב התושבים והעובדים הסוציאליים במחלקה / באגף, מסייע במניעת התעללות והזנחה של זקנים ומונע הידרדרות במערכות יחסים משפחתיות. המודל הציף את הנושא לסדר היום הציבורי הן בתנועות ההתיישבות והן בקרב עורכי דין מהמגזר הציבורי, השלישי והפרטי.

2. תשתית חיונית להפעלת המודל:

א. עם הקמת היחידה וגיוס כוח האדם, חשוב להקפיד על בחירת עובדים סוציאליים, עובדים קהילתיים ופקידי סעד מנוסים ובעלי מחויבות לנושא, זאת כדי להבטיח הצלחה בהתמודדות עם האתגרים הרבים שמציב התפקיד על המגוון הרחב של תחומי פעילות ודרכי התמודדות שהוא כולל, וכן עם העומס הרגשי ועם המורכבות של ההתערבויות.

ב. הקמת צוות היגוי ברמה המקומית שיכלול את אנשי המקצוע והמנהיגות המקומית כדי ליצור מחויבות משותפת ולהשיג סיוע בהפעלת המודל.

ג. הקמת צוות רב מקצועי לטיפול באוכלוסיית הזקנים ברשות. תפקידו של הצוות לבחון את האפשרויות להתמודדות עם סוגיית "הבן הממשיך".

ד. הגדרת תפקיד מרכז היחידה (עובד סוציאלי) להגנה על זקנים ומניעת התעללות בהם:

- גיבוש גבולות התפקיד ויציקת תכנים תוך התנסות בפועל וחשיבה מתמדת על האיזון המתאים, בכל שלב, לגבי השקעת הזמן בפעולות שברמה הקהילתית, טיפול פרטני, תמיכה, הדרכת הצוות ועבודה מול שותפי תפקיד.
- דאגה להגברת המעורבות של שאר העובדים הסוציאליים במחלקה בכל שלבי ההתערבות, תוך שימת דגש על תפקוד פקידי הסעד לסדרי דין בנושא אפטרופסות וחוקי ההגנה על חסרי ישע וחוסים.
- בניית תהליכי העבודה בנוגע לקבלת פניות חדשות, אבחון וטיפול.

ה. הכשרת הצוות - חשוב מאוד להכשיר את צוות העובדים הסוציאליים במחלקה לשירותים חברתיים בנושא התעללות וזקנה. הכשרה זו תורמת להעלאת המודעות לנושא, לזיהוי ולאבחון מוקדם של משפחות שבטיפול העובדים הסוציאליים וכן נותנת כלים להתערבות רב-מקצועית. יש מקום לליווי והדרכה מתמשכים כמו קבוצת תמיכה – למידה כדי להתמקצע ולהטמיע את השימוש בכלים שנרכשו ובעיקר בעבודה בצוות רב מקצועי, משפטי וכדומה. הכשרת הצוות הנה תהליך מתמשך המשולב בפיתוח המודל במועצה האזורית.

3. כלי התערבות אפקטיביים בהפעלת המודל:

א. קיום ערבי הסברה - ערבי הסברה במושבים בנושא ההעברה הביו דורית נועדים להקניית ידע ולהעברת המסר שיש גורם ציבורי שניתן לפנות אליו ולהיעזר בו. המפגשים מיועדים לאוכלוסיית הזקנים, לדור הביניים, למנהיגות המקומית, לשותפי תפקיד, למשפחות שכבר מתמודדות עם הסוגיה ולמשפחות שעדיין לא העבירו את הנחלה. ערבי ההסברה מביאים לפניית משפחות חדשות לגורמים המטפלים ומעלים את השיח בנושא לסדר היום הפרטי והציבורי כאחד.

ב. גישור - שימוש בגישור ליישוב סכסוכים כאשר המגשר נייטרלי ומסייע לצדדים השונים בקונפליקט להגיע להסדר מוסכם ביניהם. יתרונותיו של הגישור: הצדדים שותפים לכתובת פסק הדין או ההסכם, ההליך מהיר ומיידי, העלויות הכספיות נמוכות במידה רבה בהשוואה לדרכים אחרות לפתרון סכסוכים כמו בתי משפט או בוררות, במהלך ההתדיינות האווירה נוחה ומכובדת יותר. הליך הגישור הנו הליך שקט ואינטימי. ההידיינות אינה פתוחה לקהל, לעיתונות וכדומה. יש לזכור כי בסכסוכים בגין ההעברה הבין דורית יש פגיעה קשה במערכת היחסים במשפחה. גישת הגישור מאפשרת ומהווה הזדמנות לחידוש ולבנייה של קשרים אלה ולתקשורת טובה יותר בין בני המשפחה. כך ניתן למזער ולפתור קונפליקטים. גישת התערבות זו מתאימה לאופי הייחודי של הבעיות והקונפליקטים במגזר הכפרי.

ג. עבודה קבוצתית (קבוצת תמיכה, דינמית, ייעוץ וכדומה) - הטיפול הקבוצתי מאפשר את הוצאת ה"סוד", ומעניק לגיטימציה לבעייתיות ולקונפליקטים שנוצרים בגין העברת הנחלה. בכך הוא מאפשר תקשורת טובה יותר עם המשפחה, יוצר העצמה ותורם לאבחון מוקדם של הבעיה על ידי העובדים הסוציאליים בקהילה. הטיפול הקבוצתי תורם להצלחת הטיפול הפרטני המתבצע לעתים במקביל להפעלת הקבוצה או בתום הפעלת הקבוצה.

ד. מידע משפטי ראשוני - סוגיית העברת הנחלה היא משפטית מיסודה, לפיכך קיים צורך רב בהעברת מידע ובהסברת הנהלים וההיבטים המשפטיים. יש לשים דגש על הנושא המשפטי כנושא מהותי בהפעלת המודל.

להבדיל מהטיפול התרפויטי שלומדים העובדים הסוציאליים כחלק מהכשרתם המקצועית, הסוגיה המשפטית לא בהכרח מוכרת להם. על כן יש לחשוף אותם לידע ולמידע בתחום המשפטי הרלוונטי.

• מומלץ לגייס ולהפעיל מתנדבים בתחום ההסברה, אשר הוכשרו גם בתחום המשפטי. חשוב לדאוג להכשרה ולהעצמה מתמדת של המתנדבים. עבודת

המתנדבים אינה מונעת את הצורך בפנייה לעורך דין מומחה, אלא מאפשרת למתייעץ לקבל מידע ראשוני שאיתו הוא פונה לעורך הדין.

- כדאי לקיים ערבי הסברה בקהילה באמצעות עורכי דין מהמגזר העסקי המומחים בתחום ההעברה הבין דורית והשלכותיה. בנוסף למידע שמושמע בהרצאה, הזקנים והמשפחות יכולים להתייעץ עם עורכי הדין בשיחה אישית בתום ההרצאה.
- יש לבנות מאגר של עורכי דין העוסקים בתחום ייחודי זה ומוכרים לשירותי הרווחה ולתנועות ההתיישבות, חלקם מהמגזר הציבורי, חלקם מעמותות המספקות שירותים משפטיים וחלקם מהמגזר הפרטי. מטרת המאגר הנה הפצת המידע לנזקקים לשירותי ייעוץ משפטי.

**יש להקפיד על הפניית הלקוח לעורך דין המומחה
בסוגיה בלי להמליץ על עורך דין זה או אחר.**

ה. שימוש בכלי התייעוד והדיווח שפותחו במודל (ראה נספחים 9-11) - במקרי התעללות המאופיינים לרוב במערכות יחסים דינמיות, חשוב לחזק תהליך של הערכה ובחינה תקופתית מחודשת, על מנת לבדוק האם כיווני ההתערבות מועילים. בהתאם להערכה זו יש לכוון את המשך הטיפול. חשוב שמילוי הטפסים יהווה ייעשה באופן קבוע כחלק מתהליך עבודה שיטתי ומובנה. במקרה הצורך חומרים אלה ישמשו ראייה או חוות דעת לבית המשפט.

ו. שיתוף פעולה של המטפלים עם גורמים בקהילה - שיתוף הפעולה הכרחי בהתערבות להגנת הזקן. הדיון המשותף שמתקיים בצוות הרב מקצועי מוכח כאפקטיבי לטיפול בזקנים ולמניעת התעללות בהם. המודל מביא לשיתוף פעולה פורה בין גורמים שונים בקהילה. הצוות הרב מקצועי תורם להעלאת המודעות לנושא ולהגברת המחויבות של השותפים לטיפול בנושא הכאוב של התעללות בזקנים וקונפליקטים משפחתיים. הצוות הרב מקצועי מסייע ביצירת מנגנוני עבודה והתוויית שיתופי פעולה. מומלץ להיעזר בעובדות/קהילתיים/מקומות שיש, לקידום שיתופי הפעולה בקהילה.

4. המלצות להמשך יישום מיטבי של המודל:

א. יש להרחיב את הפעלת המודל ולשאוף להקמת יחידה מקומית / אזורית לטיפול בסוגיית ההעברה הבין דורית שתיתן מענה לכל מועצה אזורית.

ב. יש להקדיש לימוד והכשרה בנושא ההעברה הבין דורית במגזר הכפרי כחלק בלתי נפרד ממגוון ההכשרות הניתנות על ידי משרד הרווחה.

ג. יש לבנות גוף מתאם לסוגיית העברה הבין דורית במרכז המועצות האזוריות שתפקידו:

- תיאום, קישור וייצוג מול משרדי הממשלה השונים, תנועות ההתיישבות והמועצות האזוריות
- ריכוז מידע רלוונטי בנושא
- יצירת מאגר עורכי דין מומלצים המומחים בתחום
- ביצוע הכשרות וימי עיון ברמה הארצית

נספחים

נספח מס' 1

תמצית מחקר הערכה – תכנית להגנה על קשישים במגזר הכפרי

(מאת ד"ר איילת ברג-ורמן וג'ני ברודסקי, המוסד לביטוח לאומי, גליון 123)

ההתעללות בקשישים מוכרת כיום כבעיה חברתית, ומתרבים גם הניסיונות ללמוד עליה ולהתמודד איתה. 2003-2004 הגיע היקף התופעה בישראל ל-18% בקרב הקשישים שסבלו מאלימות כלשהי. בשנים האחרונות פותחו באר ובעולם תכניות רבות להתמודדות עם תופעת ההתעללות בקשישים. חוקי המדינה ותקנות מינהל מקרקעי ישראל לפיהם ניתן להעביר/להוריש את המשק לאחד הילדים, ושיקולים כלכליים, מעמידים את המשפחות במגזר הכפרי בפני מציאות משברית עמוקה ומורכבת, ומביאים לעלייה בתופעה של התעללות בזקנים והזנחתם מצד ילדיהם הבוגרים. גם הריחוק הגיאוגרפי של המגזר הכפרי מהערים הגדולות מקשה על נגישות השירותים, ויוצר תלות גדולה במטפלים שיכולה להגביר את הסיכון להתעללות. בדוח המחקר הנוכחי נבחנת תכנית הפועלת במגזר הכפרי, שהיא ניסיון חלוצי להתמודד עם הבעיה של התעללות בקשישים והזנחתם בצורה ייחודית. הדוח מסכם את הניסיון שנרכש בשתי תכניות שהופעלו בשנים 2004-2006 במועצות האזוריות מטה יהודה ולב השרון. התכניות ממומנות על ידי הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, בשיתוף משרד הרווחה .

הערכת התכניות התבצעה בשנים 2004-2006 על ידי מאיירס-גיוינט-מכון ברוקדייל. הממצאים מתבססים על ניתוח נתונים מטופסי אינטיק וטופסי הערכה שמולאו על ידי העובדים הסוציאליים, מראיונות עם מטופלים, אנשי מקצוע בתכנית ובקהילה ומתצפיות בפעילויות השונות. התכנית פעלה ברמות הקהילתית, הקבוצתית והפרטנית, ששילבו את הגישות העיקריות של טיפול בהתעללות בקשישים: גישה הגנתית, מעצימה ומסנגרת. דגש ניתן לרמה הקהילתית, בה נערכו ערבי הסברה במושבים לזקנים ולבני דור הביניים, נערכו מפגשים עם שותפי תפקיד וגובשה קבוצת מתנדבי הסברה במושבים. ברמה הקבוצתית פעלו קבוצת תיאטרון וקבוצת תמיכה לנשים. ברמה הפרטנית, טופלו 102 קשישים שהיו קורבנות להתעללות .

מהמחקר עולה, בדומה למחקרים באר ובעולם, שרוב הקורבנות הן נשים, מעל גיל 70, עם שכיחות גבוהה של בעיות בריאות, רשתות תמיכה דלילות. בחלק המקרים המטפלים אשר תלויים בהוריהם הם הפוגעים, והם מתגוררים באותה נחלה. מרבית הפוגעים הם גברים, בנים/בנות בוגרים ו/או בני זוגם ויש להם בעיות כלכליות. 22% מהמטופלים חוו התעללות פיזית, 59% פסיכולוגית, 45% ניצול כלכלי, 47% הזנחה ו-17% הפרת זכויות. ההתערבות השכיחה היתה באמצעות שיחות טיפוליות שנערכו עם מרבית הקורבנות (88%), ב-53% מהמקרים נערכו שיחות עם הפוגע וב-23% עם בני משפחה אחרים. הגורמים שהיו מעורבים בהתערבות היו בעיקר שירותי הבריאות, פקידי סעד שפעלו בצל החוק או שהפעילו את החוק, ומרכזי יום בהם ניתנה תמיכה, הגנה ומעקב.

בסיום המחקר (סוף 2006) העובדים הסוציאליים המטפלים העריכו שב-77% מהמקרים שטופלו בתכנית חל שיפור, ב-18% לא חל שינוי וב-5% חלה הרעה ביחסים ובחומרת גילויי ההתעללות.

לסיכום, ניכר כי לתכנית להגנה על קשישים במגזר הכפרי הייתה תרומה בעלת ערך ייחודי, הן ברמה הקהילתית והן ברמה הפרטנית. התכנית תרמה לשדרוג תהליכי עבודה בנושא ההתעללות, להכנסת פעולות ויוזמות נוספות, להעלאת המודעות בקרב התושבים וכן להתעניינות של גורמים ברמה הארצית כמו עורכי דין ותנועות ההתיישבות.

לקראת הפעלה ארצית של התכניות עולות מספר סוגיות מהתכניות הניסיוניות:

- תפקיד ריכוז התכנית: התפקיד הוא דינמי, כולל מגוון רחב של תחומי פעילות וכרוך בעומס רב. הדרכים להתמודדות עם העומס והמורכבות של התפקיד כללו: הגדרת גבולות התפקיד והאיזון בין התכנים המגוונים, הגברת המעורבות של שאר העובדים הסוציאליים במחלקה והבניית תהליכי העבודה. חשוב לציין שההתמודדות המוצלחת עם האתגרים של התפקיד עשויה להיות קשורה לרקע של המרכזות שנבחרו ליישום הפיילוט: עובדות סוציאליות ותיקות, פקידות סעד עם מחויבות לנושא.

- שיתוף פעולה עם גורמים בקהילה: התכנית הביאה ליותר שיתוף פעולה בין גורמים שונים בקהילה. על מנת לחזק עבודה רב-תחומית ורב-מערכתית כדאי לשקול הקמת פורום מקומי שירכז אנשי מפתח במושבים ובעלי מקצוע מארגונים שונים. הפורום יתרום להעלאת המודעות לנושא, להגברת המחויבות לטיפול בנושא ויסייע בהתוויית דפוסי עבודה משותפים.

- הכשרת הצוות: חשוב מאוד להכשיר את צוות העובדים הסוציאליים במחלקה לשירותים חברתיים בתחילת הפרויקט, או אף לפני התחלתו, בנושאי התעללות וזיקנה. הכשרת הצוות תורמת להעלאת המודעות לנושא, לזיהוי ולאבחון מקרים שבטיפול העובדים הסוציאליים, נותנת כלים להתערבות ומשרה עליהם יותר ביטחון בשימוש בכלים אלה. תמיכה וליווי מתמשכים לעובדים הסוציאליים (לצורך התלבטות, התייעצות ותמיכה רגשית), יכולים לתרום להתמקצעות בשימוש בכלים הייחודיים לטיפול בנושא ההתעללות.
- כלי התערבות

ערבי ההסברה שנערכו במושבים תרמו להפניית מקרים חדשים, העלו נושא לשיחה בבית ובקהילה, וגרמו לקשישים ולדור הביניים לחשוב על הבעיה. הייתה הבנה שיש בעיה שרצוי להתמודד איתה ולהתייעץ, ושיש עם מי להתייעץ ולקבל עזרה. למפגשים הייתה גם תרומה במניעת הידרדרות של מערכות יחסים. חשוב לציין שארגון מוצלח של פעילויות ברמה הקהילתית דורש תיאום מראש עם כל הגורמים הרלוונטיים כדי לקבל שיתוף פעולה. קשה לכמת את התרומה של פעילויות אלה בזיהוי מקרים, שכן בחלק מהמקרים נמנעה הידרדרות במערכות היחסים המשפחתיים, ובחלק נעשה תיווך לקבלת עזרה שלא דרך התכנית. יתרה מכך, לפעמים הפנייה של הקשיש אל השירותים מגיעה זמן רב לאחר שהוא כבר השתתף באותה פעילות קהילתית. הגישור הוצג, בעת הקמת התכנית, ככלי אשר יכול להתאים לאופי הייחודי של טיפול בהתעללות במגזר הכפרי, על רקע סוגיית הורשת הנחלה. נערכו סדנאות בנושא התעללות בקשישים, שכללו גם עקרונות בסיסיים בשפת הגישור לעובדים הסוציאליים (הרב-תחומיים) במחלקה, אולם לא נמצא שימוש נרחב בכלי זה. מהמחקר אין מספיק מידע לבחינת האפקטיביות של כלי הגישור, אך אם מפעילי התכנית מעוניינים שיעשה שימוש בכלי זה, ייתכן שהטמעה רבה יותר של הכלי וליווי אינטנסיבי ורצוף יותר לאחר הקורס (פרקטיקום), היו יכולים לתרום להעלאת השימוש בכלי הגישור.

קבוצת תמיכה/עבודה בקבוצות. הטיפול הקבוצתי תרם למשתתפים בכמה מישורים: הוא סייע לפתיחת הנושא ולצמיחה של המשתתפות, שיפר את התקשורת עם המשפחה, הביא לאבחון מקרים חדשים ולהמשך טיפול פרטני בתום הפעילות בקבוצה. העבודה בקבוצת התיאטרון הובילה להעלאת הצגת תיאטרון שאפשרה אף היא העלאת מודעות ברמה הקהילתית. ההתרשמות מצד

מפעילי התכנית וקבוצות התמיכה היא שהכלי הוא אפקטיבי ביותר לתמיכה ולהעצמה.

ייעוץ משפטי. עם התקדמות התכנית התברר שישנה דרישה רחבה לייעוץ ולהסברת הנהלים וההיבטים המשפטיים, ושיש לשים עליהם יותר דגש בנושא מהותי בתכנית. הדרכים לשיפור ההיענות לצרכים אלה הן: גיוס מתנדבי הסברה לסיוע במתן ייעוץ לקשישים בתחומים המשפטיים, ערבי הסברה וייעוץ בשיתוף עם עורכי דין מהמגזר העסקי, הפניה לעורכי דין שעוסקים בתחום ומוכרים לשירותי הרווחה ולתנועות ההתיישבות, חלקם מהמגזר הציבורי ומעמותות המספקות שירותים משפטיים. עם זאת, נראה שיש צורך לתת את הדעת כיצד שירותי הרווחה יכולים לסייע לקשישים בהנגשת שירותים של ייעוץ משפטי ברמה ארצית.

- **כלי תיעוד ודיווח:** במקרי התעללות, המאופיינים לרוב במצבים ובמערכות יחסים דינמיים, חשוב לחזק תהליך של הערכה ובחינה מחודשת תקופתית, על מנת לבדוק האם כיווני ההתערבות מועילים, ולכוון בהתאם להערכה זו את המשך הטיפול. התפיסה של מילוי הטפסים לא אמורה להיות לצורך המחקר בלבד, אלא כהליך עבודה שיטתי ומובנה, שלא כל כך יושם.
- **ועדות ההיגוי:** לאור התפקיד החשוב שהיה לוועדת ההיגוי בפיתוח התכנית, כדאי לשקול הפעלה של ועדות היגוי מסוג זה בתכניות נוספות שיקומו, לפחות לראשית דרכן.

נספח מס' 2

העברה בין דורית במושבי עובדים

(תקציר הרצאה מאת עורך דין בן מיור)

למרבת מושבי העובדים בארץ הוקצתה הקרקע במסגרת הסכם חכירה משולש, הסכם המתחדש מדי שלוש שנים, בין מינהל מקרקעי ישראל, הסוכנות היהודית והמושב. במושבים אלה חברי המושבים אינם צד בהסכם, ולכן טיב זכותם בנחלתם לא ברור. לפי הגדרת הפסיקה נחשב החבר "בר רשות" של המושב. מצב זה מעורר קשיים רבים הן במקרה שבעל הנחלה מעוניין להעביר את זכויותיו בעודו בחיים והן בעת הורשת הזכויות. עיון מהיר בחוזה המשולש מלמד כי אופי זכותו של החבר על נחלתו אינו מאפשר לו לכאורה להורישו לשאריו בדרך המקובלת.

בעיה זו של הורשה לא מתעוררת כאשר למתיישב חוזה חכירה אישי המתחדש מדי ארבעים ותשע שנה. באשר להסכם מול מינהל מקרקעי ישראל, הרי שבמצב זה, בדומה לחוכרים עירוניים, למתיישב זכויות קנייניות בקרקע שבה בנוי ביתו מכוח חוזה החכירה, והוא יכול להורישן בכפוף לתנאים הקבועים בחוזה החכירה.

בהרצאה זו נתמקד בהעברה בין דורית במושבים שבהם קיים ההסכם המשולש המעניק לחבר זכויות של בר רשות מטעם המושב בלבד. הסכם זה מאפיין את מרבית המושבים בארץ, ומעלה מכלול רב של סוגיות אשר בחלקן יידונו בהרצאה.

קיימות שלוש אפשרויות להעברה בן דורית:

כאשר בעל הנחלה מעוניין להבטיח כי משקו יעבור לאחר מותו לאדם שהוא יבחר עומדות בפניו האפשרויות האלה:

1. העברה בחיים, בין בתמורה ובין אם לאו.
2. קביעת יורש בצוואה או בדרך של ירושה על פי דין.
3. קביעת בן ממשיך.

להלן אמנה את היתרונות והחסרונות בכל אחת מהדרכים. יצוין כי פרט ליתרונות ולחסרונות הקיימים, השיטות נבדלות זו מזו גם בתשלומי המסים הנדרשים בגין העברת הנחלה.

1. העברה בעוד בעל הנחלה בחיים

העברה בחיים הנה למעשה מכירה (אם נעשית בתמורה) או הענקת מתנה (אם נעשית ללא תמורה). לשם ביצוע העברה מעין זו יש לקבל תחילה את אישור ועד היישוב, הסוכנות היהודית ומינהל מקרקעי ישראל.

יתרונות:

- לבעל הנחלה שליטה מלאה על קביעת זהות מקבל המשק והוא מבטיח, בעודו בחיים, כי המשק אכן יעבור אליו.
- העברת המשק לידיים צעירות מבטיחה כי המשק לא ייפגע וימשיך להיות פעיל.
- גם המעביר ובעיקר ה"מקבל" נמצאים ברמת ודאות גבוהה באשר לשאלה למי תהא שייכת הנחלה עם פטירת המעביר.

חסרונות:

- מתיישבים רבים חוששים כי אם יעבירו את המשק בעודם בחיים, הם מסתכנים באיבוד מקום מגוריהם ופרנסתם. הפתרון לכך הוא עיגון זכויותיו של בעל הנחלה בהסכם עם מקבל המשק. כך לדוגמה, מקובל לקבוע כי בעלי הנחלה יהיו רשאים להתגורר במשק כל ימי חייהם.
- בעלי הנחלה נאלצים להודיע, בעודם בחיים, מיהו הבן שיקבל את המשק, והדבר עשוי ליצור מתחים וסכסוכים בתוך המשפחה.

2. קביעת יורש בצוואה:

כלל ברור הוא שלא ניתן להוריש דבר אשר לא שייך למוריש. על כן, אם על פי ההסכם שמכוחו יושב המוריש על הקרקע, זכותו האישית לשימוש בקרקע אינה ניתנת להעברה לאחר מותו, הרי שלהוראה בצוואה המתייחסת להעברת המשק לא יהיה כל תוקף והיא תהא אות מתה. מאידך, אם ההסכם מלמד כי המוריש רשאי להעביר לאחר מותו את זכות השימוש לאחר, אזי ניתן לקבוע את היורש בצוואה, והכול בכפוף לתנאים הקבועים בהסכם. החוזה המשולש המקובל קובע כי זכויותיו של המתיישב אינן חלק מעיזבוננו.

לפיכך לכאורה אין כל תוקף לצוואה או לצו ירושה בנוגע לנחלה, ואולם ההסכם המשולש קובע את מנגנון ההעברה לאחר המוות, ובמקרה שלא מונה "בן ממשיך" יש להניח כי יכובדו הוראות הצוואה ו/או צו הירושה וייושמו על פי עקרונות סעיף 114 לחוק הירושה.

נציין כי היורש צריך גם הוא לקבל את הסכמת ועד היישוב, הסוכנות היהודית ומינהל מקרקעי ישראל על מנת להתקבל לחברות במושב.

יתרונות:

- זכות השימוש במשק נותרת של המורשישים עד ליום מותם, ואין הם תלויים ביורש.

חסרונות:

- כאמור, לא בכל המצבים מדובר בזכות הניתנת להורשה, וטעות בעניין זה עשויה להביא לבטלות ההוראה בצוואה.
- אם היורש לא יאושר על ידי ועד המושב ו/או המוסדות המיישבים האחרים, לא תהא למורשישים יכולת לקבוע יורש אחר תחתיו.
- במקרה שיש מספר יורשים עלולה להתגלע מחלוקת סבוכה הן באשר לשאלה מי יהא זה שיקבל את הנחלה והן בשאלת גובה השיפוי לשאר היורשים. הסעיף הרלוונטי לעניין זה בחוק הנו סעיף 114 לחוק הירושה.

3. קביעת בן ממשיך

מושג "הבן הממשיך" מעוגן בתקנות האגודות השיתופיות (חברות), וכפי שנאמר לא פעם בפסקי הדין, המצב המשפטי בכל הנוגע למושג זה אינו ברור וזאת בלשון המעטה.

קביעת "בן ממשיך" אינה פותרת את כל הקשיים שהזכרנו לעיל בכל הנוגע להעברת הזכויות, ולכן גם במקרה זה יש נפקות להתלבטות המתיישבים האם להעביר את המשק לבן הממשיך בעודם בחיים.

בהסכם המשולש המקובל, שבו הסוכנות הנה צד להסכם, ישנה התייחסות ל"בן ממשיך" וניתנת לו עדיפות על פני היורשים האחרים, ובלבד שנקבע על ידי ההורים ואושר על ידי המוסדות המיישבים. בהסכמים שבהם הסוכנות אינה צד אין כל עדיפות לבן הממשיך.

בפ"ד ברמלי פסק בית המשפט העליון, לאחר עיון בהסכם המשולש, כי הואיל וזכות המתיישב אינה חלק מעיזבונו, אין צורך בצוואה לשם העברתה לאחר מות המתיישב ודי בהסכם (זה המקום להסביר כי על פי החוק, לא ניתן לערוך הסכם בדבר ירושה של אדם).

הלכה זו פותרת לכאורה את הבעיה של הבן הממשיך, אשר יוכל לטעון כי ההסכם גובר על הצוואה.

יתרונות:

- ל"מעביר" שליטה מלאה על קביעת זהות מקבל המשק, והוא מבטיח בעודו בחיים כי המשק אכן יעבור אליו.
- ניתן לקבוע למי המשק יעבור, בלי להעביר את הזכות עד לפטירת בעלי הנחלה. הבן הממשיך יכול לעבור להתגורר במשק ולעבד אותו עוד בטרם פטירת ההורים, וכך המשק ממשיך להיות פעיל ולא נפגע מהזדקנות ההורים.

חסרונות:

- מתיישבים רבים חוששים כי הכנסתו של הבן הממשיך למשק בעודם בחיים תסכן את מקום מגוריהם ופרנסתם. הפתרון הנו כפי שכבר ציינו, לעגן זכויות אלה בהסכם.
- בעלי הנחלה נאלצים להודיע, בעודם בחיים, מיהו האדם שיקבל את המשק, והדבר עשוי ליצור מתחים וסכסוכים בתוך המשפחה.
- הזכויות במשק נותרות של ההורים ומעמדו של "הבן הממשיך" אינו בטוח. במקרה של סכסוך יש אפשרות שההורים יפעלו לביטול מעמדו כ"בן ממשיך". נציין כי ניתן למצוא פסקי דין סותרים בנוגע לאפשרות לבטל את קביעת "הבן הממשיך". הפסיקה בנושא זה אינה אחידה.

מיסוי על פי סוגי העברת הנחלה:

בן ממשיך	ירושה	ללא העברה תמורה	העברה בתמורה	
—	—	—	✓	מס שבח
—	—	—	✓	מס מכירה
—	—	שליש מן המס בהעברה בתמורה.	✓	מס רכישה

נספח מספר 3

מי אתה "בן ממשיך" הרצאה מס' 2

(תקציר הרצאה מאת עורך הדין בן מיור)

מאמר המשך זה נכתב בעקבות פסק דין חדש אשר ניתן על ידי בית המשפט העליון בעניין **מדעי נ' מדעי** ביום 16/4/2000 ואשר הנו פרי עטו של כבוד השופט אנגלרד. למרבית מושבי העובדים בארץ הוקצתה הקרקע במסגרת הסכם חכירה משולש בין האגודה השיתופית, מינהל מקרקעי ישראל והסוכנות היהודית. ספק אם המתישבים, אשר אינם צד להסכם, מודעים לכך שהזכויות הקנייניות בקרקע אינן שייכות להם. כדוגמה, אדם אשר חי במושב מיום היווסדו, הקים במושב את ביתו וטיפח משק, אינו יכול להוריש את המשק כרצונו, היות שבהסכם המשולש נקבע כי הוא אינו חלק מעיזבון. מבחינה עקרונית הסוכנות היהודית, אשר המשק חוזר לרשותה, יכולה לקבוע מי יזכה בו. על מנת למנוע מצב זה פותח בתקנות האגודות השיתופיות (חברות) מוסד "הבן הממשיך", שנועד לאפשר העברה של הזכויות במשק במושב עובדים לקרוב משפחה אחד, בכפוף לקבוע בחוקים אחרים, בתקנון האגודה ובהסכם המשולש. המצב המשפטי הנוגע למוסד הבן הממשיך אינו ברור.

במאמר זה נתמקד בשאלה מהי הדרך לקביעת "בן ממשיך" ומהן זכויותיהם של המתישבים.

בתחילת שנת 1991 פורסם פ"ד **אזולאי**. פסק הדין עסק בבני זוג אשר חתמו על הצהרה והתחייבות כי נכדם ואשתו יהיו בנים ממשיכים לאחר מותם. פרדתו של הנכד מאשתו הביאה את בני הזוג לביטול התחייבותם.

בית המשפט קבע כי זכות השימוש במשק הנה אישית, אך הצדדים להסכם המשולש רשאים לקבוע תנאים שבהם יוכל המתישב להעבירה. משמע, על מנת לדעת אם ניתן להעביר את זכות השימוש, יש לבדוק את ההסכם המשולש. באותו מקרה בית המשפט הגיע למסקנה כי הזכות ניתנת להעברה, ועל כן האישה היא חלק מהעיזבון. לכן, על מנת להעביר את המשק לבן ממשיך לאחר המוות יש לערוך צוואה ואין די בהתחייבות בכתב. היות שההתחייבות לא נערכה כצוואה, נפסק כי היא בטלה. נציין כי בית המשפט קבע זאת בלי לבחון את ההסכם המשולש אשר לא היה ברשות הצדדים.

פסק דין זה יצר קושי לבנים ממשיכים. צוואה ניתנת לשינוי בכל עת, ועל כן אין להם כל וודאות כי הזכויות במשק אכן תעבורנה אליהם. מסיבה זו המליצו להורים להעביר את

המשק ל"בן הממשיך" בעודם בחיים. ואולם כך נוצר קושי להורים, אשר חוששים מהעברת הזכויות בעודם מתגוררים ועובדים במשק.

פ"ד **ברמלי** (ע"א 3836/93, נ(3), 868) עסק בשני אחים אשר התגוררו במשק הוריהם. האחד מכוח הכרזה עליו כעל "בן ממשיך" והשני נכנס לבית אמו לאחר שנפטרה. הבן הממשיך דרש לסלק את אחיו מן המשק. השאלה הייתה האם הועברו לו הזכויות במשק. שלא כמו בפרשת אזולאי, הפעם הוצג בפני בית המשפט ההסכם המשולש. עיון בו לימד כי זכותו של המתיישב מוגבלת לתקופת חייו ואין היא חלק מעיזבונו. משמעות הדבר הנה שאין צורך בעריכת צוואה לשם העברת הזכויות לאחר מות ההורים. לפסק דין זה חשיבות רבה, היות שהוא מאפשר להורים לקבוע מי הבן הממשיך באמצעות הסכם או התחייבות, בלי להעביר לו את הזכויות עוד בחייהם.

גם לאחר פ"ד **ברמלי** נותרו בעיות רבות ללא פתרון, ובניהן השאלה כיצד עוברות הזכויות לבן הממשיך. מפסק הדין עולה כי הזכויות חוזרות לאגודה לאחר מות בעליהן, והאגודה מעבירה אותן לבן הממשיך. לתוצאה זו עשויות להיות השלכות על מס שבח מקרקעין בעת מכירת הנכס על ידי הבן הממשיך, אך לכך ייוחד פרק נפרד.

בשני פסקי הדין שהוזכרו העירו השופטים כי "... יש לשוב ולהדגיש את אשר נאמר, לא אחת, והוא, שהיעדר הגדרה משפטית ברורה של זכויותיו של חבר מושב, ובכלל זה העמדתו כיום בגדר בר-רשות בלבד, אינם מניחים את הדעת. מן הראוי שנושאים אלה יזכו לעיון מחדש, כדי שזכויותיו של מי שמשקיע שנותיו, כוחו ואונו במשק חקלאי יוכרו ויעוגנו כדבעי, וכדי שיוסרו אי-הבהירויות והספקות בסוגייה זו". מאז פ"ד **ברמלי** חלפו למעלה מארבע שנים ודבר לא השתנה. מנהל מקרקעי ישראל לא שינה את נוסח ההסכם, והמחוקק לא ביצע שינויים בחוק. כל שנותר כעת בידי בית המשפט הנו לנסות ולעשות צדק עם הצדדים במסגרת ההסדר הקיים.

פ"ד **מדעי** - זכריה מדעי עלה לארץ כשהוא נשוי לשתי נשים. בשנת 1978 הסכימו האב והאם החורגת של משה להעניק לו מעמד של "בן ממשיך". ואולם, עולם כמנהגו נוהג, וכמו רבקה אמנו, כך גם האם החורגת, דרשה בראש ובראשונה את טובת בנה. וכך, לאחר מות האב הגישה אמו החורגת של משה בקשה לוועד האגודה לקבל אישור ל"בן ממשיך" שני מאישה שנייה.

המתדיינים קבעו שתי הנחות מקדמיות מוסכמות לצורך הדין. ההנחה הראשונה קבעה כי הזכות במשק אינה חלק מן העיזבון, ועל כן אין צורך בצוואה לשם העברתה ודי בהסכם רגיל. הנחה נוספת היא כי פעולת ההורים לקביעת בנם כ"בן ממשיך" היא בבחינת מתנה. בית המשפט העליון היה ער לעובדה כי קיים קושי ליישב שתי הנחות אלה זו עם זו, ואף ציין זאת בפסק דינו. הקושי נובע מן העובדה כי על מנת להקנות מתנה יש צורך כי המתנה תהיה שייכת לנותנה. אם נקבע כי הזכויות במשק, או הזכות להעניק זכות במשק, אינן

חלק מן העיזבון, הרי שאין הן שייכות להורים ואין הם יכולים ליתן במתנה. למרות זאת קיבל בית המשפט הנחות אלה בשל הסכמת הצדדים. בעקבות הנחות יסוד אלה נטען כי מתן המתנה הושלם, ועל כן לא ניתן עוד לחזור מממנו. בית המשפט קיבל את הטענה וקבע כדלקמן:

1. ההסכם המשולש מתנה את העברת הזכויות במשק לבן הממשיך בקבלת אישור הסוכנות היהודית. לשם השלמת המתנה די במתן אישור הסוכנות היהודית. האישור ניתן והיות שהוא לא בוטל, לא ניתן לחזור מן המתנה.

2. בית המשפט הבהיר כי המתנה שניתנה היא הזכות לקבל מן המושב מעמד מסוים באגודה ובמשק, ולא הזכויות במשק עצמן. ניתן לראות בכך חיזוק לאמור בפ"ד **ברמלי**, שלפיו הזכויות שייכות לאגודה, ולהורים מסורה רק היכולת לקבוע למי תועברנה זכויות אלה. על כן מרגע שהצהירו ההורים על זהות הבן הממשיך, הם נתנו את שיש ברשותם, דהיינו את הזכות לקבוע למי תועברנה הזכויות.

הואיל ובית המשפט התבסס על הנחות מקדמיות אשר הוסכמו בין הצדדים, קשה להעריך מה תהיה השפעתו של פסק הדין בעתיד והאם ניתן יהיה להסתמך על ההלכה שנקבעה בפ"ד **מדעי** לגבי מחלוקות אשר תתגלענה בעתיד באשר לענייני ירושה במשקים שבהם המתישבים הנם בני רשות.

נספח מספר 4

היבט משפטי של סוגיית "הבן הממשיך"

(הביא עורך הדין עופר נעם)

להלן רשימת החיקוקים הרלוונטיים בסוגיית "בן ממשיך":

- תקנות האגודות השיתופיות (חברות) התשל"ג – 1973:

הגדרת בן ממשיך: "בן ממשיך" – בן אחד בלבד או בן מאומץ אחד או נכד אחד של בעל משק, לרבות בן זוגו, המחזיק בעצמו או מכוח התחייבות בלתי חוזרת בכתב של הוריו או מכוח ירושה, במשק חקלאי, כבעל, כחוכר, כחוכר משנה, או כבר רות לתקופה בלתי קצובה או, לשנה לפחות של מוסד מיישב והאגודה או של האגודה כשאינן מוסד מיישב; לעניין זה, "הורים" – לרבות אחד מהם במקרה שהשני חדל להיות בעל הזכויות במשק החקלאי או שנפטר".

סעיף 3א' בן ממשיך ובת זוג [תיקונים: התשמ"מ, התשמ"א, התשמ"ג, התשנ"ז, התשנ"ז (מס' 2), התשס"ד]
א. (א) (נמחקה).

ב) בן ממשיך הכשיר לחברות על פי תקנון האגודה יגיש לועד ההנהלה בקשה בכתב להתקבל כחבר לי הנוסח שבתקנון האגודה, בצירוף מסמכים המוכיחים את היותו בן ממשיך.

- **חוק המתנה סעיף 5 – התשכ"ח – 1968**

התחייבות לתת מתנה

5. (א) התחייבות לתת מתנה בעתיד טעונה מסמך בכתב.

(ב) כל עוד מקבל המתנה לא שינה את מצבו בהסתמך על ההתחייבות, רשאי הנותן לחזור בו ממנה, זולת אם ויתר בכתב על רשות זו.

(ג) מלבד האמור בסעיף – קטן (ב), רשאי הנותן לחזור בו מהתחייבותו אם הייתה החזרה מוצדקת בהתנהגות מחפירה של מקבל המתנה כלפי הנותן או כלפי בן משפחתו או בהרעה ניכרת שחלה במצבו הכלכלי של הנותן.

- סעיף 8 לחוק הירושה – התשכ"ה – 1965

"עיסקות בירושה עתידה"

8. (א) הסכם בדבר ירושתו של אדם וויתור על ירושתו שנעשו בחייו של אותו אדם – בטלים.

(ב) " מתנה שאדם נותן על מנת שתוקנה למקבל רק לאחר מותו של הנותן, אינה בת תוקף אלא אם נעשתה בצוואה לפי הוראות חוק זה".

● **סעיף 114 לחוק הירושה – התשכה – 1965**

משק חקלאי

114.

(א) משק חקלאי שהוא יחידה שחלוקתה הייתה פוגעת בכושר – קיומה כמשק חקלאי העשוי לפרנס משפחה חקלאית - יימסר ליורש המוכן ומסוגל לקיימו, והוא יפצה את היורשים האחרים במידה ששווי המשק עולה על המגיע לו מן העיזבון.

(ב) באין הסכמה בין היורשים בשאלה מי מהם מוכן מסוגל לקיים את המשק החקלאי, מה הם הנכסים המהווים את המשק החקלאי, מהו שווי המשק לצורך חישוב בין היורשים ובדבר צורת הפיצוי ליורשים האחרים, זמני סילוקו והבטחתו – יחליט בית המשפט לפי הנסיבות.

(ג) היו שני יורשים או יותר, ובהם בן זוגו של המוריש, מוכנים ומסוגלים לקיים את המשק החקלאי – בן זוגו של המוריש עדיף על יורשים אחרים.

(ד) היה יורש עובד במשק החקלאי בחיי המוריש שהשקיע בו מהונו ולא קיבל תמורה כפי שאדם אחר היה מקבלה, יובא זאת בחשבון בקביעת הפיצוי האמור.

נספח מספר 5

דינה של מתנה על תנאי – חיוב מותלה או עצמאי?

(תקציר הרצאה מאת עורך הדין עופר נעם)

כידוע, מוסד הבן הממשיך באגודה שיתופית נוצר במקורו כדי לאפשר לדור המייסדים במושבים למנות צאצא מבין ילדיהם אשר יחזיק ויעבד במשותף עמם את הנחלה, ישקיע את מרצו והונו במשק החקלאי ויטפל בהורים בזקנתם. מנגד, ציפה הבן הממשיך כי עם פטירתם של ההורים בשיבה טובה יקבל את הזכויות במשק החקלאי. ברם בחלוף השנים הפכה סוגיית הבן הממשיך לאחת מאבני הנגף הקשות בסקטור המושבי, ובתי המשפט נדרשים להכריע בסכסוכים הנסבים על תוקפה של התחייבות ההורים למינוי הבן הממשיך. הדברים מקבלים משמעות כספית שעה שערכם של משקים רבים האמיר לשווי של נכס יוקרה ונכס זה הנו הנכס הבלעדי של העיזבון.

כך, ביום 23/11/06 ניתן פסק דין (בע"מ 19/06 [1 'פלוני נ' פלוני] בעניין משק 22 בכפר זיתים. פסק הדין דן בשאלת תקפותה של מתנה המותנית בהתחייבות מקבל המתנה לזון ולכלכל את נותן המתנה למשך כל חייו של נותן המתנה. מדובר באם שחתמה בשנת 1980 על תצהיר שבו העבירה ללא תמורה את זכויותיה לבנה שמונה גם כבן ממשיך. מנגד, חתם הבן על תצהיר שבו הוא מקבל את הזכויות בנחלה, והתחייב לאפשר לאמו להתגורר בביתו ולדאוג לכלכלתה ולמחסורה במשך כל ימי חייה.

במשך למעלה מעשרים שנה קיים הבן את התחייבויותיו במלואן בנפש חפצה, ודאג לכל מחסורה של אמו. הוא לא העביר את הנחלה על שמו בממ"י מתוך כבוד לאמו ובידיעה כי עם הפטירה הוא יעשה כן. דא עקא, בשנת 2001 עת מלאו לאם 96 שנה נפטר בנה והותיר אחריו את אמו ואת בנו. לאחר פטירת הבן, השתלט בנו על הנחלה וטען כי הוא זכאי למלוא הזכויות בנחלתו בהיותו יורשו החוקי של הבן הממשיך. הדבר העכיר את מערכת היחסים בינו לבין הסבתא, עד כדי כך שהסבתא נאלצה להוציא צו הרחקה כנגד הנכד, ואף הגישה תובענה לסילוקו בטענה כי עם פטירת בנה המתנה בטלה. בית המשפט לענייני משפחה קיבל את עמדת הסבתא, וקבע כי עם פטירת הבן חזרו הזכויות לאמו – הסבתא. בערעור שהגיש הנכד קיבל בית המשפט המחוזי את טענותיו וקבע שהבן קיים את מלוא התחייבויותיו כלפי אמו, וכי המשק לא נרשם על שמו רק מטעמים פרוצדוראליים. באשר כן, חרף מותו המתנה תקפה, והנכד זכאי לקבל את הזכויות בה.

בית המשפט העליון, במסגרת בקשת רשות ערעור שהגישה הסבתא, קבע כי הדין עמה וזאת משני טעמים: האחד, נובע מפגם פרוצדוראלי – הואיל והעברת הזכויות לא הושלמה, לא נתן ממ"י את הסכמתו להעברה, ומשכך, לא הסתיימה הענקת המתנה.

הטעם השני נובע ממערכת ההסכמים בין הסבתא לבנה. בית המשפט העליון קבע כי התחייבות האם ליתן מתנה הותנתה בתנאי מפסיק, והתנאי הוא טיפולו ודאגתו של הבן והוא בלבד באמו עד אריכות ימיה. משנבצר מהבן המנוח לכלכל את אמו עקב פטירתו, מתקיים התנאי המפסיק, והסכם המתנה פוקע. לעניות דעתו של המרצה תוצאת פסק הדין בהחלט צודקת עקב הנימוקים המפורטים בו; לדעתנו על הנכד אשר נכנס לנעלי אביו המנוח, היה להמשיך ולדאוג לכלכלת סבתו. משלא עשה כן ומשנהג התנהגות מחפירה כלפי הסבתא, רשאית הייתה הסבתא לבטל את המתנה מכוח סעיף 5 (ג) לחוק המתנה. עם זאת קשה לנו להשלים עם נימוקי בית המשפט העליון, אשר קבע כי פטירתו של הבן הממשיך אשר תמך וכלכל את אמו במשך למעלה מעשרים שנה גרמה לפקיעת המתנה, ולו רק מהסיבה כי אינו מסוגל עוד לקיים את התחייבותו. כמדומני, שהתנהגותו של הבן אשר ללא ספק קיים את כל ציפיות אמו, זיכתה אותו במלוא הזכויות לקבל את הנחלה במתנה, ועל כן בנו – הנכד היה זכאי ליהנות מהזכויות בנחלה, אילו היה ממשיך את דרכו של אביו ומוסיף לדאוג ולכלכל את הסבתא. משלא עשה כן, רשאית הייתה הסבתא לבטל את המתנה, וזאת כאמור עקב העילה המוקנית בסעיף 5 (ג) לחוק המתנה העוסק בהתנהגות מחפירה של מקבל המתנה. פסק הדין בעניין מלמד כי כל מתנה אשר תנאי בצידה, עלולה להתפרש כמתנה מותנית בעלת פוטנציאל לביטול, על כן ראוי כי מקבלי המתנה יראו בהתחייבויות שנטלו על עצמם כהתחייבויות שיש לקיימן במלואן, ואף יציינו בכתב כי החיוב בעד המתנה הנו לא רק להמשך תקופת חייו של נותן המתנה אלא מוגבל גם לתקופת חייו של מקבל המתנה.

(הכותב הנו עורך דין המתמחה בדיני אגודות שיתופיות)

נספח מספר 6

בית המשפט ביטל מינוי בת ממשיכה לאחר שגרה שלוש שנה בבית מגורים שבנתה בנחלת ההורים

תקציר הרצאה מאת עורכי הדין עודדה וסרמן וגד שטילמן

בית המשפט לענייני משפחה בכפר סבא (תמ"ש 008860/05) קבע שבעלי נחלה רשאים לבטל מינוי "בת ממשיכה" לאחר כשלושים שנה שבהן הבת מתגוררת בבית שבנתה במגרש המהווה חלק מנחלת ההורים. יחד עם זאת קיבל בית המשפט את בקשתה של "הבת הממשיכה" ונתן צו מניעה קבוע על פיו ההורים מנועים מלהעביר את הנחלה לבת אחרת, שהם החלו בהליכי העברה אליה, אלא אם כן יפוצל המגרש ובית המגורים שנבנה על ידי הבת הממשיכה יירשם על שמה.

עובדות המקרה היו כדלקמן: אחד ההורים, שהיה "בר רשות" בנחלה המצויה במושב טירת יהודה, חתם בשנת 1978 על "כתב הצהרה והתחייבות" ובו הצהיר והתחייב שבנו יהיה "בן ממשיך" במשק. רישום הבן הממשיך בוצע באגודה ובסוכנות היהודית. כמו כן, נתנו ההורים את הסכמתם לבניית בית שני במגרש "צמוד נחלה" לבן הממשיך ובת זוגו – התובעת. הזוג הצעיר בנה את בית מגוריו במגרש שהיווה חלק בלתי נפרד מחלקה א' של הנחלה.

בשנת 2002 נפטר הבן, והותיר אחריו את רעייתו ושלושת ילדיהם. לאחר פטירתו הבן התערערו היחסים בין אלמנתו (התובעת) לבין הורי בעלה המנוח (בעלי הנחלה).

בשנת 2005 חתמו ההורים על הסכם להעברה ללא תמורה של הנחלה לאחת מבנותיהם. בתביעתה, ביקשה האלמנה מבית המשפט להצהיר שהיא "הבת הממשיכה". כן ביקשה צו מניעה קבוע כנגד המשך הליכי העברת הזכויות מההורים לבתם האחרת.

התובעת טענה כי הכרזתה כ"בת ממשיכה" ביחד עם בעלה המנוח, מהווה מתנה שאין ההורים יכולים לחזור ממנה, הואיל ולפי חוק המתנה מנוע נותן המתנה לבטל את עסקת המתנה לאחר הקנייתה ולאחר שמקבל המתנה הסתמך על קבלתה.

לטענת התובעת, המתנה הסתיימה בהקנייתה וברישום זכותה בסוכנות היהודית. כמו כן, נטען כי היא ובעלה המנוח הסתמכו על הכרזתם כ"בנים ממשיכים" בבניית ביתם ובקביעת הנחלה כמקום מגוריהם ומגורי ילדיהם במשך השלושים שנה.

מאידך, טענו ההורים שהתובעת אינה עומדת בהתחייבויותיה לסייע ולעזור להם כפי שהתחייבה. כן טענו כי אותו "כתב הצהרה והתחייבות" נחתם בסוכנות היהודית על ידי האב בלבד ואין האם מחויבת מכוחו.

בית המשפט קבע, שהאם ידעה והסכימה למינוי התובעת ובנה המנוח כ"בנים ממשיכים", ועל כן אין היא יכולה לכפור במתנה שנתנה. כמו כן דחה בית המשפט את טענות האב על רצונו לבטל את מינויה של התובעת כ"בת ממשיכה" והגדיר את התנהגות ההורים כהתנהגות פסולה שאינה בתום לב.

באשר למינוי של "בנים ממשיכים" קבע בית המשפט שעל אף שכתב ההצהרה וההתחייבות נרשם כדין ב"סוכנות היהודית", המינוי לא הושלם הואיל ומינהל מקרקעי ישראל לא רשם את "הבנים הממשיכים" ככאלה בספריו; מבחינה זו, קבע בית המשפט שמדובר במתנה שטרם הושלמה.

מתוך מטרה להוציא את הצדדים מהמלכוד קבע בית המשפט בפסק דינו כי ההורים יכולים לבטל את מינויה של התובעת כ"בת ממשיכה"; יחד עם זאת, מצא בית המשפט לנכון לאזן את התוצאה ונתן צו מניעה האוסר על המשך ההעברה של הנחלה לבת האחרת עד אשר יפוצל המגרש שעליו בנוי בית מגורי התובעת מהנחלה ויירשם על שמה. את עלויות הפיצול הטיל בית המשפט 1/3 על התובעת ו- 2/3 על ההורים.

מתוך ההכרה במגבלות המינהל בפיצול נחלות הוסיף כבוד השופט דוד גדול וקבע כי היה ולא ניתן יהיה לממש את הפיצול, יהא על ההורים לפצות את "הבת הממשיכה" (התובעת) בהתאם לשווי הריאלי של בית המגורים שבו היא גרה לרבות חצר בשטח של 500 מ"ר עליו בנוי בית המגורים.

בשולי הדברים העביר בית המשפט ביקורת על המצב המשפטי הקיים בארץ בכל הקשור לירושת המשק המשפחתי, והציע את התערבות המחוקק. כמו כן העביר כבוד השופט גדול ביקורת נוקבת על עמדת מינהל מקרקעי ישראל ביחס לזכויות בני הרשות בנחלות, בציינו כי עמדת המינהל אינה מתיישבת עם הוראות חוק היסוד: כבוד האדם וחירותו, המקנה הגנה חוקתית על זכויות הקניין. לדבריו, יש לאמץ את גישתו המשפטית של כבוד הנשיא השופט ברק, שלפיו זכויות בעלי הנחלות הנן זכויות חכירה גם אם לא נרשמו ככאלה.

דומה כי בית המשפט בחר בפתרון מעשי מתוך ראייתו ה"אובייקטיבית" את טובת כל המעורבים בסכסוך. עם כל הכבוד, דומני כי תוצאתו אינה עולה בקנה אחד עם קביעותיו העובדתיות ועם החוק. סעיף 5 לחוק המתנה, התשכ"ח – 1968, קובע שני תנאים שבהם נותני המתנה (ההורים) יכולים לחזור בהם מהמתנה שנתנו. האחד, כל עוד מקבל המתנה לא שינה את מצבו בהסתמך על המתנה שקיבל, והשני, אם מקבל המתנה התנהג "התנהגות מחפירה כלפי נותן המתנה או כלפי בן משפחתו".

במקרה דגן התנאי הראשון לא התקיים, הואיל ואין כל מחלוקת שהתובעת ובן זוגה המנוח הסתמכו על המתנה בכך שבנו את בית מגוריהם בנחלה וגרו בו כשלושים שנה. באשר לתנאי השני, לא נקבע שהתנהגותה של הבת הממשיכה הייתה "מחפירה". נהפוך הוא, בית המשפט קבע כי התנהגות ההורים, בכל הקשור לביטול המינוי של הבת הממשיכה הנה התנהגות שאינה ב"תום לב".

בנסיבות אלה לא התקיימו התנאים הקבועים בחוק לביטול המתנה.

למרות הוראות החוק מצא בית המשפט לנכון לאפשר להורים לחזור בהם מהמתנה שנתנו, מאחר ולטענתו המתנה לא הסתיימה ברישום במינהל מקרקעי ישראל. נראה כי בית המשפט נתפס גם בעניין זה לכדי טעות, הואיל ולפי נוהלי מינהל מקרקעי ישראל והוראות חוזה החכירה רישומם של "בנים ממשיכים" מתבצע בחיי ההורים בסוכנות היהודית; רק לאחר פטירת ההורים רושם המינהל בספריו את הזכויות על שם "הבנים".

אכן, המצב המשפטי מורכב ומסובך, ויש מקום, כדברי בית המשפט, להתערבות המחוקק בפתרונו. יחד עם זאת, נראה כי הפתרון הריאלי והפשוט ביותר לבעיית "ירושת המשק המשפחתי בנחלות", יהא לבטל את החלטת מינהל מקרקעי ישראל שלפיה "נחלה" הנה יחידת מקרקעין שאינה ניתנת לחלוקה. כיום, רוב הנחלות אינן מהוות יחידת מקרקעין שחלוקתה תפגע בכושרן לפרנס משפחה חקלאית אחת, שכן במציאות החקלאית של שנות ה-2000 אין בעלי נחלה יכולים להתקיים רק מעיבוד חקלאי של שטחי הנחלה, מה גם שרוב בעלי הנחלות אינם מעבדים את השטחים החקלאיים של נחלתם באופן אישי. לפיכך, אין מקום להמשיך ולהיצמד לעקרונות שהיו נכונים לפני עשרות שנים ואבד עליהם הכלח. במציאות הקיימת היום נראה שאין סיבה של ממש שלא לחלק נחלה לשני ילדים או יותר באופן שוויוני. (טרם הוגש ערעור)

נספח מספר 7

כלי למיפוי משאבי הקהילה

סיכום וכתב ברוך שוגרמן, מנהל השירות לעבודה קהילתית במשרד העבודה

להלן הסבר קצר על הכלי למיפוי משאבי הקהילה של קרצמן ומקנייט שהוזכר בפרק 6. רוב המיפויים של קהילה מתחילים במיפוי צרכים. דוגמה למיפוי צרכים של קהילה מופיעה להלן. המפה מציינת צרכים בכמה רמות: צרכי הפרט, צרכים של קבוצות בקהילה, בעיות בסביבה ותופעות חברתיות. מפת הדוגמה כוללת מבחר צרכים, אך בהחלט אפשר למפות צרכים הקשורים בסוגיה אחת כמו העברה בין דורית. יש לזכור שהמפה הזאת היא רק דוגמה, ושיש ליצור מפה אמיתית על פי מקורות מידע שונים.

- קרצמן ומקנייט מסבירים חלק מהבעיות הקשורות בשימוש במפת הצרכים ככלי לתכנון ולהתערבות. לטענתם, גישה זו מובילה לפעולה מנוגדת ל"חכמת הקהילה"

שביכולתה לראות קשרים בין הבעיות והצרכים לבין דרכי הפעולה. תפיסה זו מצביעה על חוסר יכולתה של הקהילה לפתור את בעיותיה.

- ייעוד משאבים על פי צרכים מעביר את המשאבים לנותני שירותים, שהם בדרך כלל חיצוניים לקהילה, ולא לתושבים עצמם.

- יש אפקט שלילי על המנהיגות המקומית. אם מודדים את המנהיגות על פי יכולתם של המנהיגים למשוך משאבים לקהילה, זה מכריח אותם להבליט את בעיות הקהילה ולמעט בכוחותיה.

- מתן משאבים על פי צרכים מחזק את הדעה שרק מומחים חיצוניים יכולים לסייע. לכן יחסי שכנות שתומכים בתמיכה הדדית ובפתרון בעיות הופכים פחות חשובים מנותני השירותים ומהממנים. גם זה מחליש את הקהילה.

- התלות המוחלטת במפת הצרכים לגיוס משאבים מובילה למסקנה אחת: הבעיות בשנה הבאה תמיד צריכות להיות יותר קשות מהשנה הקודמת כדי להמשיך לקבל את המשאבים.

- במצב המיטבי, מפת צרכים לבד תביא לאסטרטגיה של תחזוקה והישרדות המיועדת לפרטים, ולא לאסטרטגיה של התפתחות המרכזת אנרגיות של כלל הקהילה.

- מאחר שהאסטרטגיה הזאת מבטיחה רק הישרדות ולא מביאה לשינוי רציני ולפיתוח קהילתי, היא מהווה את אחת הסיבות העיקריות לייאוש בדיונים לגבי עתידן של קהילות "חלשות".

על כן קרצמן ומקנייט מציעים כלי שונה למיפוי הקהילה והוא מיפוי של משאבי הקהילה. להלן דוגמה למפה של משאבים או נכסים של הקהילה:

יש לזכור שגם מפה זאת היא רק דוגמה, ויש ליצור מפה אמיתית על ידי איסוף מידע מהקהילה וממקורות שונים בקהילה).

אם מתחילים ממפת המשאבים ניתן להגיע לפתרונות יצירתיים, המבוססים קודם כול על המשאבים שיש בקהילה. אחרי שמחברים בין המשאבים לבין הצרכים, אפשר לאתר פערים במענים, ורק אז לבקש משאבים חיצוניים בעיקר עבור הפערים. מפת המשאבים יכולה להיעשות סביב סוגיה אחת כמו ההעברה הבין דורית, אך רצוי דווקא למפות משאבים בצורה רחבה יותר כדי ליצור הזדמנות לחיבורים יצירתיים. למשל מיפוי התארגנויות של נוער יכול להביא לגיוס הנוער עבור הזקנים כחלק מתכנית ההתערבות.

בתדריכים של קרצמן ומקנייט קיימים שאלונים מובנים למיפוי המשאבים ברמות השונות. חלק מהשאלונים האלה הותאמו ליישובי המגזר הכפרי, וניתן לקבל אותם מהשירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

נספח מספר 8

סדנה לצוות העובדים: מניעת אלימות במשפחה

על רקע העברה בין דורית במושבים ע"י

מיומנויות הגישור

<p>1. מניעה והפחתה של עצמת האלימות כלפי זקנים בכלל, ועל רקע סוגיית "הבן הממשיך" בפרט.</p> <p>2. רכישת כלים מקצועיים על ידי עובדים קהילתיים ומנהיגים לצורך גיוס המשפחה. "הסבה אפקטיבית" של הקונפליקט מהשטח לחדר הגישור.</p> <p>3. שדרוג מיומנויות לבניית מערכת יחסים של שיתוף פעולה עם הזקנים ועם בני משפחותיהם, כולל סיוע בתכנון אופן ההתמודדות וקבלת החלטות לגבי הטיפול בקונפליקט.</p> <p>4. העצמת המשתתפים כמובילי דרך בהתמודדות עם מצבי קונפליקט ומחלוקת.</p> <p>5. פיתוח יכולת מקצועית גבוהה לשלב ה Pre Mediation (קדם גישור), כולל ניתוח הקונפליקט ותרגול הגיוס לתהליך.</p> <p>6. רכישת כלים לליווי תהליך הגישור ויישום ההסכמות הנובעות ממנו.</p> <p>7. סיוע ביצירת תשתית גישורית מקצועית במועצות האזוריות לצורך הטמעת שפת הגישור כתרבות ארגונית וקהילתית.</p>	מטרות הסדנה
---	-------------

תכנית הסדנא

פירוט	נושא	מפגש (כל מפגש 5 שעות אקדמאיות)
<ul style="list-style-type: none"> • היכרות ותיאום ציפיות • מודלים ליישוב קונפליקטים בקהילה והגדרת הגישור הטרנספורמטיבי. • יתרונות וחסרונות הגישור בהיבטים של משפחה בכלל ובן ממשיך בפרט. • צפייה בסרט על גישור משפחתי בנושא אפטרופסות. • סימולציית רענון : גישור בין דורי. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר. 	<p style="text-align: center;">פתיחה ומבוא</p>	<p style="text-align: center;">1</p>
<ul style="list-style-type: none"> • סקירת תהליך הגישור. • שלב ההכנה בגישור Pre Mediation (קדם גישור) • לימוד והתנסות במודל אינטגרטיבי לניתוח קונפליקטים. • מיפוי קונפליקטים מן המרחב הקהילתי, בדגש על ההתיישבות הכפרית. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר. 	<p style="text-align: center;">הכנה וניתוח</p>	<p style="text-align: center;">2</p>
<ul style="list-style-type: none"> • מושגי יסוד בנושא בן ממשיך. • החלטות ממ"י וחוק תכנון ובנייה המשפיעים על הסוגיה. • היבטים משפטיים של נושאי הורשה ובן ממשיך במושבים. • ניתוח פסקי דין וזיהוי מגמות במערכת המשפטית. • צוות מנחה : מומחה בתחום ההעברה הבין דורית בשילוב עם עורך דין מומחה ממרכז גישור מוכר. 	<p style="text-align: center;">היבטים משפטיים וידע נדרש</p>	<p style="text-align: center;">3</p>

פירוט	נושא	מפגש (כל מפגש 5 שעות אקדמאיות)
<ul style="list-style-type: none"> • השלמת שלב ההכנה - גיוס הצדדים. • התנגדויות לגישור, ועבודה עם התנגדויות. • תרגול גיוס. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר. 	<p>גיוס אפקטיבי</p>	<p>4</p>
<ul style="list-style-type: none"> • העמקת ההיכרות עם שלבי התהליך. • צפייה בחלקים מסרט המדגים גישור. • סימולציה בגישור. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר. 	<p>המשך</p>	<p>5</p>
<ul style="list-style-type: none"> • מאפייני גיל הזקנה. • הקונפליקט מזווית הראייה של הזקן. • מאפיינים ייחודיים כגון אלמנות, משפחות חד הוריות וכדומה, והשפעתם על הקונפליקט. • גישור במרחב הבין דורי וסימולציה בגישור. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר בשילוב עם מאמנים לסימולציה 	<p>היבטים בין דוריים</p>	<p>6</p>
<ul style="list-style-type: none"> • היבטים נוספים של תהליך הגישור ויישומו. • דיון : העובד סוציאלי כגורם נייטרלי או מעורב ? • סימולציה בגישור וסיכום. • מנחה : מומחה ממרכז גישור מוכר בשילוב עם מאמנים לסימולציה. 	<p>היבטים נוספים של הגישור</p>	<p>7</p>

נספח מספר 9

טופס אינטייק - התכנית לטיפול בהתעללות

בקשישים במגזר הכפרי

תאריך פנייה: _____ שם העובדת: _____ תאריך מילוי הטופס: _____

סיבת הפנייה:

גורם מפנה: 1. פנייה עצמית 2. קרוב משפחה, מי: _____ 3. מרכז יום _____

4. חב' סיעוד _____ 5. משטרה 6. מח' לשירותים חברתיים 7. בית חולים 8. קופ"ח

9. מרכז למניעת אלימות 10. שכנים 11. אחר _____

פרטים אישיים על הקורבן: ת.ז.: _____

שם פרטי _____ משפחה: _____ כתובת: _____, טלפון: _____

מין: 1. זכר 2. נקבה גיל _____ ארץ מוצא _____
עלה אחרי 1990: 1. כן 2. לא

מצב משפחתי: 1. נשוי 2. אלמן 3. גרוש 4. רווק 5. אחר

מצב תפקודי: 1. עצמאי 2. תשוש 3. סיעודי 4. תשוש נפש

מצב בריאותי: 1. תקין 2. מחלות כרוניות: _____

מצב קוגניטיבי: 1. תקין 2. ירידה קוגניטיבית קלה 3. ירידה משמעותית
4. דמנטי/אלצהיימר

רקע פסיכיאטרי: 1. אין 2. יש, פרט _____
3. לא ידוע/לא אובחן

פרטים על בן/בת הזוג (גיל, מצב בריאותי/תפקודי, טיב היחסים): 1. אין בן זוג
2. אחר: _____

עם מי גר הקורבן: _____

יש ילדים: 1. כן, כמה _____ 2. לא טיב היחסים עם הילדים:

_____

מערכת תמיכה בלתי פורמלית: 1. יש, מי: _____ טל': _____ 2. אין

שירותים תומכים בקהילה: 0. טיפול בית (פרטי) 1. טיפול בית (חוק סיעוד)
2. אפוטרופוס 3. שכונה תומכת 4. מרכז יום 5. אחר, פרט _____

קופת-חולים _____

מקורות הכנסה: 1. ק. בטל"א ללא השלמת הכנסה 2. ק. בטל"א עם השלמת הכנסה 3.
פנסיה מעבודה 4. רנטה/שילומים 5. אחר, פרט _____

בעיות לקורבן: 1. התמכרות לסמים/אלכוהול 2. בעיות כלכליות 3. בעיות בריאות
4. בעיות קוגניטיביות 5. שחיקה מטיפול בבן משפחה חולה כרוני 7. מצבי משבר
8. התעללות בין-זוגית 9. אחר _____

פרט _____

סוג ההתעללות:

1. אלימות פיזית 2. התעללות נפשית 3. הזנחה מכוונת 4. הזנחה בלתי מכוונת
5. ניצול כלכלי 6. אלימות מילולית 7. הפרת זכויות 8. מינית

פרט בקצרה את אפיוני ההתעללות:

_____
_____

דפוס ההתעללות: 1. מתמשך 2. חד פעמי משך תקופת ההתעללות: _____

היסטוריה טיפולית של הקורבן:

האם מוכר במחלקה (בהקשר כלשהו): 1. כן 2. לא

האם פנה לעזרה בעבר (בנושא התעללות): 1. כן 2. לא

למי פנה (בהתעללות): 1. משטרה 2. קופ"ח 3. יעוץ משפטי 4. עו"ס
5. אחר _____

מתי פנה _____ באיזה עניין _____

ניסיון התמודדות של הקורבן להתעללות: _____

האם פעולות אלה עזרו בעבר לפתור את בעיית ההתעללות? _____

הפוגע/ים:

ש. פרטי: _____ ש. משפחה: _____ מין: 1. זכר 2. נקבה קירבה: _____
גיל: _____

ש. פרטי: _____ ש. משפחה: _____ מין: 1. זכר 2. נקבה קירבה: _____
גיל: _____

כתובת: _____ טלפון: _____ נייד: _____

בעיות אצל הפוגע: 1. לא עובד 2. התמכרות - סמים/אלכוהול/הימורים 3. מחלת
נפש/הפרעת אישיות 4. פיגור 5. נכות 6. בעיות כלכליות 7. שחיקה עקב טיפול מתמשך
8. אחר _____

פרט את הבעיות _____

האם הפוגע פנה בעבר לסיוע (בהתעללות): 1. כן 2. לא למי פנה: _____ מתי _____

פרט _____

בעיות כלליות במשפחה המורחבת (למעט הקורבן והפוגע): 1. התמכרות לסמים/אלכוהול
2. בעיות כלכליות 3. אבטלה של בן משפחה 4. בן משפחה חולה נפש/מפגר 5. טיפול בבן
משפחה חולה כרוני 6. יחסים בעייתיים במשפחה
7. מצבי משבר 8. אחר _____

פרט _____

תכנית טיפול מוצעת לקורבן:

ציפיות המטופל: 1. אוזן קשבת 2. עזרה נפשית מפסיכיאטר 3. עזרה קונקרטיית
4. תיווך במשפחה 5. פנייה למשטרה 6. אחר _____

פרט _____

הערכת המוטיבציה של הקורבן: 1. גבוהה 2. בינונית 3. נמוכה

פרט _____

החלטה להמשך טיפול: 1. כן--> למי: _____ 2. לא, פרט סיבות _____

טיפול לטווח: 1. קצר 2. ארוך

סוג טיפול: 1. פרטני 2. קבוצתי

מהות הטיפול לקורבן: 1. שיחות טיפוליות 2. ייעוץ משפטי 3. מעקב
4. התערבות ותיווך במשפחה

5. תיווך והפניה לשירותים תומכים: א. חוק סיעוד ב. מרכז יום ג. מתנדב ד. מט"זית
ה. טיפול רפואי ו. יעוץ פסיכו גריאטרי ז. שירות אחר _____

6. אמצעים חוקיים: 2. דיווח למשטרה ו/או לפקיד סעד (מתוקף החוק) 3. כפיית טיפול
מתוקף חוק הגנה על חוסים 4. פניה לבית משפט לצו הגנה 5. מינוי אפוטרופוס
6. אחר, פרט: _____

7. טיפול אחר _____

מהות הטיפול לפוגע: 1. שיחות טיפוליות 2. יעוץ משפטי 3. מעקב 4. התערבות ותיווך במשפחה 5. תיווך והפניה לשירותים תומכים: א. חוק סיעוד ב. מרכז יום ג. מתנדב ד. מט"זית ה. טיפול רפואי ו. יעוץ פסיכו גריאטרי ז. שירות אחר _____

הערות:

נספח מספר 10

טופס הערכה תקופתית

ימולא אחת ל-3 חודשים על-ידי העובד סוציאלי המטפל: _____

שם מטופל: _____ תאריך מילוי: _____ תקופה: _____

סיכום ההתערבות:

שיחות טיפוליות עם: 1. הקורבן 2. הפוגע 3. בני משפחה אחרים 4. אנשים אחרים _____

ערוב גורמים נוספים: 1. משטרה 2. עו"ד 3. פקיד סעד 4. בי"ח 5. מרכז יום 6. רופא/אחות 7. בית משפט 8. אפוטרופוס 9. בט"ל 10. חב' סיעוד 11. אחר _____

לקורבן	לפוגע/ים

מצב ההתעללות: 1. לא חל שינוי 2. חל שיפור 3. חלה הרעה

תכנית טיפול ל-3 החדשים הקרובים:

שיחות טיפוליות עם: 1. הקורבן 2. הפוגע 3. בני משפחה אחרים
4. אנשים אחרים _____

עירוב גורמים נוספים: 1. משטרה 2. עו"ד 3. פקיד סעד 4. בי"ח 5. מרכז יום
6. רופא/אחות 7. בית משפט 8. אפוטרופוס 9. בט"ל 10. חב' סיעוד
11. אחר _____

לקורבן	לפוגע/ים

הערות

נספח מספר 11

טופס ריכוז פעילויות קהילתיות ביחידה לייעוץ,
הגנה וטיפול בזקנים ומשפחות (העברה בין-דורית)

מועצה אזורית _____

<u>סוג ונושא הפעילות</u>	<u>תאריך</u>	<u>מי מעביר את הפעילות</u>	<u>מי המשתתפים ומספרם</u>	<u>מיקום</u>	<u>משך הפעילות</u>

נספח מספר 12

מועצה אזורית לב השרון	משרד הרווחה והשירותים החברתיים
המחלקה לשירותי רווחה וקהילה	שירות פרט ומשפחה
השירות לשלום הזקן ומשפחתו	השירות לזקן
	שירות לעבודה קהילתית

קורס למתנדבי הסברה בנושא: העברה בין דורית

הנחיית הקורס – עמרם שושן

מהן השאלות העומדות בפני ההורים לפני ההחלטה להעביר את הזכויות בנחלה?

1. למה ההורים לא יכולים לחלק ולתת לכל הילדים את הזכויות במשק?
2. למה לא מפצלים נחלה?
3. למה ההורים לא יכולים לקבוע הנאות לנהנים נוספים מלבד הממשיך או מקבל ההעברה?
4. למה ההורים לא יכולים לקבוע שהבן הממשיך יפצה את אחיו?
5. האם יש אפשרות להתניות במקרה של גירושין אצל הממשיכים?
6. מי קובע מי ייקח את ההרחבה, פיצויים משינוי ייעוד?
7. האם ההורים יכולים לחזור בהם ולבטל את ה"בן ממשיך"? ומה אם העבירו העברה מלאה בחיים?
8. האם יכול ה"בן הממשיך" בחיי ההורים להתנגד למגורי אחד מן האחים בבית ההורים?
9. הם יכול ה"בן ממשיך" בחיי ההורים להתנגד ל"בניית עסק" במשק על ידי אחד האחים בהסכמת ההורים?
10. על שם מי רשום? הבית של ה"בן ממשיך" ולמה?

11. האם גם בימים אלה נקבעים "בנים ממשיכים"?
12. מהו משפט "ברמלי נגד ברמלי" והאם הוא נותן פתרון ל"בן ממשיך" הקיים בפועל במשק ההורים? מה החידוש לעומת "אזולאי נגד אזולאי"?
13. מהן חובותיו וזכויותיו של ה"בן ממשיך" בחיי ההורים?
14. מהי הפרוצדורה לקביעת "בן ממשיך" כהלכת ברמלי? האם ביישובים לא סוכנותיים קיים מוסד ה"בן ממשיך"?
15. מה קורה כאשר ההורים קובעים "בן ממשיך" והאגודה מסרבת לקבל אותו (למשק, לחברות)?
16. למה במשק אחד ארבעה קולות ויותר להצבעה באספה הכללית ובמשק אחר שאין בו "בן ממשיך" – פחות קולות?
17. מהן ההפרות הבוטות ה"מסייעות" להורים לבטל את ה"בן ממשיך"?
18. מהן זכויותיו של ה"בן ממשיך" אם ההורים מחליטים למכור את המשק?
19. מהן זכויות ההורים אם ה"בן ממשיך" מת ח"ו בימיהם?
20. מהן זכויות ההורים אם ה"בן ממשיך" התגרש ובת זוגו דורשת זכויות בבית ובמשק?
21. מה מעמדו של "בן ממשיך" לגבי חובות של הנחלה?
22. מה מעמדו של ה"בן ממשיך" לגבי האפשרות לפתח את ענפי המשק, כלומר להשקיע בכך?

מה לא לעשות: (מה נאמר לבעל הזכויות במשק)

- לא לעשות שיחות וסימפוזיונים עם הילדים, המשפחה וחברים.
- לא לתת מסמכים, פתקאות, מכתבים.
- לא לחתום על מסמכים ללא בדיקה מקצועית.
- לא לאפשר מעשים ועובדות במשק על ידי מי מהמשפחה או שלוחיהם (שימוש במבנה וכו'...)
- לא לאפשר מגורים בבית ההורים, בכל בית במשק, בקרוון במבנה חקלאי וכו' ללא חתימה על חוזה דייר בלתי מוגן ולתקופה קצובה וקצרה.

- לא לאפשר שינוי ייעוד של קרקע או מבנה, תוספת למבנה, הצבת מבנה וכו' על ידי מי מבני המשפחה.
- לא לאפשר שימוש בקרקע למטרת עיבוד חקלאי או שימוש אחר למי המשפחה בטרם הוחלט על גורל המשק.
- לא לתת ייפוי כוח גורפים וללא התייעצות עם אנשי מקצוע.
- לא לעשות שותפויות עם בני המשפחה בענייני המשק בניידי ודלא נידי.
- לא לחתום על הסכמים או חוזים ללא בדיקת איש מקצוע.
- לא להבטיח בכתב או בעל פה כל דבר הנוגע למשק.
- אם, חלילה, התחיל סכסוך או בעיה, לפנות מיד לאיש מקצוע.

מה כן לעשות: (מה נמליץ למתייעץ)

- ללמוד את האפשרויות הקיימות בהעברה של משק.
- לשוחח בין בני הזוג, בעלי הזכויות בנחלה, להתלבט, להגיע להחלטה בדבר הכיוון הרצוי ביותר. בינתיים, להכין צוואה דו צדדית כוללנית.
- לאסוף כל מסמך לתיק מסודר ולשומרו במקום מוגן.
- להתייעץ באדם שאתם סומכים עליו כבעל ידע, דיסקרטי, מהימן, נאמן.

מה היא האינפורמציה שהמייעץ צריך לקבל מהמתייעצים ומאחרים:

- כל הידע על המושב של המתייעץ.
- הרכב המשק – מבנים, שטחים, שימושים, היתרים ואישורים.
- הפעילות המשקית.
- ההרכב המשפחתי.
- מי קיבל, מה קיבל כל אחד מהילדים (זכות בהרחבה, דירה, סיוע כספי לרכישת נכס וכדומה).
- מה הובטח בעל פה, בכתב, בפתקה, מי הבטיח, היכן נמצאים המסמכים וכדומה.
- מי הם בעלי הזכויות במשק, לוודא זאת על פי מסמכים. האם הם חברים באגודה, איך קיבלו את הזכויות במשק?
- היסטוריה אחרת: הסכם בית דין רבני, חוזים, נישואין שניים.
- מצב עדכני: מי גר/מחזיק/משתמש, הליך בורות/משפט/סכסוך/נטישה וכדומה.

כתב: עמרם שושן – מנחה הקורס

נספח מספר 13

תיאור תהליך טיפולי – הצגת מקרה

(מועצה אזורית מטה יהודה)

פי אלמנה בת 80 (על פי תעודת הזהות) מתגוררת במושב סמוך לעיר גדולה, צלולה בדעתה אך אינה יודעת קרוא וכתוב.

לקשישה ארבעה בנים בוגרים ושתי בנות בוגרות. שניים מהבנים מתגוררים בסמוך לאם בנחלה, בן בוגר חירש אילם מתגורר עמה.

הופנתה לתכנית על ידי העובד הסוציאלי של המושב, לאחר שקיבלה צו פינוי מביתה עקב חובות לבנקים ולגורמים אחרים, חובות שצברו שניים מבניה אשר ניהלו את חשבונותיה והיו בעלי זכות חתימה בחשבון הבנק.

מהלך הטיפול:

1. הפניה לתכנית על ידי העובד הסוציאלי של המושב.
2. התייעצות בין מדריך, מרכזת התכנית והעובד הסוציאלי של המושב - החלטה לגבי המשך הטיפול במשפחה.
3. פגישה עם הקשישה ועם העובד הסוציאלי של המושב להיכרות. (מתברר כי לקשישה רכוש רב, דירות להשכרה בשטח הנחלה. אין החלטה פורמלית על העברת הנחלה, אחד הבנים לא העביר לאמו את כספי השכירות שגבה, פיזר המחאות שלה, מתגורר באחת מהדירות להשכרה, ממשיך לשפץ ולגזול את כספי האם).
4. פניית העובד הסוציאלי של המושב ומרכזת התכנית לעיכוב ההליכים המשפטיים. הפניית האם לסיוע משפטי לעצירת הצווים שהוגשו כנגדה.
5. עקב מצוקתה הרגשית של הקשישה, נעשה שילוב של התערבות פרטנית טיפולית וקבוצתית, התקיימה סדרת שיחות עם העובד הסוציאלי של המושב, בהנחיית רכזת התכנית (לעתים השיחות נערכו במשותף).

בטווח הקצר – להסיר את הסכנה המיידית של פינויה והשלכתה לרחוב, על ידי הנושים (בנקים וכדומה).

בטווח הארוך - לספק לזקנה כלים להתמודדות כנגד ניצול מצד בני משפחתה.

הקשישה השתתפה בקבוצת תיאטרון קהילתי שהתקיים במועדון האזורי והתמקד בסוגיית ההעברה הבין דורית. שם מצאה שותפות לבעייתה, יכלה לתת ביטוי רגשי למצוקותיה, ובנוסף נחשפה למכלול התופעה בקהילה שבה היא חיה.

6. שיחות עם הבן המנצל על ידי העובד הסוציאלי של המושב, וניסיון שנכשל להפגשת בני המשפחה על מנת להפסיק את ניצולה הכלכלי של הקשישה.

7. על רקע המשך ניצול הקשישה, התקבלה החלטה לייזום הליך לאפטרופסות לרכוש הקשישה (שאינה יודעת קרוא וכתוב) על מנת למנוע המשך ניצולה.

8. תוצאות: הקשישה נעזרה בקבוצת התיאטרון, בעובד הסוציאלי של המושב, וברכזת התכנית כמערכת תומכת ומלווה, אגרה כוחות והתחילה להציב גבולות לבניה.

9. מונה אפטרופוס לרכושה של הקשישה, הוסרו צווי הפינוי מהבית והתחיל הליך של הסדר חובות לגורמים השונים. הבנים הוצאו מהנחלה, נעשה הסדר נושים. המשק נמכר לכיסוי החובות ולקניית דירה בעיר הסמוכה בקרבת בנותיה.

10. המשך ליווי ומעקב על ידי העובד הסוציאלי של המושב תוך התייעצות עם רכזת התכנית לשם הבטחת ביטחונה האישי והכלכלי.

נספח מספר 14

תיאור תהליך טיפולי

רקע משפחתי - משפחת שלום

זכריה ז"ל

שושנה בת 74

אריאל בן 54   רמי בן 51   קובי בן 49   שרה בת 45   אורי בן 40

שושנה – אלמנה מזה שלוש שנים, בעלת הזכויות על המשק, אם לחמישה ילדים. מתגוררת בגפה בבית המשפחה במשק. בריאותה רופפת והיא זקוקה לסיוע יומיומי. מנהלת אורח חיים חרדי, מעוניינת שאורי יבנה בית בנחלה ויתפרנס מהמשק.

אריאל – נשוי ואב לתשעה ילדים, מתגורר עם משפחתו בדירה קטנה בבני ברק, מתפרנס בדוחק. תובע מהאם, בהזדמנות זו של הדיון בנושא, פיצויים בגין עמלו משנים עברו במשק.

רמי – נשוי ואב לארבעה ילדים, חי עד ההתנתקות בהתנחלות בגוש קטיף. התבסס כלכלית כחקלאי, נחשב כ"מוצלח" במשפחה וכמי שמסוגל לתמוך כלכלית באם. מנהל אורח חיים דתי ("כיפה סרוגה").

קובי – נשוי ואב לשלושה ילדים, גר בבית מפואר שבנה לפני שנים עשרה שנים בנחלת ההורים, לאחר שהוזמן על ידי האב לבנות את ביתו ולעבוד במשק, כדי לחלץ את המשק מחובות. קובי עובד כמפעיל ציוד כבד. קובי ובני משפחתו מנהלים אורח חיים חילוני.

כיום, קובי שקוע בחובות כבדים הקשורים גם למשק. טוען שהגיע למשק לאחר שהיה עצמאי ובעל בית ביישוב סמוך, משום שהבין מההזמנה של האב, כי הוא יירש את הזכויות על המשק אחרי מות ההורים.

קובי תובע את הזכויות על המשק וכן תובע את פיננוי של האח אורי ומשפחתו מהמשק. כבעלים העתידיים של המשק הוא מתחייב לטפל באמו טיפול מלא.

כיום, קיים נתק במערכת היחסים בין קובי לאמו ולאחיו אורי. שרה – נשואה ואם לשישה ילדים, מתגוררת ביישוב סמוך, נמצאת במצב כלכלי ירוד. מנהלת אורח חיים חרדי, אינה מעורבת בסכסוך המשפחתי ומקיימת קשר תקין עם האם ועם אחיה.

אורי – נשוי ואב לשני ילדים, מתגורר עם משפחתו בקרוואן, בצמוד לבית האם. אינו עובד באופן קבוע, סובל ממוגבלות קלה. טיפל באופן אינטנסיבי באביו שהיה סיעודי במשך שנים רבות, ולאחר מכן באמו. תובע זכות לגור במשק ואף להתפרנס ממנו. נתון בקונפליקט אלים סביב תביעתו זו, עם אחיו קובי.

תולדות הסכסוך

שושנה ובעלה ז"ל לא היו תמימי דעים בדבר בחירת יורש הזכויות על הנחלה. במהלך השנים שרר ביניהם מתח על רקע זה שהיה מלווה באלימות פיזית.

האב האמין שקובי מסוגל לנהל את המשק, וראה במוגבלותו של אורי עילה שלא להוריש לו את המשק.

האם, לעומת זאת, נאבקה שהבן אורי יקבל את הזכויות על הנחלה, דווקא בשל מוגבלותו. זאת מתוך רצון לגונן עליו ולהבטיח לו מקור פרנסה וקורת גג.

על רקע חוסר הסכמה זו בין ההורים, גברו הלחצים עליהם מצד כל אחד מהבנים קובי ואורי, ללא מעורבות של יתר האחים.

לאחר מות האב הופר האיזון. קובי שהיה בנתק מהאם והפסיד את תמיכת האב, שקע בדיכאון והתדרדר מבחינה נפשית. דבר שהוביל להרעה במצב הכלכלי של משפחתו.

אורי לעומתו, הגביר את פעילותו במשק, דבר שהוביל להסלמה ביחסים עם אחיו קובי, עד כדי איום של אורי בפתיחת הליך משפטי לנישולו של קובי מהנחלה.

בשלב הזה, כשהאם חשה שהיא מאבדת את הקשר עם ילדיה וחווה ניתוק יחסים בין ילדיה, היא פנתה לקבלת עזרה. כאן הוצע לה הליך של הידברות בין דורית.

ההידברות נעשתה בהנחיית שני עובדים סוציאליים: עובד סוציאלי של התכנית ועובד סוציאלי של המושב.

הוגדר נושא ההידברות, והוא הוגבל רק לסכסוך סביב הורשת הזכויות על המשק.

במקביל הופנו המעורבים לקבלת שירותים רלוונטיים נוספים:

האם – הופנתה לקבלת שירות מכוח חוק הסיעוד ולמתנדבת של המוסד לביטוח לאומי.

קובי הופנה לטיפול בתחנה לבריאות הנפש.

אורי הופנה לטיפול תעסוקתי, באמצעות המוסד לביטוח לאומי.

התבקשה הסכמת שלושה לערב את שאר האחים ואכן התקבלה הסכמה זו.

שלב ההכנה

בשלב זה נאסף מידע כדי ללמוד על הדינמיקה המשפחתית והסכסוך שבני המשפחה מעורבים בו: מי מעורב ובאיזה אופן.

התקיימה שיחה אישית עם כל אחד מהמעורבים, בהשתתפות שתי המנחות.

קובי ואריאל נענו לפנייה, ואילו שרה ביקשה להישאר לא מעורבותה.

שיחת ההכנה כללה:

שאלות אינפורמטיביות:

- איך כל אחד רואה את הסכסוך? איך הוא מבין אותו?
  - איך הסכסוך התחיל להתפתח?
  - מה העמדה האישית של המשתתף?
  - אם עולים "חשבונות פתוחים" משפחתיים נוספים, חשוב לשמוע ולהתייחס אליהם, אך למקד את המשתתף בסכסוך המוגדר, תוך הצעה שלאחר שיסתיים הטיפול בסכסוך המדובר, יידונו סכסוכים אחרים.
- הודגשו יתרונות התהליך, כדי לעודד את המעורבים להשתתף בו, זאת באמצעות שאלות כמו:

- מה מבחינתך התוצאה הטובה ביותר של תהליך ההידברות?
- מה יקרה אם לא יסתיים הסכסוך?
- איך יתפתחו הדברים לדעתך?

הודגש בפניהם שזו ההזדמנות שלהם לקבוע איך תיראה המשפחה ואיך יתקיימו תהיה מערכת היחסים בתוכה, שכן כאשר בית המשפט יהיה מעורב, הם יהיו נתונים להחלטתו של שופט או בורר בתהליך בוררות.

הצוות הדגיש את התקווה שבתהליך זה ותוצאותיו לעומת אווירת ענישה שיש בהליך משפטי.

בשלב זה יש לתאר את מבנה מפגש ההידברות הבין דורית ולהדגיש את תפקיד אנשי הצוות כמובילים את התהליך, ולא מחליטים ומכריעים בנושא התוכן. הצוות מקפיד להימנע מלנקוט עמדה, נמנע מלתת עצות או לשכנע מי מבני המשפחה להתגייס לתהליך.

כל זה כדי להבטיח את הבנתו ותובנתו לתהליך. כך נוכל להבטיח שההסכמה לתהליך ולתוצאותיו תבוא מהמשתתף עצמו.

לסיכום שלב ההכנה:

הצוות למד כי לרמי השפעה טובה על שאר האחים, וכי בעבר הוא חילץ את המשפחה ממשברים כספיים ואף ניסה בכוחות עצמו, ללא הצלחה, לפשר בין קובי לאורי.

נלמד גם כי אריאל במצב נפשי טעון, הוא מרגיש מקופח במשפחה, ולעמדתו זו יש השפעה גדולה על האם.

רמי ואריאל ביטאו כעס על קובי על כי "השתלט" בכוח על המשק והביעו עמדה בנושא.

בשלב זה נמצא כי לבני המשפחה חסר מידע עדכני רלוונטי לגבי הנהלים הקשורים בהורשת זכויות הנחלה. לכן בתקופת ההכנה למפגש הם הוזמנו למפגשי הסברה שהתקיימו במסגרת הפרויקט. רמי נענה והגיע למפגש זה.

שיחות ההכנה עם קובי ואורי התקיימו לאחר השיחות עם אריאל ורמי. (יש חשיבות רבה לסדר השיחות).

לאחר שהצוות למד על אווירת ה"עליהום" במשפחה נגד קובי. הצוות השקיע יותר בשיחות הכנה איתו, כדי להעצים אותו לקראת ההתמודדות עם האווירה, לסייע לו להבין ולהגדיר את המניעים למעשיו שנתפסו על ידי אמו ואחיו כשלילים ופוגעים.

לאחר קבלת הסכמתם של האם וארבעת הבנים להשתתף בתהליך, נקבע מועד למפגש ההידברות במשרדי המועצה.

מטרות שלבי הפתיחה:

- ליצור מסגרת לתהליך ההידברות.
- להציג לצדדים את התהליך.
- ליצור אווירה נעימה ובטוחה.
- להתחיל להבנות את אמון הצדדים בצוות ובתהליך.
- לקבל הסכמה ומחויבות לתהליך ולכללי היסוד שלו.
- לענות על שאלות, צרכים ובקשות של הצדדים לגבי התהליך עצמו.

פתיחה - מגדירים את מסגרת תהליך ההידברות, יוצרים אווירה מתאימה, נעימה ובטוחה. מתחילים לבנות את אמון המשתתפים האחד בשני, כדי להגיע להסכמה ולמחויבות לתהליך.

יצירת אווירה - על פי תפיסת הגישור הייתה הקפדה על יצירת אווירה מתאימה הכוללת: חדר מרווח, ישיבה סביב שולחן, אמצעי כתיבה, שתייה.

בפני כל משתתף הונחה האמרה של רבי נחמן מברסלב האומרת:

“על ידי המחלוקת שחולקים על האדם עושים לך טובה, כי על ידי זה אתה יכול לגדול ולצמוח, כמו שנוטעים גרעין בארץ – אם הייתה כל הארץ הדוקה יחד, לא היה אפשר שיגדל ויצמח מהגרעין אילן, ובהכרח שתחלק הארץ קצת, כדי שיהיה מקום לאילן להתגדל. כמו כן, על ידי המחלוקת שחולקים, על יד זה נותנים לך מקום להתגדל ולצמוח”.

פתיחה על בסיס אווירה זו אפשרה קרן אור אופטימית. בני המשפחה הגיעו עם ציפייה למשהו טוב.

המפגש התנהל על פי המבנה שתואר בשלב ההכנה.

הצגת התהליך

1. מציגים שוב את התהליך בפני כולם יחד. מוודאים שוב שכל אחד באמת רוצה להשתתף כדי להגיע לסיום הסכסוך המשפחתי. בשלב זה ניתן חיזוק ועידוד. מדגישים

את המרכיב הרצוני שלהם בקיום התהליך, שכל מה שיוחלט יהיה מותנה בהסכמת כולם.

2. מדגישים שצוות המנחות מסייעות ומובילות את התהליך, אך לא קובעות תכנים או החלטות.

3. מציגים אפשרות להפסקת התהליך לצורך התייעצות והתעדכנות במידע ספציפי שיידרש.

4. מציגים את כללי היסוד של התהליך :

- אין להפריע ולהעיר כאשר השני מדבר.
- ללא ביטויי אלימות פיזית או מילולית.
- "שביתת נשק" בסכסוך כל עוד נמשך התהליך.

5. מגדירים זמן של עד שלוש שעות למפגש זה.

דוגמאות למשפטי פתיחה :

- " אנחנו המנחות – נעבוד יחד אתכם במטרה להגיע להסכם שיהיה טוב עבורכם!".
- "לא נחליט מי צודק ומי לא, לא ניקח צד ולא נעשה החלטות עבורכם".
- "לכל אחד מכם תהיה אפשרות לתאר את הדברים מזווית ראייתו, ללא הפרעות. לאחר מכן נדון יחד בדברים החשובים לכם וננסה להגיע להסכמה משותפת".
- "אנו שמחות שהחלטתם להשתתף בתהליך ולהיעזר בו. בדרך כלל זה תהליך שמצליח וכולם יוצאים מרוצים".

שלב ההקשבה וזיהוי הצרכים

מטרות שלב ההקשבה :

- לבסס תקשורת והקשבה הדדית.
- לזהות את הנושאים, העמדות, הרגשות והצרכים של כל משתתף.
- לאפשר חוויה מחודשת של הקשבה ותהליך של איזון.

בשלב ההקשבה המבוסס על אמפטיה, מקפידים לאפשר לכל אחד לדבר בחלוקת זמן שווה, בעוד האחרים מוזמנים לרשום את הערותיהם באמצעי הכתיבה העומדים לרשותם.

כל משתתף אומר את דבריו במלואם, נשאל שאלות גילוי ועובר שיקוף. רק לאחר מכן עוברים לדובר הבא.

סדר הדוברים נקבע על ידי המשפחה, או באופן אקראי על ידי המנחות.

בסיום דבריו של כל משתתף, המנחות מציגות שאלות פתוחות קרי "שאלות גילוי" לצורך הרחבת התמונה, הבנת זווית הראייה, זיהוי הצרכים מנקודת הראות של כל צד, הבהרה, בדיקת המשמעות, עידוד לפתיחות, יצירת אמון, לאפשר ביטוי והבהרת רגשות, בחינת אופציות וכיווני חשיבה, יצירת תקשורת עקיפה / ישירה בין הצדדים.

שאלות גילוי לדוגמה :

- איך משפיע עליך הסכסוך בין קובי לאורי?
- איך אתה מתמודד עם זה?
- לאן, לדעתך, הסכסוך מוביל?
- איך אתה מרגיש כאשר קובי ואימא לא מדברים?
- מה הבעיה הכי משמעותית והכי אמיתית מבחינתך?
- ממה אתה חושש שיקרה סביב הסכסוך בין קובי לאורי?
- מה לא נראה לך בדרך של קובי / אורי?
- מה היית רוצה שיקרה?
- בהנחה שרצונך יתממש, כיצד זה היה עוזר לך? לאימא? למשפחה כולה?.

שיקוף

בעזרת השיקוף מוודאים כי המסר שהוצג על ידי המשתתפים, הובן במדויק וכראוי.

בשלב זה כל מנחה בתורה חוזרת על הסיפור של הדובר, דרך העובדות ועיקרי הדברים, ותוך כדי כך יוצרת סדר ובהירות בנושאי הסכסוך השונים, מבדילה בין עובדות לבין תחושות רגשיות, מפרידה בין עיקר לטפל ויוצרת תחושה אצל הדובר כי מסריו הועברו.

משפטים לדוגמה :

- "אם הבנתי נכון, אתה תרגיש מקופח לאור העובדה שעבדת במשק בעבר, וכיום אתה לא נהנה מהפירות."
- "זה נשמע שנפגעת מכך שאורי מאשים אותך שאינך משתתף בטיפול באימא, בעוד אתה משלם את ההסעות לטיפול הדיאליזה."

הפסקת מנחים - לצורך התייעצות, עיבוד וניתוח הנתונים שהתקבלו עד כה.

בשלב זה מתקיימת הפסקה. המשתתפים מתבקשים להמתין, כאשר המנחות יוצאות להתייעצות. בסיום שלב ההקשבה, ומניתוח דברי המשתתפים עלו:

- נושאי המחלוקת והסכסוך העיקריים.
- הצרכים של כל אחד מהמשתתפים.
- רמזים על כיווני הסכמה רצויים.

נלמד כי הסכסוך התפתח מתוך התנהלות בעייתית של ההורים.

כל אחד מהילדים הבין באופן שונה את ההזמנה של אבא את קובי לבנות במשק.

הדברים לא נאמרו ולא הוסדרו בצורה ברורה.

האב הזמין את קובי ללא הסכמת האם, שהביעה התנגדות מאוחר יותר כשקובי כבר השקיע כלכלית במשק.

למדנו כי כל הדוברים הדגישו את מערכת היחסים במשפחה כדבר החשוב והיקר ביותר.

קובי: כואב לי שאבא לא זכה לראות אותנו היום מסוגלים שוב לשבת ביחד ולדבר.

אורי: לא כדאי לי להיות ברוגז עם קובי – זה לא שווה! כואב לי שאני לא מקבל יחס, מרגיש 'עז', דחוי, ממורמר.

קובי: צר לי לשמוע שאורי מרגיש כך. אני מרגיש בשבילו שיתקדם. אם יישאר במשק – לעולם הוא לא יתפתח! אני מוכן לעזור לו... שיצא... אין לי שום דבר נגדו.

רמי: חבל שקובי לא שיתף אותי במהלך הזה... הוא הכניס אותי לאי וודאות... אם לא היה עושה דברים בסתר, לא היינו מגיעים למשבר הזה.

שושנה: אני רק רוצה שיהיה בסדר, שלא תהיה מלחמה במשפחה... תראי איזה ילדים טובים יש לי.

נושאי הסכסוך העיקריים :

- אחריות על החובות של המשק.
- ניהול המשק כיום.
- טיפול בצרכים של האם.
- פתרון בעיית דיור הקבע של אורי.
- צורך בדיבור גלוי וברור בתוך המשפחה כדי שכולם יבינו אותו הדבר.

לאחר זיהוי הנושאים העיקריים, מתקדמים לזיהוי הצרכים של כל אחד מהדוברים.

שושנה האם צריכה יחסי משפחה תקינים ורגיעה בנושא. כמו כן חשוב לה דיור קבע לאורי, על ידה.

קובי צריך הכרה, מצד אחיו, במעמד של בן נבחר לנהל את המשק. והוא צריך הכרה של האם במחויבות שלו אליה. הוא גם צריך קשר איתה!

אורי צריך פתרון דיור קבוע והגנה כלכלית מסוימת, מקור פרנסה.

רמי צריך מערכת יחסים תקינה במשפחה וביטחון בשליטה על מה שקורה.

אריאל צריך שאמו תהיה מטופלת על ידי מי שנהנה מהמשק. צריך שהמשפחה תהווה עבורו משענת רגשית וכלכלית.

לסיכום השלב הזה הצוות שיקף את הנושאים והצרכים המשותפים, כפי שפורטו לעיל.

ולאחר מכן הוגדרה מחדש תמונת המצב :

"אתם במשפחה עסוקים בשאלות: מי נושא באחריות על המשק? הפעלתו, תשלום החובות, והעלויות הכרוכות בחיים במשק".

"למי הזכות לגור במשק? שאלת הטיפול באם חשובה, מי שותף, כשכולכם מבקשים לשמור על מערכת יחסים תקינה ועל שלום בית?".

בשלב זה הסתיימו שלוש שעות ההקשבה. בני המשפחה הוזמנו למפגש נוסף, אך לא הגיעו.

הם קיבלו החלטה להמשיך להיפגש בעצמם ולהתמודד ללא צוות המנחות.

מאז המשפחה מתמודדת עם המצוקות הרבות שנוצרו בעקבות ניהול כושל של המשק במשך שנים רבות. כעת יש הבנה לכך שההסתבכות נגרמה לא מכוונות רעות. יש התגייסות של המשפחה לגלות הבנה לצרכים של אורי וכן לצרכים של קובי, שנאלץ לצאת לעבוד מחוץ למשק, כדי להכניס כספים למשפחתו (לאחר שמצבו התדרדר בעקבות המשבר במשק).

האלימות פסקה והסכסוך הסתיים. יש התמודדות עם קשיים בלי להאשים.

נספח מספר 15

קבוצת תיאטרון טיפולית שהתקיימה במטה יהודה

תאטרון הנו כלי ייחודי המאפשר עיסוק, חשיפה וטיפול בבעיות כואבות, אישיות, משפחתיות וקהילתיות באופן שאינו מאיים וחושף מדי. המשתתפים לא נדרשים לניסיון קודם או לכישורים מיוחדים.

תהליך העבודה שהתבצע:

- מציאת מנחה / מדריך מקצועי, בעל כישורים מתאימים.
- איתור, שיווק וגיבוש הקבוצה באמצעות פרסום בכלי תקשורת מקומיים, מועדוני קשישים ועובדים סוציאליים ביישובים.
- מפגש היכרות פתוח למעוניינים.
- מפגשים חד שבועיים בני שעתיים עד שלוש.
- עבודה על סיפורי חיים ותכנים אישיים המועלים על ידי המשתתפים.

מטרתה העיקרית של קבוצה זו, כפי שהוגדרה, הייתה לעסוק בבעיות המטרידות את הזקנים, תוך שימוש בתיאטרון ככלי שבעזרתו ניתן להסתיר את היותם של המשתתפים קרבנות ללחצים, ניצול והתעללות. במושבים פרסום התפרסם מידע על הקמת הקבוצה, התקיימו ראיונות אישיים ומפגש קבוצתי מקדים למתעניינים. מתוך עשרים זקנים שהתחילו בפעילות (בהם שני גברים), הופיעו באופן קבוע שתים עשרה נשים זקנות (מהן שתיים המטופלות בתכנית). הקבוצה עבדה במשך חצי שנה, במפגשים דו-שבועיים בני שעתיים. במפגשים אלה התחילו עם תרגילי תנועה, אימפרוביזציות ועבודה על מצבים, מתוך כוונה ליצור תחילה אווירה של פתיחות ונוחות. כאשר עלו בעבודה מצבי קונפליקט, נערכו שיחות על הקונפליקטים.

במפגשים האחרונים גובשה הצגה מתוך תכנים שהעלו המשתתפות. ההכנות להצגה לוו גם בנסיגה אצל חלק מהמשתתפות שחששו שיזהו ויקשרו בינן לבין ההצגה, והיה צורך לחזק אותן ולהבהיר "שזו רק הצגה ולא המציאות". לאחר שהנשים ביררו בקרב בני משפחותיהם את גישתם לנושא ההצגה, הן קיבלו משוב מפרגן והיו רגועות יותר. התהליך כולו חיזק בהן את הביטחון העצמי, נתן להן תחושה טובה של משפחה תומכת. חלק מהמשתתפות ביטאו זאת כך: "כשעליתי

על הבמה קיבלתי ביטחון עצמי, שיחקתי איך שאני רוצה. שיחקנו טוב וזה הכי חשוב". משתתפת אחרת אמרה: "אני ביישנית מקטנות, לא יוצאת מהבית. היום אני יוצאת. התיאטרון עשה לי מצוין. יצאתי למרות הלחץ שהיה לי בבית, ונהנית". משתתפת נוספת אמרה: "הרגשתי שהפכנו למשפחה. לפעמים נוצרו מצבי אי-נעימות כשהעירו אחת לשנייה, אבל הרגשתי כמו משפחה מלכדת". מרביתן סיפרו בהנאה איך בני המשפחה באו לראות את ההצגה אפילו מרחוק, ופרגנו להן. העבודה בקבוצה והשיחות במשפחה על הנושא שיפרו את יכולת התקשורת במשפחות, ולימדו שניתן לדבר על כעסים בכלל, ועל הנושא של הבן הממשיך בפרט.

במקביל לעבודה בקבוצה פנו חמש נשים לבקשת עזרה פרטנית. הקבוצה המשיכה לעבוד ונפגשה אחת לשבוע במשך עשרה חודשים.

נספח מספר 16

מועצה אזורית לב השרון

המחלקה לשירותי רווחה וקהילה

יום עיון בנושא מניעת התעללות בקשישים על רקע

העברה בין דורית (בן ממשיד) – 7/9/06

דוגמה לפתיחה על ידי מנהל המחלקה (מר משה שמואלי)

אנו מקדמים בברכה את השתתפותכם ביום העיון.

פגיעה בקשישים, הזנחתם וניצולם הם בעיה ארצית מורכבת ורגישה, המלווה בסכסוכים ובמאבקים חמורים. מעורבים בה הזקנים, ילדיהם והיא מגיעה גם לדור השלישי, לנכדים.

מטרת יום העיון היא לשתף אתכם בנעשה אצלנו זו השנה השלישית, במסגרת פרויקט ניסוי, במימון הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, משרד הרווחה והמועצה האזורית לב השרון.

סוגיית ההעברה הבין דורית והשלכותיה בתחום הפרט והמשפחה מעסיקה את העובדים הסוציאליים בשירותי הרווחה במועצות האזוריות מזה שנים רבות. בדיונים שהתקיימו בנדון לאורך תקופה ארוכה, לא ניתן היה לגבש עמדה שתוכל לשקף את כלל הדעות בנושא. היו שגרסו שאל לעובדים הסוציאליים לעסוק בבעיה מסובכת זו, מחוסר כלים ואמצעים שמחייבים התגייסות והיערכות בנוסף למטלות הרבות שישנן, אחרים סברו שמדובר ב"חבית חומר נפץ", שעלולה לפגוע קשות בעובדים הסוציאליים בלי שתהיה אפשרות לתת להם הגנה מפני תביעות משפטיות, מאחר שמדובר בנכסים בעלי ערך כספי גבוה. אחרים חשבו שהמעורבות צריכה להיות במסגרת חוקי ההגנה על קשישים ולא מעבר לכך. הסיכום היה שכל צוות ומחלקה יקבעו את עמדתם בנפרד.

לאחר התלבטויות וחשיבה משותפת בצוות מחלקתנו, החלטנו כן לעסוק בסוגייה זו. להיות ארגון שיוזם ולא רק מגיב כאשר מגיעות פניות ממטופלים, מגורמים בקהילה או כאשר ערכאות משפטיות מבקשות מאיתנו תסקירים כשהבעיה מגיעה לפתחן.

בחומר שישנו בתיק שקיבלתם תוכלו לקרוא על מאפייני אוכלוסיית היעד, שותפי תפקיד, מטרות התכנית ויעדיה, פיתוח מודעות ציבורית בקהילה, שיטות העבודה ועוד.

להערכתנו זו התנסות מעניינת ומאתגרת, שאפשרה התמודדות עם סוגייה מורכבת, מלווה במחקר, ונתנה לזקנים ולבני משפחותיהם ידע ומידע שיוכלו להיעזר בהם בבואם לקבל את החלטתם.

נראה לי שהמחלקה יצאה נשכרת מהפעלת התכנית בהיותה חדשנית ומגוונת מבחינה מקצועית, ובעיקר מאפשרת חשיפה לקהלים רחבים שלא היו במעגל המטופלים.

חשוב לזכור שזו רק התחלה שמחייבת המשכיות. הייתה הטמעה של גישה ודרכי התערבות וטיפול מקצועיים. אנו מקווים שיהיה שימוש בניסיון שנצבר, על מנת להרחיב את הפעילות בתחום זה במישור המקומי והארצי.

תודתנו נתונה לאנשי המקצוע של הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, משרד הרווחה והמועצה האזורית לב השרון ולצוות המחקר במכון ברוקדייל על הליווי המחקרי.

בהמשך ההרצאה ניתן פירוט על ידי מר משה שמואלי מנהל המחלקה על השירותים הניתנים במסגרת עבודת המחלקה.

נספח מספר 17

<p>המועצה האזורית לב השרון המחלקה לשירותי רווחה וקהילה</p> <p>השירות לשלום הזקן ומשפחתו</p>	<p>משרד הרווחה השירות לפרט ולמשפחה השירות לזקן</p>	<p>המוסד לביטוח לאומי הקרן למפעלים מיוחדים</p>
---	--	--

תכנית הקורס למתנדבי הסברה - ההעברה בין דורית

מפגש	דקות	נושא	מרצים
1	15	התכנסות, התארגנות, ברכות	שייע, כרמלה, משה, ורדה
	60	מהות הקורס, מי יעזור לי, למה צריך ידע, המוניטין, מושגים בסיסיים, אתרי אינטרנט לעזרתנו	עמרם שושן
	30	הזכויות בקרקע - מצגת	עמרם שושן
	45	חמש אפשרויות ההעברה של משק – מכירה, צוואה, ירושה, העברה בחיים ללא תמורה, "בן ממשיך".	עמרם שושן
2	60	חוק התכנון והבניה, הועדה המקומית – תפקידים וסמכויות, תב"ע, תצ"ר, מפורטת, קווי בנין, סטייה, הקלה, היטל ההשבחה, שימוש חורג. "טופס טיולים", בעלי תפקידים וועדה	עמיר ריטוב – יו"ר ועדת שקמים ויו"ר ועדת הקרקעות בתנועת המושבים

מפגש	דקות	נושא	מרצים
	60	החלטות בממ"י הנוגעות לענייני המשקים במושבים	דודו קוכמן – מזכ"ל האיחוד החקלאי או עמרם שושן
3	30	היבטי מיסוי	עו"ד עודד שמעון / מקלר
	120	ניתוח פסקי דין	עו"ד טניה יהב, עמרם שושן
4	25	מעוכבי רישום, השימוש החורג, שותפויות השכרה	עמרם שושן
	30	הערכאה השיפוטית	עו"ד חגי שבתאי
	30	ערכאת הבוררות	יוני קמחי
	30	מוסד הגישור	עו"ד אורנה ברדיצ'ב
5	60	ניתוח אירועים	עמרם שושן
	25	תפקידי המייעץ	עמרם שושן
	15	מה מותר ומה אסור	עמרם שושן
	25	סיכום הקורס ופיזור	שייע, כרמלה, משה, ורדה

11. רשימת מקורות

1. איזיקוביץ, צ.; וינטר שטיין, ט.; לבנשטיין, א. 2005. סקר התעללות והזנחה של זקנים בישראל. המרכז לחקר ולימוד הזקנה, הפקולטה לרווחה ובריאות – אוניברסיטת חיפה ואשל.
2. אינס קניג, א.; אלון, ש.; בן דוד, ו. 2007. התעללות בזקנים: התערבות ומניעה. אש"ל ועיריית תל אביב יפו.
3. ברג-ורמן, א.; ברודסקי, ג. 2008. תכנית להגנה על זקנים במגזר הכפרי. המוסד לביטוח לאומי, מס' 123.
4. ברג-ורמן, א. 2009. הערכה של המיזם למניעה ולטיפול בהתעללות בזקנים. אש"ל ומכון ברוקדייל.
5. שושן, ע. 2001. האדמה, המושב והבית (סוגיות בענייני קרקע ותקנון) ההעברה הבין דורית.
6. Cupitt, M. 1997. "Identifying and addressing the issue of elder abuse: A rural perspective". *Journal of Elder Abuse and Neglect* 8(4): 21-30
7. Kretzmann, J., McKnight, J., 1993. **Building Communities from the Inside Out.**
8. Quinn, J.M and Tomita, S.K. 1986. **Elder Abuse and Neglect.** Springer, NY.

